

SP

SOCIÁLNÍ PRÁCE

SOCIÁLNA PRÁCA

2/2002

Vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci

RÓMOVÉ

v české společnosti

Editorial	3	Fakta, dokumenty...	14	Studentské práce	87	Praktické odkazy	118
O čem se mluví	4	Pohledy na věc	27	Školy se představují	103	Zprávy a oznámení	124
Anketa	11	Akademické statě	34	Recenze	109		

Vážené čtenářky, vážení čtenáři, dostáváte do rukou druhé číslo časopisu, který chce oslovovat především pracovníky v sociálních službách nejen v České republice, ale také na Slovensku. Toto číslo se přibližuje představě, kterou o časopisu máme. Časopis má být zajímavý jak pro sociální pracovníky z praktické sféry, tak pro akademické a výzkumné pracovníky, kteří se tímto oborem zabývají na školách a výzkumných pracovištích, ale také pro studenty sociální práce i příbuzných oborů. Časopis dává prostor pro rozhovory se zajímavými lidmi, přináší informace o pozoruhodných projektech a událostech v našem oboru, vedle toho však nabízí také odborné texty, které přinášejí nová zjištění, pohledy, a poskytují tak inspiraci do naší každodenní práce. Časopis je otevřený také pro publikaci studentských prací a rádi bychom trvale přinášeli informace o významných společenských akcích, které se našeho oboru týkají.

Časopis Sociální práce/Sociálna práca navazuje na vydávání časopisu Sociální práce, který vydávalo Národní centrum pro rodinu. Jeho zkušenost ukázala, že není možné při vydávání časopisu spoléhat na grantovou podporu. Grantové agentury mění strategie a podpora časopisu mezi ně nemusí patřit vždy. Proto jsme se rozhodli, že běžné náklady na provoz časopisu budou pokryty z předplatného. To znamená, že časopis bude soběstačný a případná grantová podpora může být použita pro jeho další rozvoj. Chceme ovšem, aby časopis fungoval na neziskovém principu, a proto i cena předplatného je nastavena tak, aby pouze pokryla reálné provozní náklady. Časopis má díky svému zaměření omezený okruh čtenářů (nízký náklad = vysoká cena výtisku), menší potenciál pro zveřejňování reklam i rozsáhlý počet stran. To jsou faktory, které zvyšují jeho cenu. Tuto skutečnost dle našeho názoru vyvažuje potřebnost časopisu pro rozvoj oboru (sociální práce potřebuje

svůj časopis), očekávaná kvalita i rozsah časopisu. Protože vnímáme, že odběrateli časopisu jsou rozmanité skupiny sociálních pracovníků a pracovníc, rozlišili jsme vyšší předplatného. Chráněnou skupinou jsou studenti, kterým nabízíme dotované předplatné (236 Kč ročně/59 Kč za 1 číslo). Občanské předplatné pro jednotlivce pokrývá nejnужnější náklady na jedno číslo (356 Kč ročně/89 Kč za 1 číslo) a konečně předplatné pro organizace, které je vyšší a přispívá na předplatné studentům (756 Kč ročně/189 Kč za 1 číslo). Věříme, že zaměstnavatelé přijmou naši strategii podporující studenty, kteří jsou budoucími zaměstnanci organizací, od nichž nyní očekáváme solidaritu.

V současné době došlo v časopisu k několika významným změnám. Vydavatelem časopisu se v plné míře stala Asociace vzdělavatelů v sociální práci, vytváří se nová redakční rada a formuje se nový redakční okruh i výkonná redakce. I z toho důvodu je pravděpodobné, že časopis projde ještě některými změnami a úpravami, které by ho měly přiblížit potřebám jeho čtenářů. Prosíme vás o shovívavost, pokud budete mít pocit, že časopis ve všech ohledech nenaplnuje vše, co očekáváte. Věříme, že s vaší pomocí a podporou dokážeme připravovat časopis v té podobě, která bude odpovídat aktuálním potřebám našeho oboru.

Toto číslo jsme zaměřili na problematiku integrace romské menšiny. Domníváme se, že sociální pracovníci se tomuto tématu nemohou vyhýbat, protože právě oni jsou rozmanitým problémům ve vztazích Romů a české menšiny přímo vystaveni. Sociální pracovníci jsou často tím skutečným prostředníkem v komunikaci mezi různými skupinami obyvatel naší republiky a jejich role je v této oblasti nedoceněna. Rádi bychom tímto číslem upozornili i na tuto skutečnost.

Pavel Navrátil

Paneláky, kde bydlí Romové, nevyhovují vůbec hygienickým podmínkám, objevuje se v nich plíseň, v jednom domě je funkční záchod a umyvadlo se studenou vodou, v přízemí několik sprch. V druhém jsou sprchy i záchody rozbité. V zimě je v panelácích zima, není čím zatopit nebo nevyužívají topení, protože je pro ně příliš drahé. Díky podpoře amerického velvyslanectví, které podpořilo projekt vybudování hygienického zařízení, se mohou chodit obyvatelé paneláků vysprchovat či vyprat prádlo do Komunitního centra.

Romové chtějí z Maticní pryč

„Kdo se chce dostat z Maticní?“ ptá se přítomných Romů, klientů Komunitního centra v Ústí nad Labem, streetworkerka Bára Marešová. Odpověď je jednoznačná - všichni.

„Když se problém zazdívá a nechá se, dělá se, že není, navalují se něj další, a pak je z toho celý komplex. Sociální situace Romů v Maticní se vrstvila a zhoršovala řadu let, až se dostala do fáze, kdy není jednoduché potíže řešit,“ vysvětluje terénní sociální pracovnice obecně prospěšné společnosti Člověk v tísní. „Mírné pokroky, zlepšení stavu už nastalo,“ dodává.

Člověk v tísní působí v ústecké Maticní ulici, celosvětově známé výstavbou a bouráním zdi oddělující gáže a Romy od září 1999. Nejprve získali malou kancelář v jednom z bytů na Maticní. Kromě zázemí pro terénní sociální práci vznikl kroužek pro děti, na němž se podíleli dobrovolníci z UJEP. Posléze začalo působit v Maticní občanské sdružení, které zaměstnávalo tři osoby pro sociální činnost s dětmi. Systematicky se věnovaly předškolním dětem, které učily dovednosti, znalosti pro vstup do školy. Odpoledne organizovaly aktivity pro starší děti. „Na podzim roku 2000 se nám podařilo získat tento dům, v němž se nachází Komunitní centrum, od města,“ podotýká B. Marešová. Kancelář terénních pracovníků Člověka v tísní je v přízemí, v patře jsou dvě místnosti, kde funguje občanské sdružení Rami. Slouží zejména jako dětské centrum, dochází do něj kolem 80 dětí na volnočasové

programy. V současné době zaměstnává Rami šest osob, mezi nimi obyvatelé Maticní, kteří chodí střídavě na dopolední a odpolední směny do dětského centra.

Klienti Komunitního centra se rekrutují především ze dvou paneláků v Maticní, kde bydlí 35 romských rodin, což čítá celkem dvě stě lidí, z nich 95 procent tvoří Romové. Zbýlých pět procent představují sociálně slabí gádžové, několik rodin je smíšených. Do Maticní vystěhují neplatiče i odjinud. Některé místní rodiny musely z různých jiných důvodů stávající byt opustit a město jim nabídlo bydlení v lokalitě Maticní. Paneláky, kde bydlí Romové, nevyhovují vůbec hygienickým podmínkám, objevuje se v nich plíseň, v jednom domě je funkční záchod a umyvadlo ze studenou vodou, v přízemí několik sprch. V druhém jsou sprchy i záchody rozbité. „V zimě je v panelácích zima, není čím zatopit nebo nevyužívají topení, protože je pro ně příliš drahé,“ přibližuje životní podmínky streetworker Vítek Kučera. Díky podpoře amerického velvyslanectví, které podpořilo projekt vybudování hygienického zařízení, se mohou chodit obyvatelé paneláků vysprchovat či vyprat prádlo do Komunitního centra. Romové hradí malou částku na zaplacení nákladů.

Na začátku působení Člověka v tísní znamenalo největší oříšek vyřízení občanství obyvatelů Maticní, většina pocházela ze Slovenska. „Žili tu už třeba od rozpadu společné republiky, neuměli si však sami vyřídit dokumenty. Když neměli české občanství,

nedostávali dávky, a tím rostl jejich dluh na nájmu. Tyto nesnáze se navalovaly, v současnosti jsou už víceméně vyřešeny - vlastní české občanství,“ konstatuje streetworkerka.

Terénní pracovníci v Komunitním centru nabízejí především klasické sociálně-právní poradenství, pomoc se všemi obtížemi, které Romové jako problémy cítí. Nejčastěji jde o dluhy, řešení právních dopisů od soudů, ať už se to týká trestních nebo jen správních záležitostí. „V současné době skoro žádný z obyvatelů Maticní není neplatič, zařídili jsme, pokud chtějí, aby se jim částka za nájem strhávala rovno ze sociálních dávek. Pokyn z ministerstva existoval už od roku 1998, jen se nepraktikoval. Trvalo dlouho, než k tomuto kroku městští úředníci přistoupili,“ zdůrazňuje streetworkerka Vítek Kučera. Místní obyvatelé jsou platiči s dluhem. Mají dluh z dřívějšíka ve vysoké výši. Část dluhu činí penále. Byty jsou města, spravuje je soukromá firma, s níž obyvatelé podepsali nájemní smlouvu na dobu určitou.

Rozdílná mentalita posiluje vyloučení

„Máme přímo vymezené lokality - Maticní a okolní ulice. Pokud přijde někdo odjinud k nám do kanceláře a je to potřeba, dostavíme se k němu, ale že bychom vyhledávali další klienty, to bychom nestíhali,“ říká B. Marešová. Počet osob, které projdou denně Komunitním centrem, se liší, záleží se na tom, co se ten den děje. „Některí se jen zastaví, aby stručně sdělili, co považují za potřebné, a hned odejdou, někteří se zdrží delší čas,“ vysvětluje terénní pracovníci. „Průměrně tak deset,“ odpovídají na otázku po počtu klientů, s nimiž denně řeší závažnější problémy. „Když za námi tolik klientů nechodí, snažíme se chodit do rodin, hovořit s nimi, navázat přátelský kontakt, probrat záležitosti, které potřebují,“ doplňují. Získání důvěry místních Romů trvalo zhruba tři měsíce. Základní zlom nastal brzo, ovšem v rovině přijetí přítomnosti terénních pracovníků. „Jsme tu skutečně pro ně, ne jako gádžové ze sociálky, kteří tady byli první, ale do ničeho se nepustili, nic neřešili. Dodržujeme etický kodex naší organizace, případně náš vlastní mravní. Dozvídáme se mnoho věcí o klientech, zjistili, že nám mohou věřit,“ vzpomínají na začátky.

Během mé tříhodinové návštěvy Komunitního centra přišli na delší dobu čtyři Romové, několik dalších se zastavilo jen na chvíli. První Romku zajímalo, zda už streetworkerka telefonovala právníce, protože obdržela od soudu platební rozkaz k uhrazení dluhu. Pokud nezaplatí, hrozí jí vystěhování z bytu z důvodu neplacení nájemného. Romce se snažila vysvětlit, že návštěva právníka je závislá na jeho čase, nejprve je nutné zavolat

a domluvit termín. Poté přišel Rom s dopisem od elektrárny, která od něj žádá jednorázové zaplacení dluhu 10 tisíc z dřívější doby. Podle jeho slov výplata sociálních dávek pro jeho osmičlennou rodinu činí 9 400 Kč. I kdyby chtěl naráz vše splatit, tak deset tisíc korun nemá. Společně s terénním pracovníkem diskutovali, jakou částku je schopen zaplatit jednorázově. Poté by měsíčně splácel určitou částku. Nakonec se rozhodli zavolat kompetentnímu zaměstnanci elektrárny a domluvit s ním schůzku. Jedna romská maminka vběhla do centra s tím, že se zavřel v bytě její nejstarší syn, který před třemi měsíci uprchl z výchovného ústavu. Ohrožoval fyzicky ji i další své sourozence a momentálně spí. Žádala streetworkerku, zda by nezavolala na policii, aby si pro něj přijela. Na lince 158 zjistila, že je pohřešován. Zhruba za půl hodiny mladíka policisté odvezli, což i další Romové kvitovali s uspokojením.

Změnit situaci místních Romů, aby nezůstávali na sociálním dně, je velmi obtížné. „V městské části Neštětice, kam patří Maticní, nemají obyvatelé šanci splatit svůj dluh, a získat tak byt jinde, což by pomohlo rodinám v získání sebedůvěry,“ tvrdí Bára Marešová. „Určitým způsobem se snaží svůj úděl změnit, ale nemají motivaci, když vědí, že byt jinde nedostanou,“ doplňuje. Podle jejího názoru romská komunita v Maticní je sociálně vyloučena už tím, že žije ve vlastní realitě a nechápe dění okolo. „Pochopení světa mimo jejich oblast je otázka delšího časového horizontu. Chtělo by to vstřícný krok od města, aby měli možnost odejít z této lokality,“ domnívá se. Konkrétním příkladem rozdílné mentality je situace, když z obyčejné zprávy v televizi dokáží Romové vyvolat pořádnou fámou, protože si nedokáží vysvětlit její skutečný význam.

Každá romská komunita se chová trochu jinak, styčné body jsou ovšem stejné. „V Maticní jsou obdobné problémy jako v jiných romských lokalitách; týkají se bydlení, odpadků, dětí chodících do zvláštních škol,“ vyjmenovávají zdaleka ne všechny terénní pracovníci. Nedávno ještě několik místních pracovalo ve zdejší stavební firmě, zaměstnání už však ztratilo. Šance získat jinou práci, pro ně jako Romy, není téměř žádná. Zbývající jsou pomocnými dělníky, popřípadě vykonávají úklidové práce pro město a pár jich pracuje v továrně na výrobu žárovek. V oblasti drog je situace podobná jako na jiných sídlištích. „Přímo v Maticní to není tak hrozné, narkomani by se dali spočítat na prstech jedné ruky. Měli jsme problémy s jednou dívkou, která se už šla léčit. Jednou týdně dochází člověk z protidrogového K-centra,“ informuje streetworkerka. Několik otců od rodin v Maticní je v kriminále za neplacení výživného, krádeže a postupně se vrací zpět.

V soužití s Romy není nouze o menší konflikty. Většinou se brzy vyřeší. Jeden z prvních nastal, když šli terénní pracovníci z Komunitního centra s dětmi na výlet. „Nevěděli jsme, kolik jich můžeme s sebou vzít, proto jsem stanovili horní limit a na všechny se přirozeně nedostalo. »Proč nejde mé dítě?« zaspávali nás otázkami rodiče. Nedokázali jsme vysvětlit, že všechny nemůžeme vzít, a pohádali se,“ uvádí příklad Vítek Kučera. Za týden napětí odeznělo, při dalším výletu vzali jiné děti, aby je prostrídali. „Vždy se ovšem cítí někdo uražený. Jedeme na tábor, máme třicet spacáků, více dětí vzít tedy nemůžeme.“

Politika místní samosprávy

Chování úředníků je rozdílné člověk od člověka. „Vnímám přístup podle toho, jak na úřadech komunikují se mnou a jak se sami snaží přispět ke zlepšení sociální situace Romů,“ odpovídá B. Marešová, která se domnívá, že místní samospráva v Neštémicích se k problémům Romů staví spíše záporně. Současný stav označuje za výsledek politiky předešlých let, kdy se úředníci snažili vystěhovat sociálně slabé občany na jedno místo. Nemohu říci, že by radnice výrazně finančně přispívala na zlepšení životních podmínek v Matičníně. Vyčlenili částku 10 milionů, větší část se použila na bourání domů, na výstavbu sociálních domů, které nakonec pro sociálně slabé nejsou. Člověk v tísní obdržel 200 tisíc, za něž jsme si koupili dům, v němž sídlí Komunitní centrum,“ komentuje přístup neštémických radních Vítek Kučera. „Mohli by mít snahu lépe řešit situaci neplatičů. Zákon jim umožňuje řešit situaci, tak jak ji řeší, ale nepřispívá to k pomoci lidem,“ doplňuje jej B. Marešová. Pokud totiž nezaplátí nájem, neobdrží příspěvek na bydlení. V bytech mají smlouvu na dobu určitou, když se město rozhodne, může je vystěhovat bez náhrady jiného bytu. Terénním sociálním pracovníkům vadí postoj města nejen v oblasti dluhů, ale především celkový přístup. „Dojde-li Rom na úřad, mnoha věcem nerozumí, je to o přístupu k člověku. Pokud se začne rozčilovat, že něčemu nerozumí, úřednice reaguje úplně stejným způsobem, neumí se chovat v takových situacích. Skončí to tím, že zavolá policii a našeho klienta vyvedou na ulici. Vzniká konflikt na obou stranách. Vstřícnější jednání by jim pozvedlo sebevědomí, vnímají, že si jich úředníci neváží,“ líčí své zážitky terénní pracovníce.

Podle zkušeností streetworkerů v Ústí nad Labem panuje vcelku negativní postoj „gádžů“ k Romům. „Částečně je to způsobeno politikou, kterou město vede, v čele se starostou Neštémic. K obyvatelům se dostávají jen neúplné informace o tom, jak vypadá

zdejší situace Romů, a veřejnost se chová ještě více negativně,“ upozorňují terénní pracovníci, kteří se snaží co nejvíce prezentovat výsledky své činnosti. Jeden z výstupů bylo zviditelnění úžery v romských komunitách, s cílem dosáhnout aktivnějšího přístupu veřejnosti i státních orgánů. „Lichva existuje poměrně dlouho, obecní úředníci o tom věděli a nic se nedělo,“ konstatují. V současnosti probíhá soud se třemi členy rodiny obviněných z vydírání, omezování osobní svobody, kteří vydírali ostatní Romy. „Lidé v Matičníně závislí na lichvářích měli možnost dostat se z tohoto kolotoče. Víceméně se lichvu podařilo vymýtit, týká se to pár lidí,“ referují o velkém problému v romské komunitě.

Slovo integrace se Báře Marešové příliš nelíbí. „Nemyslím si, že se týká jen Romů, je to problém všech sociálně slabých členů naší společnosti, kteří jsou v důsledku nezaměstnanosti závislí na sociálních dávkách, potýkají s finančními problémy a děti z těchto rodin často chodí do zvláštní školy,“ míní. Účinnější začlenění Romů do společnosti se mělo podle jejího názoru uskutečnit už v minulosti. Dříve než se romské rodiny dostaly až na sociální dno, tak s nimi pracovat na základě terénní práce. „To se nedělo a moc se neděje dosud. Streetwork je v našich podmínkách stále nová aktivita, pomalu se rozjíždí,“ naznačuje řešení.

Projekty a aktivity

Letos plánují v Komunitním centru zahájení provozu vlastního pilotního projektu Rozvojové dílny. V truhlářské dílně najdou zaměstnání čtyři až šest obyvatel Matičníně, kde se naučí pracovat se dřevem. Už teď se hlásí řada zájemců. Jeden z úkolů streetworkerů, který si stanovili, je stmelit romskou komunitu tak, aby fungovala v podstatě samostatně. Tedy aby Romové začali rozhodovat společně o věcech komunity, což se zatím nedaří. Romové v Matičníně nedokáží najít jednotné stanovisko. „Je to jedna z našich představ, jakým způsobem by se měla činnost vyvíjet. Ideální stav by byl, kdyby všichni naši klienti bydleli na normálním sídlišti, pokud by dostali příležitost odejít jinam, a děti chodily na základní školy,“ svěčují se terénní pracovníci. Dlouhodobá cílená sociální práce obnáší neřešit problémy za klienty, ale společně s nimi. „Místní komunita je uzavřená, nemá povědomí o realitě, o tom, co se děje ve světě. Neumí třeba pořádně psát a číst, a nepřečtou si tak ani úřední dokument, který jim přišel. Je to těžké, ale snažíme se přispět, aby se dokázali ve společnosti orientovat samostatněji,“ informují streetworkeré.

V Komunitním centru spolupracují se školami, většina romských dětí chodí do zvláštní školy. „Bohužel základní školy nejsou dosud připraveny

přijímat odlišné děti, pracovat s nimi jiným způsobem, než je obvyklé. Příčinu vidím v dosavadním systému českého školství,“ poukazuje streetworkerka. Romští asistenti existují, ale jen na některých školách, záleží na tom, jak k nim v dané škole přistupují, jaké mají pravomoci, k čemu využívají jejich služby. „Romská asistentka na škole v Matičníně nebyla ani jednou, za námi do centra přišla na pět minut podepsat nějaký dokument. V rodinách také nebyla,“ popisuje nelichotivou situaci.

Část svého času zaměstnanci Komunitního centra věnují doučování dětí, především češtiny a matematiky. „Máme špatné zkušenosti, že nároky zvláštních škol jsou velké, děti neznají ani základní pojmy. Snažíme se podchytit předškolní děti, ty, které jsme připravili, chodí většinou na základní školu,“ předkládají konkrétní výstupy. S dětmi podnikají během roku poznávací výlety. V létě pořádají putovní tábory, podporované NROS. Pro zhruba třicet dětí pomáhá vytvářet program okolo deseti dobrovolníků z různých částí světa. Rovněž se podílejí na menších stavebních úpravách v budově Komunitního centra.

Další nastartovaným projektem je prevence sociálně-patologických jevů. Předpokládá snížení dětské kriminality, zastavení nárůstu počtu mladistvých narkomanů. „Zaměřujeme se především na děti a mládež, rodiče už těžko přinutíme ke změně. Nabídnutí volnočasových aktivit dětem je varianta, jak předcházet sociálně negativním jevům,“ připomíná terénní pracovníce. Starším dětem, zhruba od 14 let, je určen projekt Počítače jako didaktická pomůcka. „Těm už příliš nevyhovuje program ve sdružení Rami, zaměřený na mladší školní děti. Ztrácejí se nám a dostávají se na rozhraní kriminální činnosti. Proto jsem přišli s nápadem zaučit je v práci s počítačem, což se nám celkem daří,“ informuje.

Komunitní centrum podporuje vznik dobrovolných občanských aktivit, mezi něž lze zařadit společný úklid Matičníně ulice. „Samí Romové přicházejí za námi, že na ulici je hrozný nepořádek. Uklízejí poměrně často. Od města zajistíme kontejner, a můžeme uklidit okolí. Je to obyčejná činnost, ale užitečná,“ zdůrazňuje.

Streetworkerem mezi Romy

Bára Marešová nejprve začala v Matičníně jako dobrovolnice s dětmi, poté realizovala volnočasové aktivity pro děti, podílela se na jejich vzdělávání, chodila do rodin. Později přešla na terénní sociální práci. Její myšlení, názory na Romy se postupně při dennodenním kontaktu s nimi měnily. „Nedokázala jsem si představit, co bude má práce přesně znamenat, čeho bych chtěla docílit,“ svěčuje se.

Osobní motivace jí neschází. „Naše činnost přináší výsledky, máme rádi naše klienty. Vzhledem k tomu, že jsme nezisková organizace, máme spoustu možností, než kdybychom pracovali ve státní správě.“

Cesta Vítku Kučery ke společnosti Člověk v tísní vedla přes stáž organizovanou ústeckou univerzitou do romské osady Jarovnice na východním Slovensku. Mezi jinými se stáže zúčastnil Vít Lavička, pozdější vedoucí romského projektu Člověk v tísní. „Záměrem projektu bylo dosazovat do komunitních center samotné Romy. V Matičníně se to nepodařilo z různých důvodů, tak si vybral mne,“ vypráví. „Asi nikdo si nedokáže terénní sociální práci představit, pokud si ji nezkusí,“ pokračuje, „poznávám lidi trochu hlouběji, nahlížím na ně jinak, i když jsem si dříve říkal, jak jsem bez perspektivy.“ Když viděl sociální poměry Romů na vlastní oči, názor pozměnil. „Je to práce, kde se dělá pro dobro lidí, což člověka samozřejmě uspokojuje,“ tvrdí streetworker i přes občasnou vyčerpanost. Obecně se hovoří, že streetworker vydrží fungovat 2–5 let. „Máme mnoho papírování, samotná terénní práce je nárazová. Rozjeli jsme množství projektů a teď musíme vše stíhat. Někdy je to náročnější než náročný a někdy jen náročný,“ hodnotí svou činnost streetworkerka. ■

Romské děti z Matičníně si před budovou Komunitního centra užívají letního putovního tábora, na který jezdí dobrovolníci z celého světa. Foto: Archiv Komunitního centra

„Při práci s lidmi žijícími v kulturní i ekonomické chudobě na okraji společnosti je mnohdy zavádějící vnímat jejich problémy z hlediska obecně platných norem. Životní situace některých rodin je podobná totalitním, uzavřeným systémům vztahů a závislostí, ze kterých je cesta ven bez cizí pomoci nemožná. V uměle vytvořených komunitách »neplatičů nájemného« nevystačíme s obecným tvrzením, že nájem se má platit. Nebudeme-li se ptát po konkrétní situaci každé rodiny, nemůžeme najít vhodnou intervenci, která povede ke zlepšení stavu.“

Člověk v tísní a terénní sociální práce

Článek je stručnou analýzou problematiky romských sociálních ghatt a zároveň nastíněním jejího možného řešení cestou terénní sociální práce. Autoři, terénní sociální pracovníci společnosti Člověk v tísní, osvětlují motivy a cíle projektu terénní sociální práce, který společnost Člověk v tísní odstartovala vzhledem k prohlubující se sociální propasti mezi romskou menšinou a neromskou většinou v České republice.

Motto: „Při práci s lidmi žijícími v kulturní i ekonomické chudobě na okraji společnosti je mnohdy zavádějící vnímat jejich problémy z hlediska obecně platných norem. Životní situace některých rodin je podobná totalitním, uzavřeným systémům vztahů a závislostí, ze kterých je cesta ven bez cizí pomoci nemožná. V uměle vytvořených komunitách »neplatičů nájemného« nevystačíme s obecným tvrzením, že nájem se má platit. Nebudeme-li se ptát po konkrétní situaci každé rodiny, nemůžeme najít vhodnou intervenci, která povede ke zlepšení stavu.“

Jan Černý,
komunitní centrum Matiční

Romové po roce 1989

V mnoha městech České republiky vznikají v posledních letech enklávy ohrožené nebo již postižené sociálním vyloučením. Jsou obydlené rodinami s nejnižšími příjmy, dlouhodobě nezaměstnanými, lidmi závislými na dávkách státního systému sociální ochrany. Většina obyvatel těchto čtvrtí,

ulic a bloků je romského původu, a ke všem jejich handicapům se tak přidává tíže stereotypu „cikána“, jak si ho zkonstruovala majoritní společnost.

Tito lidé s nízkým vzděláním, zaměstnaní před listopadem 1989 v těžkém průmyslu a ve stavebnictví, byli ze všech nejhůře připraveni na ekonomickou transformaci posledních deseti let a byli jí také nejvíce postiženi. Dělníci romské národnosti byli jako první propouštěni z krachujících nebo transformujících se podniků, obvykle s neformálně podaným odůvodněním, že „není dost práce pro naše lidi“. Jiná možnost zaměstnání pro většinu z nich neexistovala a dodnes neexistuje. Pokud se vzácně pracovní příležitost najde, klient ji nezřídka odmítne, protože státní systém sociální ochrany je, jak známo, nastaven tak, že příjmy z málo kvalifikované práce jsou pro rodiny s dětmi stejné jako příjmy z dávek sociální podpory a sociální péče. Rodina s nízkým příjmem z práce je totiž ze systému tak jako tak doplácena do výše životního minima, přitom má ale obvykle vyšší životní náklady.

Jak vzniká ghetto

V tržních ekonomikách nutně vznikají osídlení s různým sociálním statusem a není nic zvláštního na tom, že v nějaké části města žijí lidé s nižšími příjmy, než jaké máte zrovna vy. Komunity sociálně vyloučených jsou ale něco jiného než chudé čtvrtě. Jejich vznik bývá výsledkem svérázné politiky místních samospráv. Dejme tomu, že nájemník z nějakého důvodu

přestane platit městu nájemné nebo služby. Město nepovažuje situaci za sociální problém, kterým by se mělo zabývat – doba paternalismu institucí přece alespoň formálně skončila a jsme každý zodpovědný sám za sebe. Nepomýšlí se na to, že neplacení může mít svůj důvod, který by mohl být vhodnou podpůrnou intervencí odstraněn nebo jehož dopad by bylo možné zmírnit – a město by tak získalo své peníze, což je jeho přirozený zájem. Nájemník se dále zadlužuje a nakonec je soudně vypovězen z bytu a přestěhován do bytu nižší úrovně nebo příslovečného „holobytu“. Je označen nálepkou „neplatič“ bez ohledu na to, zda byl důvodem pro neplacení pouhý nezáměr o vlastní situaci, nebo vážná nemoc v rodině, nebo třeba závislost na kriminálních, vyděračských „službách“ lichvářů. Neplatiči jsou tedy sestěhováni do jedné lokality. Nezřídka je charakter bydlení v těchto místech vymezen nejasně, a tak se sem dostanou i lidé, kteří nic nedluží, ale nemají kde jinde složit hlavu.

Život v ghettu

Život v těchto lokalitách je bezútěšný a pro samotné jejich obyvatele bezvýchodný. Lidé tu žijí ve stavu celkové letargie, nejsou ochotní cokoliv udělat, nějak si pomoci. Volí krátkodobé životní strategie, cílené jen na uspokojení základních potřeb. Nerozumějí prostředí kolem sebe, cítí se v něm ztracení a mají pocit, že je svět mimo jejich komunitu vůbec nepřijímá. Žijí v pocitu ohrožení a strachu ze změn a nových věcí, s nedostatkem životního rozhledu a kreativity. Byli zbaveni společenských vazeb se vším pozitivním, co tyto vazby znamenaly, včetně nepsaných pravidel společenského chování a sociální kontroly. V rámci takových subkultur pak vzniká svět svérázných pravidel a hodnot, o kterých většina z nás nemá představu.

Státní systém sociální ochrany se tu míjí účinkem, protože v něm není prostor pro pochopení individuální situace klienta. Sociální práce v podání státních institucí má totiž převážně administrativní povahu. Místní samosprávy většinou žádnou činnost pro zlepšení situace v chudinských enklávách ani nevyvíjejí.

Děti

Celá situace se reprodukuje pro budoucnost skrze děti, které v popisovaných lokalitách vyrůstají. Naprostá většina romských dětí navštěvuje zvláštní školy. Česká základní škola neumí pracovat ani s jejich kulturní a jazykovou odlišností, ani se znevýhodňujícím prostředím chudých komunit. Už desítky let jsou romské děti posílány do škol pro mentálně handicapované, které jim nedávají skoro

žádnou možnost budoucího pracovního uplatnění. Mnohé děti se na vyučování připravují málo nebo vůbec, tráví volný čas na ulicích a posléze přestávají do školy chodit. To vše obvykle proto, že nemají kde se připravovat – v bytě, který obývá jejich rodina, není k hnutí, nebo tam není dodávána elektrina. K práci je nemotivují ani jejich rodiče, ani žádný podnět z komunity, ve které žijí. Je jim naopak nepřímou předávána představa, že jejich místem pro život je sociální dno.

Terénní sociální práce

Jedinou nám známou možností, jak životní situaci sociálně vyloučených lidí a celkový stav v chudých lokalitách zlepšit, je sociální práce založená na poznávajícím a podporujícím vztahu ke klientovi a k jeho komunitě. Do této kategorie patří sociální práce v terénu, tedy v přirozeném čase a prostoru klienta. Je to jakási pomoc prvního sledu. V Čechách a na Moravě již působí několik desítek terénních sociálních pracovníků, zaměřených na práci v jasně vymezených komunitách o velikosti řádově desítek rodin. Projekty terénní práce realizují nevládní neziskové organizace, jako ostravské sdružení Kumara Wishwanathana Vzájemné soužití nebo brněnský Drom. Společnost Člověk v tísní projekt sociální terénní asistence realizuje od roku 1999 a nyní zaměstnává čtrnáct terénních pracovníků v třinácti lokalitách: Rožnov pod Radhoštěm, Chomutov – Dukelská, Jirkov, Brno – Cejl, Ústí nad Labem – Matiční, Nové Město pod Smrkem, Most – Obrnice, Praha – Smíchov, Prostějov, Kladno, Praha-Vinohrady, Praha – Žižkov a Dubí. Počet lokalit se v tomto roce rozšíří na dvacet. Těmito všemi projekty se inspirovaný analogický program Rady vlády pro záležitosti romské komunity, realizovaný od poloviny minulého roku.

Terénní pracovník a jeho klient

Terénní pracovník má na rozdíl od administrativních pracovníků na „sociálce“ možnost založit svůj vztah s klientem na důvěře, a tím i poznání jeho životní situace. Pak může klientovi radit a podporovat ho při řešení problémů, které klient sám za skutečné problémy považuje. Jan Černý, pracovník Komunitního centra v Matiční ulici v Ústí nad Labem, to popsal takto: „Zvolí-li pracovník za problematickou situaci rodiny to, že klient neplatí nájem, nemá elektrinu a plyn, bez toho, že by klient sám vnímal tuto situaci jako problematickou, bude jeho snaha jakkoli situaci řešit marná. Naváže-li pracovník s rodinou vztah a získá-li její důvěru, může se stát, že se klient pracovníkovi svěří, že jeho rodina je závislá na lichvářích, kteří půjčují na 100%

úrok, a jeho dluh se stále zvětšuje. Klientův problém je strach z útoku na sebe, svoji ženu a své děti.

V této situaci je jeho životní prioritou ubránit svoji rodinu a sehnat pro lichváře peníze, třeba i za cenu nezaplacení nájmu. Nedostane-li se jakýkoli pracovník k této informaci, to znamená nebude mít důvěru a nebude mít s rodinou otevřený vztah, bude pouze apelovat na dodržování norem a ignorovat realitu. Klient nebude ani schopen ho vyslechnout.“

Jelikož je terénní pracovník v určitých situacích důvěrníkem klienta, neměl by se podílet na žádných administrativních rozhodnutích o jeho případu v rámci agendy státní správy a samospráv. Terénní pracovník nemá žádnou institucionálně přidělenou moc, může ve věci klienta intervenovat jen s takovou silou, jakou mu dává jeho vlastní osobnost. Ale často pouhá schopnost zprostředkovat řešení konfliktu mezi klientem a úřadem vede k úspěchu a dává klientovi pocit naděje a důstojnosti.

Protože klienti jsou většinou Romové, i post terénního pracovníka zastává nejčastěji profesionál romského původu. Pracovníci jsou školeni v příslušné legislativě, v sociálních dovednostech, jako je jednání s klienty a s úřady, v tom, jak organizovat volný čas pro děti nebo jak zacházet s problematikou drog v lokalitě. Absolvují také základní psychosociální výcvik.

Hlavním úkolem terénního pracovníka jsou přímé intervence v záležitostech státního občanství, sociálních dávek, zaměstnání, vztahu rodiny a školy, sporů mezi rodinami, kriminality namířené proti klientům, vyřizování splátkových kalendářů a podobně. Taková činnost obvykle přinese okamžité hmatatelné výsledky – zlepší se komunikace se „sociálkou“, placení nájmného a dluhů, školní docházka dětí. Romští obyvatelé uměle vzniklých enkláv většinou nepovažují úklid chodby nebo dvoru za svou vlastní věc – nepovažují ho vlastně za ničí věc, na rozdíl od čistoty ve vlastním bytě, která je pro ně naopak věcí prestiže. Když se s nimi podaří domluvit úklid společných prostor, zlepší se vzhled lokality, tedy to jediné, co z ní okolní majoritní komunita vnímá. Některé rodiny splatí dluhy, případně dostanou možnost odstěhovat se zpět do města, a z komunity vyloučených tak uniknou.

Možnosti a hranice změny

Žádná přímá intervence ale nemůže změnit apatii v tvořivost ani diskriminaci ve spolupráci. Nemůže naráz zrušit vliv postojů formovaných v průběhu posledních deseti let nebo i celého života klienta. Pomoc směřující k hlubším a trvalejším změnám uvnitř sociálně vyloučených komunit musí využívat

procedur komunitní práce, které jsou organizačně náročnější, citelně dražší a u nás jsou s nimi jen minimální zkušenosti.

I terénní sociální práce má ale preventivní a rozvojový význam. Vycházíme z představy, že naši klienti jsou mimo jiné formováni málo podnětným prostředím, které je obklopuje, a proto se toto prostředí snažíme ovlivnit. Mnoho drobných pozitivních věcí, na kterých se lidé mohou sami podílet, může změnit životní postoj z negativního vymezení se vůči společnosti nebo úřadům v pocit vlastního uspokojení a seberealizace. Nejlépe je to vidět na práci s dětmi. Terénní sociální pracovník pro ně většinou zajišťuje prostor, kde by si mohly hrát a připravovat se do školy, a spolupracuje s dobrovolníky, kteří dětem se školou pomáhají a organizují pro ně program. Víkendové výlety a prázdninové tábory jsou pro tyto děti často jediným únikem z bezútěšné reality jejich ulice nebo bloku. Každý takový únik, každý prožitek spojený s vlastními schopnostmi a tvořivostí zvyšuje naději, že se dítě bude v budoucnu umět zorientovat ve světě lépe, než jak je obvyklé v jeho komunitě.

Romská realita versus „mentalita“

Lokality s nejnižším sociálním statutem obývají převážně Romové. Má to své historické a kulturní důvody. Jenže povrchní zkušenost lidí žijících mimo tyto lokality, vesměs bílých, posiluje mylnou představu, že právě Romové jakožto skupina mají nějaké zvláštní nezměnitelné dispozice vést takový život, jaký je ve zmíněných lokalitách „k vidění“. Konflikty mezi těmito komunitami a okolím – „slušnými lidmi“ – vypadají jako fatální střet mezi „mentalitami“, mezi těmi, kteří sem do Česka patří, a těmi, kteří odněkud přitáhli a nechťejí se přizpůsobit. Tento blud pak dopadá na hlavy všech Romů, nejvíce ale těch, jejichž „mentalita“, aťsi sebevíce romská, se žádných konfliktů neúčastní.

Výsledky naší práce tuto představu vyvracejí, a to pro každého, kdo je ochotný vnímat fakta. Situace v komunitách sociálně vyloučených lidí není nezměnitelná. Romové nejsou žádnou svou mentalitou odsouzeni k tomu, aby hromadně zabírali spodní patra sociální struktury této země, jak tomu bylo doposud. Mohou se posouvat do pater vyšších a jejich místa mohou zaujímat dnešní spořádaní gádžové. Naše práce nás vede k jistotě, že pro netoleranci k jinému etnickému společenství neexistují žádné dobré nebo oprávněné důvody. A naše vlastní zkušenost s našimi klienty nám dává poznat, že pochopení vede k lepšímu soužití než povýšenost a zloba. ■

1. Co mohou sami Romové dělat pro svou integraci do společnosti?
2. Jak mohou k integraci Romů do společnosti pomoci gádžové?
3. Jak vy osobně podporujete romskou integraci?

Petr Uhl, komentátor deníku Právo

1. Romové by měli postupovat třemi cestami – emancipační, organizační a politickou. Emancipace znamená nejen hlásit se k romství, ale i k jeho tradičním kulturním a morálním hodnotám. Měli by je propagovat v romských komunitách i mezi gádži, trvat na tom, že v jejich prožívání jsou jiní. Zároveň by se měli organizovat, zprvu v místech, pak krajích a nakonec i celostátně. Potřebují nepolitickou střešovou organizaci, kterou budou respektovat Romové i stát jako romskou reprezentaci. Těžko si dovedu představit, že vznikne jinak než demokratickým výběrem, tedy volbami. Politické projevy pak předpokládají kritické přístupy k vládě, k politickým stranám, k jednotlivcům, a to jak pokud jde o ochranu před diskriminací a rasistickými útoky (zajištění negativních práv), tak pokud jde o rozvoj pozitivních opatření (vyrovnávacích postupů, afirmativních akcí). Účinné mohou být tyto kritické přístupy jen tehdy, nejsou-li spojeny se sebeprosazením a ješitnou rivalitou.

2. Gádžové mohou pomoci romské integraci tak, že se alespoň trochu zcivilizují, poevropští. Když aspoň trochu povystoupí z ulity českého šovinismu, v níž setrvávají od dob českého národního obrození a v níž se jim zejména po rozpadu federace zalíbilo. Měli by více cestovat, více přijímat přistěhovalce (nejen uprchlíky), poznávat svět a jeho zákony. Měli by postupně pěstovat multikulturalitu. Spolu s Romy by měli volit ty, kteří

budou důsledněji bránit rovnost každého před zákonem, poskytovat ochranu před rasovou diskriminací a rasistickými útoky, včetně prevence ve školách, sdělovacích prostředcích apod. A také ty, kteří jsou ochotni přijímat pozitivní opatření, překonat strnulý francouzský model „Etat = nation“, založený na občanském principu bez národních menšin a kolektivních práv různých skupin společnosti. Tedy princip asimilační, který svět i Evropa opouští. Gádžové se musejí změnit více než Romové, chtějí-li se integrovat jak s nimi, tak s Evropou.

3. Občas o tom někde promluvíme nebo napíšu.

Tomáš Kamín, sociolog, přednáší na Policejní akademii ČR

1. Musím se zastavit u termínu integrace. Dříve než budeme vznášet požadavky, musíme mít jasno, co integrací míníme. V rámci kulturní integrace rozeznáváme asimilaci, melting pot, kulturní pluralismus a multikulturalismus. V rámci integrace sociálně-ekonomické rozlišujeme úplnou a částečnou integraci a její protipól segregaci. Konečně na politické rovině asimilaci a akomodaci. Já se jako sociolog věnuji především integraci sociálně-ekonomické. Zde je nutné stanovit, zda usilujeme o „pouhé“ legislativní zajištění nediskriminace ve všech sférách života, či o rovnoměrnější rozmístění příslušníků znevýhodněné skupiny v sociální struktuře společnosti. Já za ideální stav

Úvod:
Aktuální číslo časopisu *Sociální práce / Sociálna práca* se zaměřilo na problematiku romské menšiny. Oslovili jsem několik odborníků na tuto oblast a položili jsme jim tři otázky:

považují takovou situaci, v níž budou Romové statisticky dosahovat stejných výsledků jako česká majorita, kdy tedy budou proporcionálně ke svému zastoupení v populaci absolventy všech stupňů škol, kdy z nich budou lékaři, učitelé, řídící pracovníci apod. Co mohou dělat pro své uplatnění Romové? I přes nepřátelské až rasistické prostředí, ve kterém žijí, jde především o to, položit důraz na vzdělání a dosažení co největší úrovně kvalifikace svých příslušníků. To ale není nic nového. Navíc se tak částečně již děje.

2. Slovo gádžo pochází z romštiny, a jelikož nejsem Rom, ve své odpovědi je nepoužívám. Na vládní úrovni spočívá pomoc samozřejmě v první řadě v přijetí antidiskriminační legislativy. Zkušenosti z USA a dalších zemí říkají, že výslovný zákaz diskriminace k integraci znevýhodněných skupin nestačí. Je proto třeba vytvořit takovou koncepci, která umožní vymezit základní integrační cíle (oblast vzdělání, zaměstnávání, bydlení apod.). V České republice taková Koncepce integrace Romů napomáhající jejich integraci do společnosti existuje, a to především díky Petru Uhlvi. I když mám výhrady k některým jejím bodům, hodnotím ji kladně. To ovšem samo o sobě nestačí. Je třeba pozornost věnovat také vzdělávání příslušníků dominantní společnosti na všech úrovních: základních, středních, vysokých školách, klást důraz zejména na přípravu policistů, právníků, soudců a státních zaměstnanců jako celku. Je pro mne např. nepřijatelné, když někteří státní zaměstnanci nevědí, odkud Romové do českých zemí přišli, jaký je rozdíl mezi termíny „cikáni“ a Romové, neznají historii ani kulturu Romů apod.

3. Myslím si, že jak přímo, tak nepřímo. Ještě za mého působení v Projektu romského vzdělávání, který je součástí Univerzity Palackého v Olomouci, jsme zorganizovali dva vzdělávací kurzy: v roce 1999 pro romské poradce, o rok později pro romské poradce a asistenty (ve spolupráci s katedrou sociální politiky a sociální práce MU v Brně). Integraci se snažím také napomáhat prostřednictvím přednáškové a publikační činnosti na Policejní akademii v Praze, kde učím sociologii a politologii. Na svých přednáškách objasňuji svým studentům (budoucím a současným policistům) základní mechanismy vzniku a trvání znevýhodněného postavení menšin, předsudků, diskriminace a rasismu; načrtávám možnosti zlepšování etnických vztahů, a to jak na vládní, institucionální, tak personální úrovni. Stranou mého zájmu nezůstává ani koncepce multikulturalismu včetně možnosti multikulturálního vzdělávání a výchovy. V neposlední řadě také pracuji na své disertační práci, která se zabývá možnostmi aplikace politiky narovnávací příležitosti (tzv. affirmative action) v ČR.

David Matýsek, Klub hurá kamarád

1. Využití podporu, která je v poměrně velkém rozsahu nabízena různými subjekty, a to jak finanční, tak i technickou a manažerskou, a zakládat a rozvíjet vlastní NNO.

Vstupovat do partnerství a spolupracovat s městskou i státní samosprávou, ale také s romskými i neromskými NNO.

2 Spoluprací a rovnocenným partnerstvím v rámci různých podpůrných programů, odbornou asistencí vznikajícím romským občanským aktivitám.

Aplikací modelu účasti romských zástupců v poradních orgánech úřadů městské samosprávy a státní správy.

Aktivní práci s majoritou ve smyslu multietnického a komunitního chápání společnosti, uplatňování principu rovných příležitostí apod.

3 Rozsáhlé spektrum námí poskytovaných sociálních služeb využívají Romové asi z 50 %. Jedním z cílů naší organizace od počátku jejího fungování je pomoc romské mládeži při formování jejího životního stylu nabídnutím zajímavé činnosti ve volném čase a ožívování komunikace mezi romskou a neromskou mládeží.

Ivana Šimíková, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí

1. Dříve než se dostanu k samotné odpovědi, chci upřesnit své chápání označení „Romové“ v kontextu položené otázky. Pokud hovořím o integraci Romů do společnosti, mám na mysli tu část romské komunity, která stojí na okraji společnosti, je z ní na základě různých mechanismů vylučována. Takto charakterizovaná část Romů může za stávající situace podle mého názoru dělat jediné. Posilovat v sobě zbytky trpělivosti a důvěry v to, že ne celé majoritní společnosti je lhostejná jejich situace a že se najdou lidé, kteří ji společně s nimi chtějí řešit a jsou zároveň schopni najít prostředky k tomu, aby se jim to skutečně podařilo.

2. Z mé předešlé odpovědi je patrné, že větší část odpovědnosti a možnosti posílit integraci Romů do společnosti vidím na straně majoritní společnosti, přesněji řečeno na straně vlády, státní správy, orgánů její přenesené působnosti a v neposlední řadě na straně občanského sektoru. Z toho, jak jsem zatím měla možnost „problematiku“ poznat, a také samozřejmě proto, že to je má profesní parketa, vidím otázku exkluze romské komunity jako ohromný balík problémů sociální povahy, které jsou mezi sebou propojeny tak, že opatření namířená pouze na jeden z těchto problémů neřeší otázku

komplexně a nevedou k výraznému efektu. Mezi těmito problémy vidím zejména chudobu, nezaměstnanost, lidské důstojnosti odporující podmínky bydlení a samozřejmě také nízkou úroveň vzdělání a informovanosti obecně. V současné době je většina opatření zaměřena na výchovu a vzdělávání nastupující generace, ale těžko ovlivní situaci střední a starší generace Romů, nad kterou jako by společnost již zlomila hůl. Ovšem vzorem pro negativní stereotypní obraz romské komunity ve vědomí majoritní veřejnosti je právě tato část romské populace. Právě ona představuje většinu vyloučené romské komunity a důsledky tohoto vyloučení nejsou v očích veřejnosti spojovány s nejrůznějšími vylučovacími mechanismy monokulturně založené společnosti, ale s vůlí samotné romské komunity, což je omyl a záměna příčiny s následkem.

A co by tedy měli dělat zmínění gádžové (já raději používám označení „majoritní společnost“)? Na vládní úrovni přijmout závazný dokument, koncepci, která by představovala systematické a systémové řešení rozpracované do konkrétních opatření, řešících jasně definované problémové oblasti. Z koncepce by mělo být zároveň jasné, které instituce jsou za jednotlivá opatření odpovědné a kdo bude jejich naplňování monitorovat, případně sankcionovat. Současná koncepce podle mého názoru tyto podmínky nesplňuje.

Občanský sektor je dodnes ojedinelou sférou, která problémy romské komunity řeší u jejich zdrojů. Způsob, jakým pracuje, mám na mysli zejména práci v terénu, mu totiž, jako jediné sféře, umožňuje poznat povahu a příčiny těchto problémů, a tak navrhnout i způsoby, jak je efektivně řešit. Možnosti, jak je reálně řešit, však narážejí na systémové bariéry, které jsou v rukou vlády a zmíněné státní správy. V propojení těchto sfér a v překonání jejich vzájemného antagonismu spatřuji cestu, jak naplnit úkol integrace romské komunity do společnosti ze strany gádžů.

3. Mám za sebou dvouletou zkušenost terénní práce v romské komunitě, konkrétně v Drom, romském středisku v Brně, bez které si nedovedu představit své současné působení ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí. Zde pracuji na výzkumném projektu, jehož cílem je zhodnocení pro-romských opatření na vládní úrovni. Snažím se o formulaci doporučení, zejména pro MPSV, která by pomohla zkvalitnit a zefektivnit opatření zaměřená na inkluzi romské komunity v rámci obecné strategie této inkluze i v rámci jejího konkrétního naplňování prostřednictvím projektů. Současně se ale nevzdávám působení v oblasti neziskového sektoru, jsem členkou skupiny Barevný svět a nově vznikajícího Multikulturálního centra

v Brně. Také působím jako odborný tutor projektu Drom, romského střediska, v rámci programu Equal, který je zaměřen na vyrovnání znevýhodnění příslušníků romské komunity na trhu práce. Za nejpřínosnější z hlediska bourání bariér mezi kulturami však považuji osobní přátelské vazby, které se mně a mým romským přátelům podařilo vzájemně navázat.

Helena Křištofová, romská poradkyně, Magistrát města Brna

1. Vzhledem k zablokovanosti šancí něco podstatného měnit a bez pomoci celé společnosti velmi málo. Mohou však zvyšovat své vzdělání, pokud využijí nabízených možností – např. rekvalifikacemi. Pokud ne, vzdělání mohou zabezpečit alespoň svým dětem. To znamená motivovat je, připravit pro jejich kvalitní každodenní vzdělávání vhodné domácí podmínky, podporovat jejich volnočasové aktivity, talent, rozvíjet jejich schopnosti, učit je vytrvalosti a trpělivosti. Cílem by mělo být dosažení ukončeného základního vzdělání a u úspěšných talentovaných dětí pokračování ve studiu na středních a vysokých školách. Další z možností integrace je i vhodné zvolení učebního oboru a jeho úspěšné ukončení.

2. Pozitivním přístupem k řešení této problematice. Je důležité si uvědomit odlišnost romského etnika – nikoli za účelem jejího zvýhodňování, ale z důvodu pochopení nutnosti rozdílného přístupu k řešení této otázky. Pro úspěšné integrační posuny je nezbytné: Upustit od celoplošného obviňování této menšiny, bez ohledu na to, zda je způsobeno špatnými zkušenostmi, nebo předsudky. Poznávat odlišnosti Romů, vytvářet atmosféru důvěry, motivovat je ke spolupráci. Uvědomit si, že tato menšina je mnohem více ohrožena nárůstem sociálně-patologických jevů. Kompetentní osoby musejí svá rozhodnutí promýšlet důsledněji a zodpovědněji. V oblastech, kde žije více romských rodin, vznikají ghetta, sestěhovávají se další rodiny, otvírají se herny, bary, zastavárny a bazary. Daří se zde prodejcům drog, lichvářům, kuplířům a jiným podnikavcům. Argumenty o tržní ekonomice zde neobstojí, každý z nás musí dát najevo své jasné stanovisko k dané problematice.

3. Přesvědčováním Romů o nutnosti vzdělávání a nutnosti přizpůsobit se podmínkám dnešní doby, kdy sami nesou odpovědnost za sebe, své rodiny a skutky. Současně i přesvědčováním většinové společnosti, že romská menšina je národnostní menšinou, která potřebuje pomoc, a že vynaložené úsilí, trpělivost a velkorysost se v dalších letech projeví jako dobrá investice.

V této rubrice zveřejňujeme Konceptci romské integrace Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, která byla předložena v lednu 2002.

Konceptce romské integrace

I. Základní východiska

1.1 Vláda přistupuje k řešení romských záležitostí ze tří pohledů – z perspektivy lidských práv, z perspektivy národnostní a z širší perspektivy sociokulturní. Tyto přístupy nejsou v rozporu, nýbrž se vzájemně doplňují. Redukce romské problematiky na kterýkoli z nich by byla nežádoucím zkreslením. Vyváženému pojetí, které bere v úvahu všechna tři hlediska, odpovídá i struktura poradních orgánů vlády.

1.2. První z těchto perspektiv vyplývá z nutnosti zajistit, aby všichni občané České republiky, tedy i Romové, mohli v plné míře a bez jakékoli diskriminace užívat všech individuálních práv zaručených jim Ústavou, Listinou základních práv a svobod a mezinárodními smlouvami o lidských právech, jimiž je Česká republika vázána. Z hlediska lidských práv se romskou problematikou zabývá Rada vlády ČR pro lidská práva¹ jako poradní orgán vlády, který sleduje vnitrostátní dodržování přijatých a ratifikovaných smluv o lidských právech, připravuje (v součinnosti s Ministerstvem zahraničních věcí České republiky) zprávy o plnění závazků plynoucích z těchto smluv a navrhuje vládě či jednotlivým jejím členům koncepční kroky směřující k posílení ochrany lidských práv. Z jednotlivých výborů Rady pro lidská práva se problémům lidských práv Romů věnuje zejména Výbor pro odstranění všech forem rasové diskriminace, který připravuje antidiskriminační opatření na úrovni právní úpravy

i aplikace. V menší míře se romských záležitostí týká i práce dalších výborů Rady pro lidská práva, například Výboru pro práva sociální, hospodářská a kulturní.

1.3. Druhá perspektiva, národnostní, se opírá o specifická práva příslušníků národnostních menšin, jak jsou definována v Hlavě III. Listiny základních práv a svobod, Rámcové úmluvě o ochraně národnostních menšin, a to včetně práv kolektivních. Tato specifická práva jsou konkrétně upravena zákonem č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů. Národnostní menšina je v § 2 odst. 1 tohoto zákona vymezena znaky subjektivními („projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem...“) i objektivními („společensví občanů České republiky..., kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi“). Rovněž jednotlivá práva garantovaná zákonem i výše uvedenou Rámcovou úmluvou úzce souvisejí s kulturou, jazykem a subjektivně pocítovanou kolektivní identitou (právo na vzdělávání v jazyce národnostní menšiny, právo na užívání tohoto jazyka v úředním styku a před soudy, na rozšiřování a přijímání informace v tomto jazyce, právo na uchování a rozvoj vlastní kultury, aj.). Česká republika uznává Romy jako národnostní menšinu, která má své zástupce v Radě vlády pro národnostní menšiny², poradním orgánem vlády pro záležitosti národnostních menšin, a může tak vyvíjet „úsilí o zachování

a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury“, jak uvádí ustanovení § 2 odst. 1 uvedeného zákona. V tomto směru se na Romy vztahují stejná práva jako na kteroukoli jinou národnostní menšinu žijící v České republice.

1.4. Třetí perspektiva, sociokulturní, vychází z širšího pojetí „romské komunity“ obsaženého v důvodové zprávě k usnesení vlády ze dne 29. října 1997 č. 686 ke Zprávě o situaci romské komunity v České republice a k současné situaci v romské komunitě. O tuto perspektivu se opírá činnost třetího z poradních orgánů vlády, Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity³. Pojem „romská komunita“ se s pojmem „romská národnostní menšina“ překrývá jen částečně. Zatímco definičním znakem příslušníka romské národnostní menšiny je aktivní vůle být za příslušníka menšiny považován a společně s ostatními rozvíjet jazyk a kulturu, příslušníkem romské komunity je de facto každý, koho majorita jako příslušníka této sociálně a etnicky definované skupiny identifikuje. Mnozí z těchto příslušníků romských komunit se ve sčítáních lidu nehlásí k romské národnosti a neprojevují aktivní vůli rozvíjet vlastní jazyk a kulturu. Vědomí své odlišnosti čerpají spíše ze svého postavení ve společnosti, tj. z toho, že jsou majoritní společností odmítáni a marginalizováni. Vzhledem ke své tíživé sociální situaci se mnozí Romové otázkou své příslušnosti k národnostní menšině ani nezabývají; přitom však právě tato kategorie sociálně marginalizovaných Romů musí být adresátem státní politiky, jež bude řešit záležitosti spíše sociální (v oblasti zaměstnanosti, sociální péče a bydlení) než úzce národnostní (rozvoj kultury, jazyka, národnostního školství). V souladu s výše uvedenou definicí je i skutečnost, že se příslušníky romské komunity za určitých okolností stávají též osoby neromského původu, které se do romského prostředí začlenily a trvale v něm žijí. Přesnější než pojem „romská komunita“ se přitom jeví použití termínu v množném čísle, „romské komunity“. Předmětem politiky vlády jsou totiž i jednotlivé komunity definované jak lokálně, tak rozdílným původem (např. komunita olšavských Romů).

1.5. Přes základní rozdělení přístupu k romským záležitostem na lidskoprávní, národnostní a sociokulturní je pochopitelné, že v řadě oblastí se nejméně dvě z těchto perspektiv prolínají. Např. v otázkách školství či zaměstnanosti se řešení sociálních problémů spojuje s obecnou ochranou lidských práv, zejména s ochranou před diskriminací. Samo pojetí integrace příslušníků romských komunit jako politiky vlády pak spojuje dva imperativy, překonání sociálního vylučování a snahu o zachování romské kulturní identity. Integraci příslušníků romských komunit do české společnosti

a zabránění jejich dalšímu sociálnímu vylučování považuje vláda za naléhavý úkol, který se musí odrazit ve vládní politice.

1.6. Podmínkou začlenění Romů do české společnosti není ztráta romské identity, kultury a jazyka. Integrací je zde myšleno plnohodnotné začlenění Romů do společnosti při zachování většiny kulturních specifíků a odlišností, které je charakterizují a které si přejí zachovávat, pokud tyto odlišnosti nejsou v rozporu se zákony České republiky. Do multikulturní společnosti se lze plnohodnotně integrovat při zachování vlastního kulturního dědictví. Proto je základním postojem vlády při její politice vůči příslušníkům romských komunit respekt k romství, jeho tradicím a kultuře.

1.7. Listina základních práv a svobod zakazuje všechny způsoby nátlaku směřující k odnárodnění, ke ztrátě vlastní kultury a jazyka, a to včetně způsobů nepřímých. Integrací je proto nutno odlišit od asimilace, tedy odnárodnění a plného kulturního přizpůsobení Romů majoritní společnosti. Každý jednotlivec se sice může pro asimilaci rozhodnout, ale taková volba musí být svobodná; nikomu v ní nelze bránit, avšak nesmí k ní být ani nucen. I když také asimilační cesta může vést k plnohodnotnému občanství, je vláda přesvědčena, že by bylo kulturní ztrátou pro celou společnost, kdyby se asimilace stala pro všechny Romy řešením. Případná kolektivní asimilace Romů by vždy musela vyvolávat podezření, že je způsobena neochotou či neschopností majoritní společnosti přijmout Romy při zachování jejich kulturní identity.

1.8. Konceptce romské integrace je plně slučitelná s procesem emancipace, tj. nalézání a upevňování vlastní kulturní identity, který se mezi Romy již rozvíjí. Je přesvědčena, že čím více se budou Romové cítit Romy, tím budou svobodnějšími a odpovědnějšími občany. Svými opatřeními bude vláda sledovat, aby emancipačnímu úsilí Romů nebyly ve společnosti kladeny překážky a aby bylo naopak podporováno (podobně jako úsilí jiných emancipujících se skupin). Emancipace jako taková je ovšem výsledkem svobodného rozhodnutí Romů samotných, nikoli výsledkem politiky vlády.

1.9. Vláda uznává také evropský rozměr romské emancipace. Respektuje i politický názor, že ti Romové, kteří se považují za příslušníky evropského (či světového) romského národa, mají právo být takto přijímáni. Sdílení tohoto politického názoru se ovšem nekryje s definicí romských komunit a patrně ani s tím, kteří Romové se hlásí k romské národnosti a/nebo projevují vůli být považováni za příslušníky romské národnostní menšiny.

1.10. Ve snaze dosáhnout bezproblémového soužití mezi majoritní společností a romskými komunitami přijímá vláda takovou koncepci, jež

směřuje k nápravě krivd spojených se staletými diskriminací a škod způsobených před rokem 1989 politikou vynucované asimilace. Současně je vláda připravena čerpat ze všech pozitivních zkušeností, které byly v minulosti získány, a využít je při naplňování vládního programu. Hlavním cílem je dosažení bezkonfliktního soužití příslušníků romských komunit s ostatní společností. Jako dílčí cíle je vytyčeno šest priorit:

a) odstranění vnějších překážek, které brání začlenění příslušníků romských komunit do společnosti, tedy především odstranění všech forem diskriminace jednotlivců i celých skupin vymezených rasou, barvou pleti, národností, jazykem, příslušností k národu či etnické skupině (viz kap. 3.);

b) pomoc při odstraňování vnitřních překážek, které brání začlenění příslušníků romských komunit do společnosti, tedy především odstranění handicapu ve vzdělání a kvalifikaci (viz kap. 4.);

c) sociální povznesení příslušníků romských komunit, tedy především snížení nezaměstnanosti, zlepšení bytové situace a následně zdravotní situace (viz kap. 4.);

d) zajištění rozvoje romské kultury a romského jazyka (viz kap. 5.);

e) vytvoření tolerantního prostředí bez předsudků, v němž příslušnost ke skupině vymezené rasou, barvou pleti, národností, jazykem či příslušností k národu není důvodem k odlišnému posuzování jednotlivce (viz kap. 6.);

f) zajištění bezpečnosti příslušníků romských komunit (viz kap. 7.).

1.11. Koncepti politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti (dále jen „Koncepte“), v níž jsou tyto priority obsaženy, přijala vláda svým usnesením č. 599 ze dne 14. června 2000. Součástí přijaté Koncepte je povinnost její každoroční aktualizace. Předkládaná aktualizace k 31. prosinci 2001 odráží vývoj situace od doby schválení Koncepte, tj. především dopady územněsprávní reformy a zkušenosti s rozvojem jednotlivých programů. Nemění se však ani základní orientace na integraci příslušníků romských komunit při zachování jejich kulturní identity, ani výše zmíněné priority.

2. Institucionální zajištění romské integrace

2.1. Na integraci příslušníků romských komunit se významně podílejí dva výše uvedené poradní orgány vlády – Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity a Rada vlády ČR pro národnostní menšiny. Na jednotlivých ministerstvech dále působí speciální odborné orgány, zejména pracovní komise

ministra práce a sociálních věcí. Součástí institucionálního zajištění na lokální úrovni jsou romští poradci a asistenti při okresních úřadech. V počátečních fázích je funkce koordinátora romských poradců na nově vzniklých krajských úřadech. V širším slova smyslu patří k institucionálnímu zajištění i další romští profesionálně zaměstnaní státem či samosprávou, tj. vychovatelé-asistenti učitele a romští terénní pracovníci, jejichž úloha je popsána v kapitole 4 tohoto materiálu (Vyrovnávací postupy). Budoucí forma institucionálního zajištění integrace romských komunit bude s největší pravděpodobností souviset i s realizací směrnice Evropské unie 2000/43/ES (viz 3.7.).

2.2. Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity

2.2.1. Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity (do 19. prosince 2001 Meziřesortní komise pro záležitosti romské komunity – dále jen „Meziřesortní komise“), jakožto poradní, iniciativní a koordinační orgán vlády pro otázky spojené s postavením Romů v české společnosti, byla zřízena usnesením vlády ze dne 17. září 1997 č. 581. Předsedou Meziřesortní komise vláda jmenovala člena vlády, ministra bez portfeje. Členy byli dále ustanoveni: výkonný místopředseda, náměstci dvanácti ministrů a šest představitelů romských komunit. Kancelář Meziřesortní komise pro záležitosti romské komunity byla zřízena na Úřadu vlády České republiky a skládala se z výkonného místopředsedy a dalších dvou pracovníků.

2.2.2. Usnesením vlády ČR ze dne 29. října 1997 č. 686 ke Zprávě o situaci romské komunity v České republice a k současné situaci v romské komunitě (tzv. Bratinkově zprávě) uložila vláda resortním ministrům, ministru bez portfeje a přednostům okresních úřadů úkoly, které vedly zejména k ustavení romských poradců a asistentů při okresních úřadech,

vytvoření nových podkladů pro testování dětí vedoucí k případnému zařazování do zvláštních škol,

zajištění mzdových nákladů pro romské pedagogické asistenty ve státním rozpočtu (nyní vychovatele – asistenty učitele).

2.2.3. Usnesením vlády ze dne 9. září 1998 č. 580 byl předsedou Meziřesortní komise jmenován zmocněnec vlády pro lidská práva. Dalším usnesením vlády ze dne 18. listopadu 1998 č. 756 byl zvýšen stav romských členů na dvanáct, takže bylo dosaženo parity mezi zástupci státní správy a zástupci romských komunit. V průběhu roku 2000 byl stav kanceláře Meziřesortní komise zvýšen na šest stálých pracovníků.

2.2.4. V letech 2000/2001 se Meziřesortní komise věnovala především tvorbě a administraci dotačních

programů položky Podpora projektů romské integrace kapitoly Všeobecná pokladní správa státního rozpočtu na rok 2000, resp. 2001. Z těchto dotačních programů vynikly dva, program terénní sociální práce a program podpory romských žáků středních škol, jejichž další rozvoj patří k prioritám Rady vlády ČR. Oba tyto programy jsou administrovány přímo kanceláří Rady vlády ČR. Naproti tomu programy věnující se podpoře nevládních aktivit na lokální a celostátní úrovni narážely při svém uskutečňování na administrativní obtíže na jednotlivých ministerstvech, což nutně vede Meziřesortní komisi k jejich omezení. Vzhledem k územněsprávní reformě a platným rozpočtovým pravidlům⁴ se ostatně ukazuje podpora projektů lokálního charakteru z úrovně ústředních orgánů státní správy jako prakticky neschůdná. Podpora projektům celostátního charakteru by měla být zachována v míře odpovídající možnosti jejich administrace z jednotlivých ministerstev.

2.2.5. Usnesení vlády ze dne 3. ledna 2001 č. 14 k Rozboru poradních a pracovních orgánů vlády a návrhu na jejich systémové řešení vedlo ke změně statutu Meziřesortní komise a její přeměně na stálý poradní orgán: Radu vlády České republiky pro záležitosti romské komunity. Předsedou Rady vlády ČR se opět stává člen vlády, prvním místopředsedou zmocněnec vlády pro lidská práva a druhým místopředsedou jeden z romských členů této rady. Počet členů za státní správu (především náměstků ministrů) se zvyšuje na čtrnáct, stejně jako počet odborných zástupců romských komunit. Zástupci romských komunit jsou přitom poprvé jmenováni podle krajského principu, takže reprezentují třináct krajů České republiky a hlavní město Prahu.

2.2.6. Vzhledem k tomu, že se neprosadil záměr zřídit „Úřad pro etnickou rovnost“, původně navrhovaný jako součást Koncepte, zůstává Rada vlády ČR pro nejbližší období hlavní formou institucionálního zajištění pro záležitosti romských komunit a jejich integraci. Do budoucna se proto jeví jako nezbytné dále posilovat kancelář Rady vlády ČR o odborné pracovníky, z nichž někteří budou v roli mediátorů působit při řešení problémů soužití majoritní společnosti a romských komunit.

2.3. Rada vlády pro národnostní menšiny

2.3.1. Dnešní Rada vlády pro národnostní menšiny byla zřízena v souladu s § 6 odst. 3 zákona č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů. Statut Rady vlády pro národnostní menšiny, schválený usnesením vlády ze dne 10. října 2001 č. 1034, o zřízení Rady vlády pro národnostní menšiny, mj. stanoví, že členy této Rady jsou vedle zástupců orgánů veřejné moci zástupci jedenácti národnostních menšin. Podobně jako slovenská a polská menšina mají

i Romové v Radě vlády pro národnostní menšiny tři zástupce.

2.3.2. Jedním z klíčových úkolů Rady vlády pro národnostní menšiny je příprava „Nařízení vlády o poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin“. Zmocnění k vydání tohoto nařízení vyplývá z uvedeného zákona č. 273/2001 Sb. Jeho cílem je systémové zajištění dotační politiky státu se zaměřením na vytváření podmínek pro naplňování práv národnostních menšin. Nařízení se týká podpory uchování, rozvoje a prezentace kultur národnostních menšin, rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin (mj. vydávání národnostního tisku), vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovy a zvláště podpory integrace romských komunit. Konkrétně ve vztahu k Romům jde nejen o zajištění standardních dotačních programů národnostních menšin, ale i o podporu programu vyrovnávání podmínek romských komunit v oblasti vzdělávací a sociální s důrazem na zamezení společenského vylučování romských komunit a zajištění spoluúčasti Romů při zavádění integračních programů, vytváření důvěry, porozumění a tolerance ve společnosti, poznání historie a tradic romské kultury, zlepšení komunikace mezi majoritní společností a romskými komunitami.

2.4. Odborné orgány jednotlivých ministerstev

2.4.1. Komise ministra práce a sociálních věcí k realizaci opatření na podporu zaměstnanosti obtížně umístitelných skupin na trhu práce se zřetelem na příslušníky romské komunity (dále jen „Komise ministra práce a sociálních věcí“) vznikla příkazem ministra práce a sociálních věcí č. 4/1998. Komise zabezpečuje jako poradní orgán ministra především plnění úkolů usnesení vlády ze dne 23. června 1999 č. 640, Národního plánu zaměstnanosti, a dalších usnesení vlády k této problematice. Usnesením vlády ČR ze dne 7. listopadu 2001 č. 1145⁵ byl ministru práce a sociálních věcí uložen úkol předložit vládě do 30. června 2002 zprávu o výsledcích práce Komise ministra práce a sociálních věcí k realizaci opatření na podporu zaměstnanosti obtížně umístitelných skupin na trhu práce se zřetelem na romskou komunitu. Výsledky této zprávy budou využity při příští aktualizaci Koncepte romské integrace.

2.4.2. Potřeby kulturních aktivit národnostních menšin realizuje v působnosti Ministerstva kultury Poradní sbor pro otázky národnostní kultury. Členy poradního sboru jsou zástupci národnostních menšin, včetně zástupce romské menšiny. Tento poradní sbor plní mj. funkci výběrové dotační komise na projekty národnostních menšin.

2.4.3. V oblasti vzdělávání dětí a mládeže přísluš-

níků národnostních menšin působí Poradní skupina pro otázky národnostního školství, která je poradním orgánem ministra školství, mládeže a tělovýchovy. Členem této poradní skupiny je rovněž zástupce romské menšiny. Hlavním cílem poradní skupiny je zajišťovat koordinaci postupů v oblasti vzdělávání národnostních menšin na základních a středních školách.

2.4.4. Bezpečnosti Romů a dalších ohrožených skupin se věnuje zmocněnec ministra vnitra pro národnostní menšiny.

2.5. Romští poradci a asistenti při okresních úřadech, krajských koordinátoři

2.5.1. Romští poradci a asistenti byli ustaveni na okresních úřadech podle usnesení vlády ze dne 29. října 1997 č. 686, ke Zprávě o situaci romské komunity v České republice a k současné situaci v romské komunitě. Již k 1. lednu 1999 bylo romskými poradci obsazeno všech 81 okresů České republiky, přičemž asi polovinu těchto poradců tvořili příslušníci romské komunity. Romští poradci vykonávají svou funkci dílem v kanceláři přednosty, dílem na sociálních odborech okresních úřadů, i když původním záměrem bylo, aby působili výlučně v kancelářích přednostů. Metodickým vedením romských poradců a asistentů při okresních úřadech je pověřena Rada vlády ČR.

2.5.2. Ačkoli instituce romských poradců nemohla splnit veškerá (často přehnaná) očekávání ze strany romských komunit, státní správy i samosprávy, lze po čtyřech letech jejich působení konstatovat, že se nová instituce osvědčila. Romští poradci, příslušníci romských komunit, si osvojili dovednosti potřebné pro práci ve státní správě, přispěli k řešení mnoha palčivých místních problémů a stali se významnými mediátory ve vztahu mezi romskými komunitami. Bylo by velkou ztrátou, kdyby zkušenosti získané romskými poradci a asistenty na těchto úřadech byly ztraceny při předpokládaném zániku okresních úřadů. V roce 2002, tedy v rozhodujícím období územněsprávních reformy, má být v obou komorách Parlamentu ČR projednán vládní návrh novely zákona o obcích⁶, s předpokládanou účinností od 1. ledna 2003, kdy mají okresní úřady zaniknout. Je žádoucí, aby v uvedeném období provedly ústřední orgány státní správy (zejména Ministerstvo práce a sociálních věcí a Ministerstvo vnitra) v rámci své působnosti takové kroky, které zaručí jednotné metodické vedení, jednotnou náplň práce a napomohou zajištění postavení stávajících poradců a asistentů okresních úřadů na nástupných úřadech zastupitelstev (zvláště pak u obcí třetího stupně) a místech pověřených státní správou.

2.5.3. Usnesením vlády ze dne 25. července 2001 č. 781, o zřízení funkce koordinátora romských poradců při vyšších územních samosprávných

celcích, uložila vláda ministru financí zajistit v rozpočtové kapitole státního rozpočtu Všeobecná pokladní správa pro rok 2002 rezervu na neinvestiční dotace pro kraje⁷ v souvislosti se zahájením činnosti koordinátorů. Tyto prostředky lze v průběhu roku 2002 podle požadavku hejtmánů postupně poskytovat. Dále pak bylo ministru financí též uloženo respektovat při přípravě státního rozpočtu na rok 2003 potřeby související s funkcí koordinátora. Ze strany vlády tak byly zajištěny finanční prostředky pro to, aby koordinátoři mohli svou funkci vykonávat. Je žádoucí, aby kraje tyto koordinátory skutečně jmenovaly a aby se jimi stali příslušníci romských komunit.

2.6. Výbory pro národnostní menšiny

Výbory pro národnostní menšiny byly dosud ustaveny na úrovni obcí zákonem č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů, na úrovni krajů zákonem č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení), ve znění pozdějších předpisů, a hlavního města Prahy zákonem č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze, ve znění pozdějších předpisů. Vzhledem k postupu územněsprávních reformy může jejich činnost v dalším období postupně nabývat na významu, a to i ve vztahu k řešení problémů souvisejících s integrací romských komunit.

3. Antidiskriminační opatření

3.1. Vláda považuje úsilí o odstranění rasové diskriminace ve všech oblastech života za nezbytnou součást snahy o vybudování právního řádu demokratické společnosti, založeného na důsledném dodržování lidských práv. Toto úsilí se pochopitelně netýká jen diskriminace Romů, ale vůbec diskriminace příslušníků národnostních menšin, migrantů, azylantů a dalších cizích státních příslušníků pod jurisdikcí České republiky. Pojem „rasový“ přitom v souladu s Úmluvou o odstranění všech forem rasové diskriminace označuje jakoukoli diskriminaci na základě barvy pleti, etnického původu či národnosti. Diskriminace vůči Romům je tedy nepochybně rasovou diskriminací, což je potvrzeno i judikátem Nejvyššího soudu České republiky.

3.2. Romové jsou jen jednou ze skupin, jež mohou být vystaveny rasové diskriminaci, a samy rasové důvody jsou jen jedním z důvodů možné diskriminace (vedle diskriminace z důvodu pohlaví, zdravotního postižení, vyznání, věku či sexuální orientace). Vláda nicméně považuje za nesporné, že právě Romové jsou velmi častým terčem diskriminačního jednání. Stále přetrvává diskriminace Romů v přístupu k zaměstnání, k bydlení, ve službách i v dalších oblastech života. Je přitom zřejmé, že jen

malá část této diskriminace je účinně postihována. Vláda si uvědomuje, že tento stav je předmětem kritiky jak ze strany příslušníků romských komunit, tak ze strany jednotlivých mechanismů mezinárodních smluv o lidských právech, tj. především Výboru pro odstranění rasové diskriminace (dále jen „CERD“) a Výboru pro lidská práva⁸. Za významnou považuje vláda i kritiku ze strany Evropské komise proti rasismu a intoleranci (dále jen „ECRI“) a Poradního výboru pro Rámcovou úmluvu o ochraně národnostních menšin, které patří mezi orgány Rady Evropy. V souvislosti s přípravou na vstup do Evropské unie je závažné, že se o trvající diskriminaci Romů a potřebě přijmout nové nástroje proti této diskriminaci zmiňují nejen výše uvedené výbory při Organizaci spojených národů a Radě Evropy, ale také Evropská komise ve své pravidelné hodnotící zprávě.

3.3. Ačkoli se s problémem rasové diskriminace potýkají i země, které vytvořily poměrně účinné nástroje k jejímu potírání, je zřejmé, že v České republice takové nástroje dosud v dostatečné míře vytvořeny nebyly. Nezbytnou podmínkou vzniku takových nástrojů je přitom uznání toho, že problém existuje a je považován za závažný. Česká republika přistupuje k této záležitosti otevřeně a konstruktivně. Ve svých zprávách o plnění závazků plynoucích z Úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace (2000), Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (2000) a Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin (1999) konstatuje existenci problému rasové diskriminace, zaměřené zejména proti Romům. Uznává přitom, že i když lze diskriminaci považovat za problém společnosti jako celku, musí být vytvoření účinných nástrojů k ochraně před tímto jevem předmětem aktivní politiky státu.

3.4. K účinné ochraně před diskriminací nestačí rovnost plynoucí z Ústavy České republiky, zákaz diskriminace obsažený v Listině základních práv a svobod ani skutečnost, že Česká republika přijala Úmluvu o odstranění všech forem rasové diskriminace jako úmluvu o lidských právech ve smyslu článku 10 Ústavy České republiky, tj. jako úmluvu bezprostředně vykonatelnou, která má přednost před zákonem. Praxe ukazuje, že reálná ochrana před diskriminací je velmi malá, jsou-li antidiskriminační klauzule roztroušeny jen v některých zákonech, a to převážně bez konkrétních definic a sankcí. Je proto potřeba komplexní právní úpravy hmotněprávní (včetně definic různých forem diskriminace) i procesněprávní, která poskytne stěžovatelům reálnou možnost ochrany, včetně možnosti získat zadostiučinění.

3.5. Právě k takové komplexní právní úpravě směřují doporučení CERD z roku 2000, vyslovená

na základě druhé periodické zprávy České republiky o plnění závazků plynoucích z Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace. Na základě těchto doporučení přijala vláda usnesení ze dne 26. února 2001 č. 198, které uložilo místopředsedovi vlády a zmocněnci vlády pro lidská práva podat zprávu o možnostech přijmout opatření proti diskriminaci a k zajištění přiměřeného zajištění jejím obětím. Realizace takové úpravy může jít buď cestou vzájemně provázané novelizace řady právních předpisů upravujících jednotlivé oblasti, anebo cestou přijetí jednoho souhrnného zákona. Členské a kandidátské země Evropské unie se v poslední době stále častěji přiklání k druhé možnosti.

3.6. Nutnost přijetí komplexních nástrojů ochrany proti diskriminaci je spojena též se začleněním směrnice Evropské unie ze dne 29. června 2000 (2000/43/ES), provádějící zásadu rovného zacházení s osobami bez ohledu na rasový nebo etnický původ. Přijetí opatření plynoucích z této směrnice je pro Českou republiku jako kandidáta členství v Evropské unii povinné, s termínem do poloviny roku 2003. Směrnice zahrnuje definice přímé a nepřímé diskriminace, obtěžování, a návodu k diskriminaci. Její působnost zahrnuje oblast přístupu k zaměstnání, samostatné výdělečné činnosti, přístup k odbornému poradenství, odbornému vzdělávání, rekvalifikaci, pracovní podmínky včetně propouštění a odměňování, členství a účast v organizacích pracovníků nebo zaměstnavatelů, v profesních samosprávných organizacích včetně výhod poskytovaných těmito organizacemi, oblast sociální ochrany včetně sociálního zabezpečení a zdravotní péče, sociální výhody, vzdělání a přístup ke zboží a službám včetně bydlení. Směrnice dále zavádí pojem pronásledování, jímž je míněno nepříznivé zacházení nebo následky, které jsou reakcí na žalobu nebo zahájení řízení s cílem domoci se dodržování zásady rovného zacházení. Zavádí též tzv. přechod důkazního břemene⁹.

3.7. Z nutnosti začlenění směrnice 2000/43/ES plynou i důsledky týkající se institucionálního zajištění ochrany před diskriminací. Podle čl. 13 této směrnice totiž členské státy ustanoví nezávislý „orgán nebo orgány pro prosazování rovného zacházení se všemi osobami bez diskriminace z důvodu rasového nebo etnického původu“. Tento orgán (orgány) může být součástí již existujících institucí pověřených ochranou lidských práv. Členské státy však musí zajistit, aby pravomoci těchto orgánů zahrnovaly poskytování nezávislé pomoci obětem diskriminace při podávání jejich žalob proti diskriminaci, od základního poradenství přes mediaci až po zastupování obětí před soudem

či jiným orgánem. Kromě toho by měl příslušný orgán provádět i výzkumy v oblasti diskriminace a zveřejňovat nezávislé zprávy. Vláda se připravuje na realizaci této směrnice ve spolupráci s experty z Evropské unie¹⁰.

3.8. K posílení možnosti ochrany Romů i jiných skupin před rasovou diskriminací přispěje také nová právní úprava bezplatné právní pomoci, kterou připravuje Rada pro lidská práva. Ještě před její realizací se mohou při asistenci obětem diskriminace ve větší míře než dosud uplatnit občanské poradny, které si zaslouží státní podporu. Připravuje se mj. propojení činnosti některých poraden s již rozvíjeným programem terénní sociální práce (viz 2.6.1.).

4. Vyrovnávací postupy

4.1. Kromě trvalého úsilí o odstranění rasové diskriminace, tj. o zajištění rovného zacházení, je nutno rozvíjet i vyrovnávací postupy¹¹ zaměřené na osoby, které jsou ve znevýhodněné situaci z různých sociálních a historicky podmíněných důvodů, přičemž toto vymezení není omezeno jen na příslušnost k romské komunitě. Ani důsledná ochrana proti diskriminaci, jejíž dosažení je samo o sobě dlouhodobým procesem, totiž nestačí k odstranění dlouhodobého, po generace utvářeného znevýhodnění. Zastavit společenský propad romských komunit lze pouze vyrovnávacími postupy, jež budou sledovat jako hlavní cíl integraci romských komunit a získání ekonomické soběstačnosti jejich členů. Z cíle vyrovnávacích postupů vyplývají i vhodné prostředky, jimiž jsou především aktivity vedoucí ke zvýšení vzdělanostní úrovně a profesní kvalifikace.

4.2. Při vyrovnávacích postupech nejde vláda cestou kvót, které by určovaly počty Romů v určitých zaměstnáních nebo mezi přijatými uchazeči o studium, ale cestou cílené asistence, která umožní těmto osobám překonat znevýhodnění a vyrovnat se s požadavky na ně kladenými. Vláda přistupuje k vyrovnávacím postupům s perspektivou dosáhnout cílů s nimi spojených do roku 2020.

4.3. Vyrovnávací postupy směřující k překonání historicky vzniklého znevýhodnění některých skupin jsou výslovně povoleny jak Mezinárodní úmluvou o odstranění všech forem rasové diskriminace a Rámcovou úmluvou o ochraně národnostních menšin, tak i směrnici Evropské unie 2000/43/ES, která je přímo doporučuje. Z díkce těchto předpisů vyplývá, že taková opatření nelze považovat za diskriminaci, a to ani za tzv. diskriminaci pozitivní. Vláda proto označuje taková opatření důsledně jako vyrovnávací postupy, ne jako pozitivní diskriminaci.

4.4. Vyrovnávací postupy ve vzdělávání

4.4.1. V oblasti vzdělávání Romů je cílem vyrovnávacích postupů zásadní změna dosavadní situace, kdy značný počet romských dětí dosahuje jen nejnižšího možného stupně vzdělání. Stav, kdy je mnoho romských dětí nadále zařazováno do zvláštních škol, považuje vláda za neudržitelný. K nápravě přitom nestačí pouze zrušení zvláštních škol připravovaným školským zákonem. Taková legislativní změna je sice žádoucí, ale sama o sobě nezaručuje, že se vyhlídky těchto dětí na dosažení přiměřeného vzdělání zásadně změní. K překonání sociokulturního handicapu potřebují tyto děti cílenou asistenci. Jednou z forem této cílené asistence je vytváření přípravných tříd pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí (dále jen „přípravné třídy“). Další možností je využívání vychovatelů-asistentů učitele¹² (dříve označovaných jako „romští pedagogičtí asistenti“), kteří jsou sami v převážné většině příslušníky romské komunity. Vychovatel - asistent učitele v souladu s pokyny pedagoga pomáhá žákům s aklimatizací a usnadňuje komunikaci pedagoga s žáky, jejich rodiči a případně celou romskou komunitou.

4.4.2. Přípravné třídy i vychovatelé-asistenti učitele by měli působit všude tam, kde špatné výsledky romských dětí na potřebu této asistence ukazují. Ačkoli počet přípravných tříd i vychovatelů průběžně roste¹³, je objektivní potřeba zjevně daleko větší. Dosud na mnoha místech či dokonce v celých okresech nebyly zřízeny přípravné třídy ani vytvořeny funkce vychovatelů z důvodu neinformovanosti či nezájmu vedení či zřizovatelů škol. Funkce vychovatele-asistenta učitele by navíc měla být zřizována nejen v nulových či prvních ročnících, ale i ve vyšších třídách základních škol. Jako vhodné se jeví i její rozšíření do dalších stupňů škol, zejména do odborných učilišť, ale též do institucí ústavní a ochranné výchovy.

4.4.3. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v naprosté většině již není zřizovatelem škol a nemůže tedy jako v minulosti uplatňovat přímé metody jejich řízení. Není však přípustné, aby stát ponechal zavádění vyrovnávacích postupů ve vzdělávání pouze na zřizovatelích, neboť mu zůstává odpovědnost za plnění závazků plynoucích z mezinárodních smluv o lidských právech¹⁴. Ministerstvo může využít řadu nepřímých motivačních nástrojů. Významnou roli v dalším rozšiřování počtu škol, které využijí možnosti ustanovení funkce vychovatele-asistenta učitele a zřízení přípravného ročníku, hraje zprostředkování motivujících informací. Ministerstvo může též napomoci šíření praktických zkušeností s využitím těchto postup prostřednictvím vzdělávací nabídky Pedagogických center a Institutu pedagogicko-psychologického poraden-

ství. Vláda proto usnesením ze dne 7. listopadu 2001 č. 1145 uložila ministru školství, mládeže a tělovýchovy průběžně zintenzivňovat podporu a propagaci zřizování přípravných tříd a funkce vychovatel-asistent učitele s cílem rozšířit tyto formy vyrovnávacích postupů systematicky tam, kde se u romských žáků projevují vzdělávací problémy a přípravné třídy a funkce vychovatel-asistent učitele dosud zřízeny nebyly. Systémově se však jeví jako nezbytné, aby mělo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy k dispozici dostatek přímých (finančních) motivačních nástrojů, totiž oddělených prostředků vyčleněných právě na přípravné ročníky a vychovatele-asistenty učitelů, které by mohlo zřizovatelům škol nabízet.

4.4.4. Potřeba vyrovnávacích postupů v oblasti vzdělávání je ovšem vyvolána nejen sociokulturním handicapem romských dětí (nedostatky ve struktuře pojmu, ve vyučovacím jazyce a v pojetí kázně jako důsledek odlišné rodinné výchovy), ale i nepružností vzdělávacího systému, který není připraven na projevy kulturní odlišnosti. Vláda proto sice považuje v současné situaci za nezbytné zvýšit nabídku přípravných tříd, ale z dlouhodobé perspektivy je nutné směřovat i k větší připravenosti škol samotných. Cílem je taková transformace základní školy, aby byla schopna si poradit se všemi dětmi, ať již přijdou do školy jakkoli připravené či nepřipravené, zatímco školy podobné dnešním zvláštním školám by zůstaly vyhrazeny jen dětem s mentálním postižením v pravém slova smyslu. Cestou k tomuto cíli je individualizace přístupu k dětem v základní škole, k níž by měl přispět nižší počet žáků ve třídách a zejména speciální příprava učitelů.

4.4.5. Součástí speciální přípravy učitelů by kromě obecné multikulturní výchovy (viz 6.2.) mělo být i povinné minimum znalostí o romské komunitě, romském jazyce a kultuře a o zvláštnostech komunikace s romskými rodiči. To se týká jak začínajících učitelů, kteří by velkou část těchto informací měli získat již při studiu na pedagogické fakultě, tak učitelů, kteří učí po delší dobu, ale kteří se s romskými dětmi setkávali dosud jen sporadicky. Pokud možno ještě před nástupem dítěte do školy by měli být romským poradcem nebo vychovatelem-asistentem učitele seznámeni se situací rodiny, z níž dítě pochází. Učitele, kteří mají ve třídě více romských dětí nebo „dětí ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí se specifickými vzdělávacími a výchovnými potřebami“, lze i ekonomicky motivovat.

4.4.6. K vyrovnávacím postupům v romském vzdělávání nepatří vytváření odděleného romského školství, jakým je národnostní školství polské; Romové rovněž zřizování takového národnostního

školství vesměs nepožadují. Je však nutno vzít v úvahu již existující školy s převahou žáků z odlišného sociokulturního prostředí (nepřesně označované jako tzv. komunitní školy), do nichž spádově, ale i z důvodu odporu majoritní společnosti chodí převážně romské děti¹⁵. Cílem státní politiky jistě není uměle zvyšovat počet takových škol, což by mohlo být považováno za podporu segregačních tendencí. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy¹⁶ však musí usilovat alespoň o to, aby za situace, kdy už vzdělávací segregace fakticky nastala, mohly tyto školy poskytnout romským dětem plnohodnotné vzdělání a přispět k jejich integraci do společnosti. Proto vláda uložila ministru školství, mládeže a tělovýchovy úkol vedoucí ke zpracování projektu škol s celodenním programem, na jehož nevyukové části je účast dobrovolná. Školy tohoto typu by měly mít možnost využít např. trvalé výjimky z počtu žáků ve třídách a školních družinách, vyššího finančního ohodnocení učitelů, prostředků k realizaci celodenního bezplatného programu pro své žáky, poskytování bezplatných svačtin apod. Na těchto školách je rovněž možno alespoň v přípravných a prvních třídách používat romštinu jako pomocný vyučovací jazyk a její znalost u učitelů vzít v úvahu při jejich osobním finančním hodnocení.

4.4.7. Zásadních změn je nutno dosáhnout také v předškolní výchově v mateřských školách, kterou dosud navštěvuje velmi nízký počet romských dětí. V důsledku toho vysoké procento dětí nastupuje školní docházku nepřipraveno, což má velmi negativní vliv na jejich další úspěšnost. Dílčím řešením by byla taková legislativní opatření, jež by umožnila dětem ze sociálně slabých rodin navštěvovat mateřskou školu, aniž by jim tím vznikaly přímé nebo nepřímé náklady. Jednou z možností je např. novelizace zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, tak, aby docházka do mateřské školy neměla za následek zánik nároku na rodičovský příspěvek¹⁷. Zásadnějším řešením systémového charakteru by bylo zavedení povinné docházky do mateřských škol v posledním roce před nástupem do školy, jak je tomu v mnoha srovnatelných zemích (např. v Maďarsku). K prioritám další koncepční práce musí patřit vytvoření programu včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí. Jeho součástí by byly různé typy motivačních opatření od bezplatné docházky přes poskytování pomůcek a stravování až po celodenní vzdělávací a výchovný program otevřený pro žáky mateřských škol, jejich sourozence i rodiče.

4.4.8. Pokud jde o transformaci zvláštních škol na školy základní, navrhuje se vytvoření tříd s vyučovacím programem základní školy přímo ve zvláštních

školách a postupně přerazování schopnějších dětí do tohoto programu. Tento postup umožní využít schopnosti speciálních pedagogů zvláštních škol (především individuální přístup k žákům), přičemž děti z jedné rodiny zůstanou v jedné škole, i když jedno bude vyučováno v programu zvláštní školy a druhé v programu základní školy. Je rovněž možné, aby dítě absolvovalo část předmětů podle programu základní školy (popř. národní školy) a část podle programu zvláštní školy. Pokud mají školy jednoho zřizovatele, je možno sloučit školu základní se školou zvláštní a transformaci provést uvnitř takto nově vzniklé školy. Pokud je nemají, je žádoucí usilovat o jejich sjednocení příslušným předpisem.

4.4.9. Pro romské žáky, kteří dnes navštěvují zvláštní školy, lze připravit na základě doporučení pedagogicko-psychologických poraden individuální programy, včetně doučování. Dále je pro ně nutno v rostoucí míře zřizovat vyrovnávací třídy, jejichž cílem je, aby mohli pokračovat ve vzdělávání v některém programu základní, obecné nebo národní školy.

4.4.9. Součástí překonávání vzdělanostního handicapu je i vzdělávání dospělých, kteří v důsledku sociokulturního znevýhodnění v minulosti absolvovali pouze zvláštní školu a cesta k dalšímu vzdělání se jim tím uzavřela. Pro tyto dospělé již byly vytvořeny kurzy k doplnění základního vzdělání, které však potřebují nejen aktivnější propagaci; žádoucí je také větší orientace těchto kurzů na dovednosti prakticky uplatnitelné na trhu práce.

4.4.10. Další prioritou je i potřeba umožnit romským studentům, včetně sociálně slabých, v rostoucím počtu dosažení středoškolského a vysokoškolského vzdělání. Program podpory romských žáků středních škol, který patří k prioritám Rady vlády ČR (viz 3.2.4.), má jednoznačně vyrovnávací (afirmativní) charakter. Jeho cílem je prostřednictvím finanční podpory (úhrada školného na soukromých školách, cestovného, stravného, školních pomůcek) umožnit romským žákům středních škol pokračovat či zahájit studium, kterého by se jinak ze sociálních důvodů museli vzdát. Program se velice úspěšně rozvíjí, takže se každoročně navrhuje jeho další rozšíření¹⁸. K zajištění růstu tohoto programu je nezbytně nutné zabránit tomu, aby byla tato podpora započítávána do celkových příjmů rodičů žáka při posuzování sociální potřeby, jak se občas stávalo¹⁹.

4.5. Vyrovnávací postupy v zaměstnávání

4.5.1. V oblasti zaměstnávání jsou příkladem vyrovnávacích postupů kvalifikační a rekvalifikační kurzy. Jde zejména o získání nezbytných znalostí a dovedností, které vyrovnávají handicap v přístupu k zaměstnání ve státní správě nebo k služební-

mu poměru v ozbrojených a bezpečnostních silách státu. Jsou to dovednosti, které jsou v majoritní populaci obecně rozšířené, ale u Romů však nejsou obvyklé²⁰. Do této oblasti patří i rekvalifikační kurzy pro romské asistenty a poradce se zaměřením na práci ve státních nebo samosprávných orgánech. Konkrétním příkladem kurzů určených specificky Romům, respektive příslušníkům národnostních menšin, jsou také kurzy připravující Romy pro práci v policii, které se realizují již od roku 1999. Obdobné kurzy se chystají i pro práci Romů ve Vězeňské službě. V budoucnu by měly být využity i možnosti přípravy pro práci v armádě, kde vytváří systém vojenského internátního školství vytváří vhodné podmínky pro studium a zvyšování kvalifikace mužů ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí. Vhodný je i rozvoj kurzů pro ženy v dovednostech uplatnitelných při vedení domácnosti.

4.5.2. Komise ministra práce a sociálních věcí při úsilí o řešení problému vysoké nezaměstnanosti Romů vychází z etnicky neutrální definice „osoby obtížně umístitelné na trhu práce“. Příjemci této pomoci jsou sice v mnoha případech Romové, nelze je však ve statistikách odlišit od jiných kategorií obtížně umístitelných osob. Mají-li vyrovnávací akce pomoci konkrétně romské menšině, bude patrně nutno je co nejpřesněji zacílit. Služby zaměstnanosti proto upřesňují definici zvláště obtížně umístitelných na trhu práce tak, aby zohledňovala i odlišné sociokulturní prostředí. Rozvoj adresných programů směřujících k překonání nezaměstnanosti příslušníků romských komunit by se měl stát jednou z priorit další strategie romské integrace. Konkretizace „adresného přístupu“ bude předmětem další spolupráce mezi Ministerstvem práce a sociálních věcí a Radou vlády ČR pro záležitosti romské komunity.

4.5.3. Dalším využitelným vyrovnávacím postupem je zvýhodňování subjektů zaměstnávajících Romy (resp. „osoby obtížně umístitelné na trhu práce“). Nepodařilo se však dosud dosáhnout meziresortní shody o náležitosti takového zvýhodňování, natož pak o jeho formě. V úvahu přichází několik možností:

daňové zvýhodnění, tedy možnost odepstat z daňového základu fixní částku za zaměstnání každé takové osoby,

přímé zvýhodnění poskytnutím fixní částky na každého zaměstnaného z výše vymezené skupiny koncem každého kalendářního roku,

zvýhodnění firem při zadávání veřejných zakázek, zaměstnají-li přesně stanovené procento Romů, obdobně firmám, jež zaměstnávají osoby se změněnou pracovní schopností.

4.5.4. Složitým odborným i politickým problé-

mem je také stanovení poměru životního minima a minimální mzdy. Cestou k romské zaměstnanosti je však postupně zvyšování ceny práce, tedy i minimální mzdy, a nikoliv snižování sociálních dávek. (I tento postup je ovšem limitován tím, že při zvyšování minimální mzdy se mohou zejména nekvalifikovaní zaměstnanci stát pro zaměstnavatele příliš nákladnými.) Cílem musí být, aby se každému živiteli, bez ohledu na počet dětí v rodině a bez ohledu na kvalifikaci, vyplatilo pracovat.

4.5.5. V dalším uplatňování Koncepce musí být nalezen konsensus o vhodném postupu mezi Ministerstvem práce a sociálních věcí a Radou vlády ČR pro záležitosti romské komunity, aby bylo možno romskou nezaměstnanost ovlivnit daleko radikálněji než dosud. Dlouhodobá nezaměstnanost totiž zpravidla vede ke společenskému propadu celých rodin, v nichž vyrůstá velký počet dětí. V takových rodinách se pak reprodukuje pasivní přístup k zajišťování vlastních potřeb a hrozí šíření společensky nebezpečných jevů, jako je majetková trestná činnost, prostituce, alkoholismus, užívání drog a hráčství.

4.6. Vyrovnávací postupy v sociální a zdravotní péči

4.6.1. Prosazovaná změna sociální politiky spočívá v přechodu od sociálních dávek k sociální pomoci s důrazem na práci s klienty přímo v romské komunitě. Vytvoření a realizace programu Terénní sociální práce ve vyloučených romských komunitách za účasti nově vyškolených romských terénních pracovníků (streetworkerů), kteří působí v nejhroženějších romských komunitách, lze považovat za vyrovnávací postup v širším smyslu. Cílem práce terénního sociálního pracovníka je analyzovat sociální situaci romské rodiny a vhodnými prostředky s využitím metod sociální práce přispět k odstranění nežádoucích faktorů bránících jejich integraci do společnosti. Program by měl významně přispět i k žádoucí reorientaci sociální práce od paternalistické koncepce, která používala sociální pracovníky jako prodlouženou ruku státu, k modernímu pojetí založenému na porozumění situaci klientů. V roce 2000 byli terénní pracovníci vytvořeni u okresních úřadů; v roce 2001 byli nově zaváděni převážně při samosprávách²¹. Rada vlády ČR plánuje další rozšíření tohoto programu. Ministerstvo práce a sociálních věcí má podle usnesení vlády ze 7. listopadu 2001 č. 1145 od roku 2003 zavést tento program do systému sociálních služeb.

4.6.2. Specifickou skupinou adresátů sociální péče jsou mladí lidé propouštění po dovršení zletilosti z ústavní výchovy a pěstounské péče, mezi nimiž je mnoho Romů. Jestliže se po propuštění z ústavní péče či náhradní rodinné výchovy nemají

kam vrátit, hrozí jim bezdomovectví, vznik závislosti na návykových látkách nebo prostituce; ve vysokém procentu se stávají oběťmi nebo pachatelí trestné činnosti. Jedním z řešení jsou domy na půl cesty, které umožňují postupnou integraci těchto mladých lidí do normálního života. Tyto projekty, dosud vytvářené ve spolupráci obcí, Ministerstva pro místní rozvoj a Ministerstva práce a sociálních věcí, je nutno rozšířit, aby nabídka domů na půl cesty odpovídala skutečné potřebě a počtu propouštěných.

4.6.3. Specifický přístup k příslušníkům romských komunit je vhodný i v oblasti zdravotní péče. Zdravotní osvěta mezi příslušníky romských komunit vyžaduje nejen znalost zdravotních rizik a preventivních postupů, ale i znalost romských zvyků a schopnost komunikace s Romy. Proto předkladatel (opětovně) doporučuje učinit kroky k vytvoření zdravotního asistenta pro romské komunity alespoň na úrovni krajů.

4.7. Vyrovnávací postupy v bydlení

4.7.1. V oblasti romského bydlení se problémy hrozivě stupňují (vystěhovávání Romů jako dlužníků nájemného, růst rezidenční segregace) a stát přitom má jen omezené možnosti situaci ovlivnit, neboť tato problematika je především v péči samospráv. Dílčí formou vyrovnávacího postupu by mohla být realizace programu podporovaného bydlení, který připravilo Ministerstvo pro místní rozvoj. Součástí podporovaného bydlení je i poskytování sociálních služeb. Tento program by se sice neměl stát univerzálním řešením problému bydlení sociálně slabých romských komunit, ale jeho pilotní provedení v těch lokalitách, kde už rezidenční segregace vznikla a hrozí nekontrolovaný růst ghatt, je vysoce žádoucí. Strategickým cílem proto musí být dosáhnout v následujících letech finančního zajištění tohoto programu ze státního rozpočtu.

4.7.2. V širším měřítku je nutno usilovat o takovou koncepci místního rozvoje, která bude mít ekonomické nástroje k výstavbě bytů pro sociálně slabší vrstvy obyvatel, ne tedy jen pro ty, kdo jsou schopni se spolu se státem a samosprávou na financování výstavby podílet. Případný podíl příslušníků romských komunit ve formě aktivní účasti na výstavbě je však nesporně žádoucí, neboť upevňuje vztah nájemníků k vybudovaným bytům²². Organ pověřený politikou romské integrace (tj. v současné situaci Rada vlády ČR) by měl disponovat takovými finančními prostředky, které by dokázaly motivovat samosprávné celky k řešení bytového problému romských komunit ve výše popsaném duchu.

5. Podpora rozvoje romského jazyka a kultury

5.1. Romskému jazyku a romské kultuře musí být věnována odpovídající odborná pozornost. Předním úkolem při rozvoji romské kultury je výzkum a podpora aktivního rozvoje kultury a jazyka, zejména dvou nejpočetnějších romských subetnik (tj. slovenských a olašských Romů). Pod vlivem postupující jazykové a kulturní asimilace zejména v mladé generaci Romů hrozí reálné nebezpečí zániku kulturních tradic, lidové slovesnosti i jazyka samotného. Pro udržení a aktivní rozvoj romské kultury a jazyka se doporučuje pokračovat ve vypisování grantů na projekty sběru lidové slovesnosti. Trvá zájem o pořádání regionálních i celostátních akcí na podporu a propagaci romského jazyka a kultury, ať již hudebních, literárních či divadelních.

5.2. Předním odborným pracovištěm v oblasti romské kultury a jazyka je seminář romistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Je jediným pracovištěm v České republice, které připravuje odborníky-romisty v komplexním magisterském programu. Jejich počet je vzhledem k aktuální i výhledové potřebě plně vzdělaných odborníků zcela nedostačující. Zatím byl obor otevřen pouze dvakrát, v roce 1991 a 1996. Je nutno umožnit pravidelné otevírání oboru s minimálně dvouletou frekvencí s dostatečnými podmínkami pro výuku takto zvýšeného počtu studentů.

5.3. Romistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy je pouze seminářem Indologického ústavu, nikoli samostatnou katedrou, a potýká se s naprosto nedostatečnými finančními a prostorovými podmínkami pro výuku studentů i odbornou činnost svých pracovníků. Provozní a mzdové náklady jsou hrazeny z grantů různých subjektů²³. Tento nestandardní, nouzový způsob řešení je nutno nahradit řešením ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, které koncepčně a zejména finančně podpoří vznik a rozvoj samostatné katedry na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. (Navrhuje se financování z položky určené na národnostní školství.) Vytvoření katedry romistiky bude mít zásadní význam pro další rozvoj oboru. Vedle výuky romistiky a romského jazyka se bude katedra podílet na studiích a výzkumech, na vydávání odborných publikací a periodik a na tvorbě učebních textů pro školy. Katedra může podle svých možností nabízet spolupráci dalším univerzitním pracovištím na přípravě, resp. realizaci atestačních kurzů a zkoušek pro budoucí romisty a vyučující romistiky a romského jazyka na všech stupních škol. Může se podílet i na vytvoření učebních dokumentů kurzu a navrhnout pro něj odborné vyučující z řad svých pracovníků a absolventů.

5.4. Dále je vhodné podpořit rozvoj dalších romistic-

kých pracovišť, např. na univerzitách v Ústí nad Labem, Olomouci, Plzni aj. Zatímco romistika Filozofické fakulty Univerzity Karlovy by měla nadále klást důraz zejména na akademickou úroveň vzdělání, ostatní centra by se měla zaměřit především na vybavení svých absolventů takovými znalostmi a dovednostmi, které uplatní v praxi.

5.5. Rovněž druhé odborné romistické pracoviště, Muzeum romské kultury v Brně, se stále potýká s finančními potížemi. I nadále bude třeba další finanční podpory, která by měla mít stabilní charakter. Předkladatel proto doporučuje učinit kroky vedoucí k začlenění muzea jako autonomní jednotky do Moravského zemského muzea, či k získání statutu samostatného muzea spravovaného krajem.

5.6. Nadále budou prostřednictvím Rady pro národnostní menšiny poskytovány státní dotace na činnost redakcí romských i romistických periodik. Stát bude podporovat a zajišťovat jejich distribuci do škol, které navštěvují romští žáci, a ostatních výchovných zařízení. Státní podporu by měl obdržet i odborný časopis *Romano Džaniben*, dosud vydávaný jen díky finanční podpoře Evropské unie. Nařízení vlády o poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin (viz 2.3.2.) poskytne rámec pro finanční podporu tvorby nových pořadů s romskou tematikou, určených pro oba programy České televize.

5.7. Nedílnou součástí rozvoje romské kultury a jazyka je i výzkumná činnost etnografická (tradice, folklor) a lingvistická (včetně dialektologických studií). Pro kvalifikované vytváření politiky romské integrace je ovšem nanejvýš potřebný také výzkum v širším smyslu, tj. kulturně-antropologický a sociologický výzkum dynamiky vnitřního vývoje romských komunit i jejich interakcí s majoritní společností. Mezi priority takového výzkumu patří vztahy a zkušenosti Romů s postojí majority²⁴, rozvoj sociální exkluze, zejména v bydlení²⁵, demografický vývoj a sociální mobilita.

6. Působení na majoritní společnost

6.1. Součástí Koncepce je kromě antidiskriminačních opatření, vyrovnávacích postupů a podpory rozvoje romské kultury a jazyka též působení na majoritní veřejnost. Dlouhodobým cílem je vytvoření tolerantního prostředí bez předsudků, v němž příslušnost ke skupině vymezené rasou, barvou pleti, národností, jazykem či příslušností k národu není důvodem k odlišnému posuzování jednotlivce

6.2. Multikulturní vzdělávání a výchova

6.2.1. Multikulturním vzděláváním se rozumí především seznámení s jinými kulturami a získání informací o nich; multikulturní výchovou pak výchova směřující ke změně postojů od tradičního etnocentrismu k tolerantnímu vnímání kulturních odlišností.

V podmínkách České republiky jde zejména o poznání a přijetí multietnického dědictví českých zemí, seznámení s rozdílnými etnickými menšinami a přípravu na kulturní rozmanitost, která bude provázet vstup do Evropské unie.

6.2.2. Multikulturní vzdělávání a výchova jsou významnou součástí projektu Phare 1999 Zlepšování vztahu mezi českou a romskou komunitou, realizovaného o. p. s. Člověk v tísni (podle zadání a pod dohledem Meziřesortní komise) od ledna 2001. Na tento projekt naváže v roce 2002 obdobný program Phare 2000, jehož zadavatelem je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Cílem je vytvoření nových multikulturních výukových programů pro všechny typy škol, od základních po vysoké. V souvislosti se změnou výukových programů se multikulturní vzdělávání a výchova musí stát také pravidelnou součástí profesní přípravy učitelů, včetně učitelů mateřských škol.

6.3. Působení na veřejnost prostřednictvím sdělovacích prostředků

Při úsilí o podporu tolerance, odstraňování předsudků a vytváření multikulturního prostředí je vhodné využívat i působení na širší veřejnost. V období od prosince 1999 do června 2000 se uskutečnila první státem sponzorovaná plošná kampaň proti rasismu (Projekt tolerance), která vzbudila značný ohlas. V roce 2001 se nepodařilo následnou kampaň uskutečnit; realizovala se však protirasistická kampaň jako součást projektu Phare 1999 (viz 6.2.2.), kampaň Ligy etnických menšin a dalších nestátních subjektů. Vývoj, do něhož se v rostoucí míře zapojují odborníci na reklamu ze soukromého sektoru, směřuje k vytváření diferencovaných komunikačních strategií adresovaných jednotlivým věkovým a sociálním skupinám respondentů. Využití prostředků vyhrazených ve státním rozpočtu na rok 2002 bude odrážet zkušenosti z již uskutečňovaných kampaní.

7. Zajištění bezpečnosti Romů

7.1. Romové, kteří žádají o azyl v zahraničí, velmi často uvádějí jako důvod své žádosti ohrožení ze strany rasisticky motivovaných útočníků a nedostatečnou ochranu ze strany státu. Trvalou prioritou proto musí být i úsilí o zajištění bezpečnosti Romů. Zásadní význam má nadále úsilí o omezení bagatelizace rasisticky motivovaných trestných činů a zlepšení jejich rozeznávání. I když lze konstatovat dílčí zlepšení, existuje řada svědectví o tom, že bagatelizace těchto trestných činů je dosud častá, podobně jako stereotypní vnímání Romů coby potenciálních pachatelů trestných činů, nikoli jako obětí. Podceňování informací poskytovaných Romy jako svědky či oznamovatelů trestných činů pramení z toho, že mnozí policisté – podobně jako nemalá část širší veřejnosti – vnímají

Romy jako kriminální subkulturu, jejíž příslušníci jsou a priori nevěrohodní. Překonání těchto stereotypů a profesionálních deformací jistě nebude snadné; nelze však na ně rezignovat.

7.2. Klíčovou součástí úsilí o omezení bagatelizace trestných činů je školení příslušných pracovníků, zejména policistů. Osoby připravující se na práci policisty dnes již školeny jsou, ale možnosti proškolení již sloužících policistů jsou omezeny tím, že na taková školení nebyly nikdy přiděleny dodatečné prostředky ze státního rozpočtu. Pokračování v takto orientovaných školeních a metodických zaměstnáních musí proto být spojeno s přidělením dostatečných finančních prostředků na jeho realizaci. Je nutno rovněž usilovat o další zvyšování otevřenosti výchovy policistů zapojením nepolicejních odborníků, zástupců akademické obce i občanské společnosti do jejich vzdělávání. Tento bod se týká nejen výchovy proti rasismu a k toleranci, ale i lidských práv obecně.

7.3. Další možnost, jak stimulovat účinnější postupy proti těmto trestným činům, představuje využití zkušebního projektu resocializace pachatelů méně závažných rasisticky motivovaných trestných činů, vypracovaného zmocněncem vlády pro lidská práva v součinnosti s ministry spravedlnosti a práce a sociálních věcí v roce 1999. Ani v trestním řízení s pachateli rasisticky motivovaných trestných činů totiž není vhodné počítat pouze s represí, ale je namístě usilovat i o sekundární a terciární prevenci. V souvislosti s vytvořením Probační a mediální služby se naskytá reálná možnost začít tento program v praxi realizovat.

7.4. Občanská sdružení hlásající rasovou nenávisť lze podle ustanovení § 12 zákona č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů, ve znění pozdějších předpisů, rozpustit. Tento postup byl v roce 2000 uplatněn proti neonacistickému seskupení Národní aliance. Ministerstvo vnitra rovněž v roce 2001 odmítlo registraci politické strany založené neonacistickými aktivisty. Postup Ministerstva vnitra lze nyní považovat za dostatečně důsledný. Rovněž postup Policie ČR proti kolektivním vystoupením neonacistů se zřetelně zlepšil a roste i kvalita pravidelné Zprávy o problematice extremismu na území České republiky. Z iniciativy ministra vnitra byla navíc v roce 2000 vytvořena Meziřesortní komise pro boj proti extremismu. V této oblasti, která byla v minulosti předmětem kritiky, se proto nenavrhují žádné další kroky.

8. Závěry

8.1. Tato Koncepce pro roky 2001 až 2020 je otevřena k celospolečenské diskusi. Musí být průběžně aktualizována především podle zkušeností s uskutečňováním jednotlivých programů a postupem územněsprávní reformy. Předseda Rady vlády ČR bude vládě nadále navrhnout aktualizaci Koncepce. Vláda pak o aktualizaci rozhodne.

8.2. Z aktualizace Koncepce k 31. prosinci 2001 vyplývá potřeba pokračování a dalšího rozvoje již existujících a úspěšných programů, především programu Podpora romských žáků středních škol a programu Terénní sociální práce ve vyloučených romských komunitách. Pokračovat nepochybně bude i zahájený proces tvorby multikulturních výukových programů pro všechny typy škol. Prioritou je také zařazení romských poradců a asistentů, kteří dosud působí na okresních úřadech, do nových funkcí na místech pověřených státní správou v souvislosti s územněsprávní reformou, jakož i vytvoření a obsazení funkcí koordinátorů romských poradců při krajích. Trvalou potřebou zůstává systematictější a plošnější vytváření přípravných ročníků a funkcí vychovatelů-asistentů učitele na školách s romskými žáky. Nesporný význam má i další podpora rozvíjejícího se výzkumu romské problematiky.

8.3. Mezi připravovanými opatřeními má klíčový význam vytvoření nové antidiskriminační legislativy v souladu s doporučeními CERD a zejména se směrnicí Evropské unie 2000/43/ES, jejíž požadavky musejí být splněny do roku 2003. Tato směrnice klade nároky i na institucionální zajištění.

8.4. Další programy jsou již koncepčně ujasněny a čekají na uvedení do života. Program podporovaného

bydlení Ministerstva pro místní rozvoj byl vytvořen a podmínkou jeho pilotního provedení v nejbližším období je pouze zajištění potřebných prostředků. Připraven k realizaci je též dílčí program resocializace pachatelů méně závažných rasisticky motivovaných trestných činů. Vyřešení problému financování ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy je zjevně jedinou cestou ke vzniku a rozvoji samostatné katedry romistiky na Filozofické katedře Univerzity Karlovy. K trvalému řešení spěje i situace Muzea romské kultury v Brně.

8.5. Poslední skupinu priorit romské integrace tvoří oblasti, jež se musejí stát předmětem aktivnější státní politiky, ale postupy dosud nebyly koncepčně ujasněny nebo konkrétně zpracovány. Jde mj. o rozvoj adresných programů k překonání nezaměstnanosti příslušníků romské komunity, vytvoření motivačního systému pro obce ke vstřícnému řešení bytových problémů Romů nebo o vznik programu včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí, jenž by směřoval ke zvýšení docházky romských dětí do mateřských škol. Jejich koncepční ujasnění a konkrétní zpracování je proto bezprostředním cílem příští aktualizace této Koncepce.

Text neprošel redakční úpravou

¹ Dále jen Rada pro lidská práva (zřízena usnesením vlády ze dne 9. prosince 1998 č. 809)

² Rada byla zřízena v souladu s § 6 odst. 3 zákona č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů.

³ Statut Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity schválen usnesením vlády č. 1371 ze dne 19. prosince 2001 (dříve Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity).

⁴ Zákon č. 218/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech a o změně některých souvisejících zákonů (rozpočtová pravidla), ve znění pozdějších předpisů.

⁵ Usnesení k Návrhu opatření k zintenzivnění implementace Koncepce politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti.

⁶ Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 128/2000., o obcích (obecní zřízení), ve znění zákona č. 273/2001 Sb. a zákona č. 320/2001 Sb.

⁷ Ve výši 4 680 tis. Kč.

⁸ Jde o mechanismy Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace a Mezinárodního paktu o občanských a politických právech.

⁹ Tento požadavek směrnice 2000/43/ES je realizován v návrhu novelizace občanského soudního řádu.

¹⁰ Jde o projekt PHARE 2000, v němž je hlavním partnerem České republiky Velká Británie. Projekt je realizován v časovém rozmezí duben 2001 – červen 2002.

¹¹ Synonymem jsou „vyrovňovací akce“, „pozitivní akce“ či „afirmativní akce“ (z anglického „affirmative action“).

¹² První „romské pedagogické asistenty“ zavedly nevládní organizace Nová škola a Společenství Romů na Moravě. Od 1. září 1997 do 30. června 2000 Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy zavádějí vychovatelů-asistentů učitele, jakož i vytváření přípravných tříd, experimentálně ověřoval. Po vyhodnocení experimentu jako úspěšného jsou tyto třídy a funkce zřizovány na základě Metodického pokynu MŠMT č.j. 25484/200-22.

¹³ K 31. prosinci 2001 jich je asi 230.

¹⁴ Neuspokojivý stav romského vzdělání se týká mj. závazků plynoucích z Úmluvy o právech dítěte, Mezinárodního paktu o právech sociálních, hospodářských a kulturních, jakož i Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace, a bývá pravidelně předmětem kritiky příslušných výborů.

¹⁵ Takové školy jsou např. v Chanově (Most), v Předlicích (Ústí nad Labem), v Ostravě-Přívoze a v dalších místech.

¹⁶ Bod II. 1 b) usnesení vlády ze dne 7. listopadu 2001 č. 1145.

¹⁷ Vláda v bodě II. 2 b) usnesení ze dne 7. listopadu 2001 č. 1145 uložila ministru práce a sociálních věcí zvážit zpracování návrhu novely uvedeného zákona.

¹⁸ Celkem bylo v roce 2000 podpořeno asi 900 studentů, v roce 2001 již 1531 studentů.

¹⁹ Vláda v této souvislosti uložila ministru práce a sociálních věcí svým usnesením ze dne 7. listopadu 2001 č. 1145 v bodě II.2.d) sjednotit do 31. prosince 2001 praxi při uplatňování programu podpory romských žáků středních škol tak, aby nedocházelo k započítávání této podpory do celkových příjmů rodiče (rodičů) žáka při posuzování jejich sociální potřebnosti podle zákona č. 463/1991 Sb., o sociální potřebnosti, ve znění pozdějších předpisů, a k poskytování dávek sociální péče na úhradu nákladů hrazených z prostředků programu.

²⁰ Například znalost plavání, která je podmínkou přijetí k policii a jiným bezpečnostním službám, ale mezi Romy není rozšířená.

²¹ V roce 2000 šlo o 16 lokalit, v roce 2001 již o 54 romských terénních pracovníků v 35 lokalitách.

²² Viz též část III. předloženého materiálu.

²³ V letech 2000 a 2001 též z položky Podpora projektů romské integrace kapitoly Všeobecná pokladní správa státního rozpočtu, jejíž využití doporučovala Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity.

²⁴ Tyto aspekty jsou předmětem výzkumu realizovaného pod dohledem Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity (dříve Meziresortní komise) s podporou Evropské unie. Jde o jednu ze složek komplexního programu Phare 1999 (viz 6.2.2.).

²⁵ Viz též Socioklub: Zpráva o výsledcích výzkumu k problematice holobytí ve vztahu k romské minoritě, 2001 (příloha č. 2. části IV. předloženého materiálu); Baršová, A.: Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice (2001).

Rozšíření terénní sociální práce pomůže k integraci Romů

■ **Jak Koncepce obsahově vznikala? Z jakých zdrojů jste čerpali?**

Nová aktualizovaná Koncepce, schválená usnesením vlády dne 23. ledna 2002 č. 87 k Informaci o plnění usnesení vlády týkajících se integrace romských komunit a aktivního postupu státní správy při uskutečňování opatření přijatých těmito usneseními ke dni 31. prosince 2001 a k návrhu Koncepce romské integrace, vycházela ze základních premis Koncepce minulé, předkládané dvakrát během roku 2000 tehdejšímu zmocněncem pro lidská práva a předsedou Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity ing. Petrem Uhlem. Tato Koncepce, předložená vládě dne 24. května 2000 ve variantních řešeních, byla nakonec vládou usnesením č. 599 ke koncepci politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity napomáhající jejich integraci do společnosti schválena. Vybraná varianta však byla pouze souborem úkolů pro jednotlivé resorty s povětšinou jednorocním horizontem plnění. Variantu vytvoření nového ústředního orgánu státní správy – úřadu pro etnickou rovnost, která byla páteří zmocněncem Uhlem předkládané Koncepce, však vybrána nebyla.

Tolik nedávná historie a omluva čtenářům za komplikované názvy, zpátky k nově, názvem jednoduché, letošní koncepci romské integrace. V prosinci 2000 byla ustavena pracovní skupina ke změnám a doplňkům

Koncepce (uloženo zmocněnci vládou usnesením č. 599). Tato pracovní skupina, složená z 20 uznávaných odborníků, se v průběhu roku 2001 sešla celkem třikrát. Na posledním zasedání byli přizváni též zástupci Svazu měst a obcí ČR. Podněty z těchto setkání a další písemné připomínky členů pracovní skupiny byly využity novým zmocněncem pro lidská práva MUDr. Janem Jařabem a mnou vedeným pracovním kolektivem kanceláře Rady vlády ČR pro lidská práva při zpracování nového aktualizovaného textu. Nutně se v něm musela odrazit nová pozice krajů a postupující reforma veřejné správy.

Vzhledem k „horkému romskému létu 2001“ vyvolanému zavedením britských kontrol na letišti v Praze-Ruzyni a po dvou letech další rasovou vraždou ve Svitavách rozhodl se zmocněnec Jařab předložit v předtermínu novou sadu úkolů výkonným resortům, která byla přijata usnesením vlády ze dne 7. listopadu 2001 č. 1145 k Návrhu opatření k zintenzivnění implementace Koncepce politiky vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti. Šlo výhradně o úkoly pro ministra školství, mládeže a tělovýchovy a pro ministra práce a sociálních věcí, týkající se systematizace podpory romských žáků středních škol a terénní sociální práce ve vyloučených romských komunitách.

Samotný text nové Koncepce

Úvod:
Blíží se seznámení s nově schválenou Koncepcí romské integrace nabízí rozhovor s jejími předkladateli z Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity Romanem Křištofem, tajemníkem Rady vlády a ředitelem kanceláře Rady, a Viktorem Sekytem, odborným pracovníkem kanceláře Rady.

Rozhovor připravil Pavel Bajer

akcentuje novou roli krajů a neudržitelnost „vytřesňování“ velké části romských komunit („neplatičů“) do holobytů a na okraj společnosti. Nedílnou součástí koncepce se stala příloha – zpráva o výsledcích výzkumu k problematice holobytů ve vztahu k romské minoritě, vypracovaná na zakázku Socioklubem.

■ **Jak konkrétně se bude odrážet ve vládní politice naléhavý úkol, za který vláda považuje integraci příslušníků romských komunit? Co považuje za stěžejní kroky k zabránění jejich dalšího sociálního vylučování?**

Vzhledem k tomu, že máme jeden měsíc před volbami (pozn. – rozhovor se uskutečnil začátkem května), tak považují první část vašeho dotazu za stěžejní zodpověditelnou. Za stěžejní krok však bez ohledu na politickou situaci považují zavádění a rozšiřování terénní sociální práce za účasti Romů samotných, tak jak to činí třetím rokem v současném pilotním programu Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity a o. p. s. Člověk v tísni. Další možností je alokace finančních zdrojů pro již schválený program podporovaného bydlení na ministerstvu pro místní rozvoj.

■ **Respekt k romství, jeho tradicím a kultuře pokládá vláda za základní východisko při své politice vůči příslušníkům romských komunit. Jak lze naplňovat plnohodnotné začlenění Romů do společnosti při zachování jejich kulturního dědictví?**

Nevidím žádný rozpor mezi integrací romských komunit do české společnosti a uchováním jejich kulturního dědictví. K tomu slouží i velkorysá podpora státu při budování Muzea romské kultury. Možná však chápete tuto otázku širěji a máte na mysli i řadu negativních jevů připisovaných romské tradici, jako že lhát gádžům či okrást gádže není zločinem, atd. Jednoduchá odpověď zní: Stát podporuje veškeré romské kulturní hodnoty, pokud nejsou v rozporu s platnými zákony a dobrými mravy.

■ **Koncepce odlišuje integraci od asimilace. Myslíte si, že majoritní většina je ochotna přijímat romskou kulturní identitu?**

V pozitivních aspektech ano. Z průzkumů vyplývá, že kromě tradičního ocenění hudebnosti majorita oceňuje u Romů též péči o staré rodiče. U Romů se rodí dvojí identita: jsem Čech a Rom. Tento trend zaslouží podporu. Nezapomeňme, že drtivá většina našich Romů jsou z „etnického“ hlediska Serviko Roma, tedy Romové slovenští, z velké části na Slovensku narození nebo mající stále se svými slovenskými příbuznými silné vazby.

Jejich česko-romská identita je ve stavu zrodu.

■ **Můžete jmenovat oblasti, v nichž se již rozvíjí vlastní romská kulturní identita? Vnímáte posun v sebehodnocení Romů – cítí se více než dříve Romy? Jaká opatření nastolí vláda, aby bylo emancipační úsilí Romů podporováno a nebyly mu kladeny překážky?**

Už více než deset let stát podporuje romský národnostní tisk. Romové jsou uznanou národností menšinou. Buduje se Muzeum romské kultury, Romská střední škola sociální bude mít letos první maturanty. Na druhé straně užívání romštiny mizí. Otázka „národního obrození“ a reprezentace Romů je vysoce frekventována na půdě Rady Evropy. Jde o oblast stále otevřenou tázání. Věc vlastní identity je věc Romů samotných. Stát by do ní neměl zasahovat.

■ **Došlo k realizaci úkolů uložených vládou? Mám na mysli například: ustavení romských poradců a asistentů při okresních úřadech; vytvoření nových podkladů pro testování dětí vedoucí k případnému zařazování do zvláštních škol; zajištění mzdových nákladů pro romské vychovatele – asistenty učitele ve státním rozpočtu.**

Ano, k tomuto všemu došlo. Nepokládám to však za dostatečné pro zabránění katastrofickému sociálnímu propadu většiny romských komunit, který vede k jejich postupné ghettoizaci. Na schválený program podporovaného bydlení se nenašly letos ve státním rozpočtu peníze.

■ **K prioritám Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity patří program terénní sociální práce a program podpory romských žáků středních škol. Jak se daří je uplatňovat v praxi?**

Jde o programy pilotní. Letos je na každý z nich vyčleněno 10 milionů Kč. Úspěšné budou až ve chvíli, kdy jejich administrativu převzou od kanceláře rady příslušná výkonná ministerstva a stanou se regulérní součástí jejich programů s násobným finančním krytím.

■ **Z jakého důvodu se nepodařilo prosadit záměr zřídit „Úřad pro etnickou rovnost“? S kolika mediátory počítáte? Co bude nejobtížnější pro mediátory při řešení problémů soužití většinové společnosti a romských komunit?**

Zmocněnec Petr Uhl nenašel pro svůj záměr adekvátní politickou podporu. Nějaké institucionální zajištění však bude nutné pro uskutečnění směrnice Evropské unie o rovném zacházení z léta roku 2000. Jsme povinováni její požadavky uskutečnit do konce roku 2003. Ve zkratce: musí existovat instituce řešící stížnosti na diskriminaci. Současné řešení, odkazující pouze na soudní cestu, není

dostačující. Zda půjde o vytvoření úřadu nového, nebo posílení institucí stávajících, je věcí politického rozhodnutí příští vlády.

■ **V jakém stadiu je podpora zaměstnanosti, kultury, školství, bezpečnosti Romů na jednotlivých ministerstvech?**

Všechny vámi vyjmenované oblasti se na příslušných ministerstvech rozvíjejí. Nejkomplikovanější je oblast zaměstnanosti, kde chybí „v romské oblasti“ koncepční uchopení.

■ **Nastaly kroky k zachování míst romských poradců a asistentů na úřadech státní správy vzhledem k probíhající územněsprávní reformě?**

Jde o téma příštího zasedání rady 16. května na zámku v Kolodějích. V úvahu přichází několik alternativ, mezi ně patří i vyčlenění speciální částky ze státního rozpočtu na náklady spojené s výkonem jejich funkcí. Tam, kde je to žádoucí, se bude s obcemi třetího stupně jednat o převodu poradců z okresních úřadů. K tomu je třeba mít i co nabídnout, včetně finančních prostředků.

■ **Jaké konkrétní úkoly budou mít koordinátoři romských poradců na krajských úřadech? Byl v některém z krajů už koordinátor jmenován?**

Koordinátoři byli již jmenováni v sedmi krajích (včetně Prahy). Jejich prioritním úkolem je zmapovat situaci v nově vytvořených krajích a upozornit na krajská specifika. V Hradeckém kraji již byla například zpracována krajská koncepce integrace.

■ **Vypracovalo ministerstvo školství projekt škol s celodenním programem v rámci poskytování plnohodnotného vzdělání romským dětem?**

Projekt škol s celodenním programem je vypracován v několika variantách různými školami, které jsou plně romských dětí. Tyto projekty se v současné době začínají ověřovat na pěti vybraných školách. Po ověření bude vypracováno MŠMT doporučení pro ostatní školy s podobnou situací.

■ **Jak chcete zvýšit počet romských dětí v mateřských školách, dát jim předškolní výchovu, jak se o tom zmiňuje program včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí?**

Počty romských dětí v mateřských školách lze zvýšit motivováním rodin. Zatím jsou rodiny naopak demotivovány tím, že pokud jedno z dětí rodiny je v kolektivním zařízení, nedostane rodina rodičovský příspěvek. Dosavadní jednání s MPSV o odstranění této podmínky pobírání rodičovského příspěvku alespoň u sociokulturně znevýhodněných dětí nevedlo k dohodě. Další doporučení, tj. bezplatné poskytování svačin a obědů, naráží na velký odpor.

■ **Vzrůstá počet zřízených vyrovnávacích tříd při transformaci zvláštních škol na školy základní? Mají školy zájem najít kapacity pro individuální programy doučování?**

Počet přípravných tříd vzrůstá, ale pomalu. Tím, že docházka do přípravných tříd je nepovinná a metody práce v přípravných třídách nejsou dosud dotažené tak, aby se v nich všem dětem líbilo, dochází v průběhu roku ke snižování počtu žáků a někdy musí být i přípravná třída zavřena pro nedostatečný zájem.

Školy zájem mají. Úbytek žáků postihuje všechny školy, a proto stoupá zájem i o romské žáky. Doučování lze zajistit v rámci individuálního vzdělávacího programu, na který jsou vyčleněny i jisté prostředky.

■ **Navštěvují dospělí Romové kurzy k doplnění základního vzdělání?**

Pokud se realizují, není problém zajistit, aby se Romové do těchto kursů hlásili. Horší je to s pravidelnou docházkou a s vytrvalostí při studiu. Ve Švédsku jsme viděli, jak tyto kurzy i pro dospělé ztráknutí. V kursu se střídá doplňování základního vzdělání s výukou zacházení s počítačem a s možností hudebního využití. Pokud by byly podmínky pro takovéto vedení kursu, jistě by to nebyl problém.

■ **V kapitole Vyrovnávací postupy v zaměstnání se koncepcí zaobírá rekvalifikačními kurzy pro romské asistenty a poradce, pro práci v policii, v armádě. Existují kurzy pro práci ve vězeňství?**

Zatím ne, ale vězeňská služba už o nich vážně uvažuje.

■ **Vznikají adresné programy k překonání nezaměstnanosti příslušníků romské komunity v rámci strategie romské integrace?**

Adresné programy vznikají na místní úrovni, jsou dílem místních iniciativ a jsou v souladu s koncepcí romské integrace. Bohužel není dosud možnost z centra tyto programy podporovat, a to ani finančně, ani metodicky.

■ **Co preferujete při zvýhodňování subjektů zaměstnávajících Romy ze tří možností, které přicházejí v úvahu: daňové zvýhodnění, přímé zvýhodnění či zvýhodnění firem při zadávání veřejných zakázek?**

Preferovali bychom přímé zvýhodnění firem především za dlouhodobé zaměstnávání Romů. Např. premiový systém za každý rok, po který firma pracovníka zaměstnává.

■ **Co tedy podnikáte k tomu, aby se každému vyplatilo pracovat?**

Jednáme s MPSV a podáváme návrhy např. toho druhu: aby u osob, které mají nárok na sociální dávky ve výši, kterou nemohou dosáhnout (vzhledem ke své kvalifikaci) ve mzdě, byla nad úroveň, kterou by pracovník obdržel ve formě sociálních dávek, vyplácena třetina mzdy.

■ **Jak chcete ovlivnit romskou nezaměstnanost radikálněji než dosud?**

Ke snížení nezaměstnanosti Romů podstatně přispěje důsledné odstranění diskriminace, ke kterému se připravuje v našem odboru legislativa. Podstatně ovlivnit romskou nezaměstnanost může rovněž důsledné vymáhání zákazu práce „na černo“, respektive přesné vymezení, kde končí občanská výpomoc a kde začíná práce na černo.

V současné době se totiž víc vyplatí nelegálně zaměstnávat osoby (včetně cizinců) než přijmout zaměstnance do pracovního poměru.

■ **Bude zaveden program terénní speciální práce ve vyloučených romských komunitách do systému sociálních služeb?**

Ano, program má být zaveden do systému sociálních služeb již v roce 2003.

■ **Dojde k rozšíření domů na půli cesty pro integraci mladých lidí do normálního života?**

Počty těchto domů se každoročně zvyšují, bohužel dosud pomalu. Potřeba této služby mnohonásobně převyšuje současné možnosti.

■ **Koncepce doporučuje učinit kroky k vytvoření zdravotního asistenta pro romské komunity na úrovni krajů v oblasti zdravotní péče. Jaká je stávající situace?**

V současné době již jedna romská zdravotní asistentka pracuje v rámci pilotního programu v Ostravě. Hlavním úkolem asistentky je zdravotní

osvěta v romské komunitě, spolupráce s lékaři a ostatními zdravotními pracovníky. Rovněž „překládá“ pacientům pokyny lékaře a případně dohlíží na dodržování léčebného režimu při ambulantní léčbě.

■ **V jakém stadiu se nachází program podporovaného bydlení jako dílčí formy vyrovnávacích postupů v bydlení? Jak chcete motivovat samosprávné celky k řešení bytového problému romské komunity?**

Program podporovaného bydlení je jednou z forem, která umožní bydlet i těm, kteří z různých důvodů mají přístup k vlastnímu či nájemnímu bydlení ztížen. Součástí programu je i dlouhodobá sociálně výchovná práce s bydlícími klienty. Program není určen jen pro Romy ani přednostně pro Romy.

■ **Bude otevřen pravidelně seminář romistiky na FF UK v Praze? Kdy vznikne samostatná katedra?**

Seminář romistiky na FF UK pracuje, změna semináře na katedru romistiky je v jednání, které podle dosavadního průběhu neskončí do konce roku 2002.

■ **Začal už výzkum kulturně-antropologický a sociologický dynamiky vnitřního vývoje romských komunit i jejich interakce s majoritní společností?**

Dosud byly realizovány (s naší podporou) dílčí výzkumy zaměřené na bydlení Romů a vztahy mezi Romy a Neromy.

■ **Jak chcete působit na majoritní veřejnost, aby došlo k vytvoření tolerantního prostředí bez předsudků?**

Antidiskriminační zákon bude prvním krokem. Multikulturní výchova ve školách všech stupňů druhým. Kampaně proti rasismu dalším. Významná je role hromadných sdělovacích prostředků, především televize. K tolerantnosti přispěje i zvýšení pestrosti společnosti po vstupu do EU.

Romové

se musejí podílet na řešení vlastních záležitostí

■ **Považujete za krok vpřed, že si vláda dala za naléhavý úkol integraci příslušníků romských komunit?**

Určitě ano. První koncepce, tzv. Bratinkova zpráva, znamenala značný posun z hlediska tehdejšího stavu. Šlo o nástup opravdové snahy vlády řešit postavení Romů v naší zemi. Vznikla narychlo, reagovala na okolnosti související s odjezdem mnoha Romů do Kanady. Z tohoto prvního koncepčního materiálu vzešly podklady pro současnou koncepci, která rovněž čerpá ze zkušeností činnosti Rady vlády pro záležitosti romské komunity. Současná koncepce už neřešila situaci horkou jehlou, podklady zreálněly. Rada vlády pro záležitosti romské komunity splnila dobře svou úlohu. Celá řada věcí se ukázala funkčních, skutečně došlo k propojení teorie a praxe.

■ **Jaké by podle vašeho názoru měly být stěžejní kroky k zabránění sociálnímu vylučování Romů? Jak lze naplnovat plnohodnotné začlenění Romů do společnosti při zachování jejich kulturního dědictví?**

Od doby návrhu koncepce jsme už o kus dál, vytvořily se podmínky pro funkcionální řešení, protože dřív neexistovaly. Vylučování má spojitost s celou řadou dalších okolností. Na jedné straně je podstatné odstranit diskriminaci a na druhé straně posilovat emancipaci komunity. Kroků pro plnohodnotné začlenění Romů do

společnosti bude nutné učinit ještě mnoho.

■ **Respekt k romství, k jeho tradici a kultuře pokládá vláda za své základní východisko při své politice vůči příslušníkům romských komunit. Jak mohou k získání většího respektu přispět sami Romové?**

Samozřejmostí by mělo být úsilí o zvýšení vzdělání a aktivní zapojení se do společenského i politického života. Oceňuji, že si vláda stanovila za svůj úkol podporu tradic a kultury Romů, protože to je jeden z předpokladů integrace.

■ **Koncepce odlišuje integraci od asimilace. Myslíte, že gádžové jsou ochotni přijímat romskou identitu?**

Vše, co se veřejnosti jeví jako negativní, není zapříčiněno jen Romy. Z minulosti existuje celá řada věcí, které jsou jistým způsobem pokřivené. V minulé době jsme se přizpůsobovali, museli jsme potlačit uznávané hodnoty romského společenství. Předcházející systém neumožnil, aby se Romové podíleli na různých záležitostech společenského a politického života. Výsledkem je, že lidé převzali to, co nepochopili, a zrušili to, co chápali celá léta předtím. Teď je důležité, aby Romové opět našli pozitivní vlastnosti ve své identitě. Za důležité považují, aby majorita dala prostor pro účast Romů v řešení jejich vlastních záležitostí. Řadu z nich se snaží úřady řešit

Názory z praxe na Koncepti romské integrace nám poskytl Miroslav Zima, ředitel brněnské kulturně-vzdělávací romské organizace DROM.

Rozhovor připravil Pavel Bajer

bez jejich aktivní účasti. Podstatné je vytvářet nástroje k tomu, aby se na změnách Romové podíleli. Tím je ošetřen rozhodující fakt, že pokyny nebudou diktovány shora. Majorita musí být tolerantnější, nastavovat možnosti tak, aby byly srozumitelné, průhledné pro každou skupinu ve společnosti.

■ Vnímáte posun v sebehodnocení Romů?

V praxi se setkávám hlavně s asistenty na školách. Vzpomínám si, že jsme měli různé představy. Když jsme hledali Romy na pozice asistentů, doporučili nám z úřadu práce ty, kteří třeba neměli ani základní vzdělání. Ze začátku měli problémy, ale postupně získávali zkušenosti. Velkou pozitivní roli sehrálo, když dostali zodpovědnost za konkrétní úkol, čímž se změnila jejich postoje, názory. Dříve považovali školu za rasistickou, ale když zažili vyučování, poznali blíže děti, pochopili, že skutečnost je jiná. Dnes se vyjadřují daleko seriózněji, s větším přehledem, získali nadhled.

■ Jak hodnotíte činnost romských poradců a asistentů při okresních, dnes už spíše krajských úřadech?

Je to vzhledem k dané situaci řešení, které pomáhá, ale ideální stav by nastal, kdyby byli Romové zastoupeni na odborech v obvyklých funkcích, nikoliv speciálních.

■ Když postoupíme dál v návrhu Koncepce, vláda chce realizovat antidiskriminační opatření pomocí zákonných úprav. Zaznamenal jste i záporné reakce?

Co vím, tak zatím antidiskriminační opatření nevyvolala žádné negativní reakce. Uvažuje se o tom, že bude povinnost prokazovat, zda se organizace nedopouští rasismu. Tato povinnost je například zavedena v Anglii, u nás asi ještě není zralá společnost k přijetí takového zákona. Antidiskriminační opatření by se netýkala jen národnostních menšin, ale menšin obecně, marginalizovaných skupin. Je snadnější, aby prokazovala spíš organizace než jedinec, že se nedopouští rasismu. Z mého pohledu by se podnítil zase krok vpřed z hlediska předcházení diskriminaci.

■ Podporujete vyrovnávací postupy pro děti, které půjdou do školy ze znevýhodněného sociálního prostředí?

Vyrovňovací postupy se nám osvědčily. Vznikly nulté ročníky, například na střední policejní škole se v minulosti nikdy nepřipravoval takový počet romských policejních důstojníků. Výsledky svědčí o tom, že jsou přínosem.

■ Koncepce zmiňuje nepružnost vzdělávacího systému. Postoupil už proces individuálního přístupu k romským dětem?

Myslím si, že je pořád ještě co dělat. Řada nastavení, základních možností už existuje, ale v běžném životě je ještě pořád co dohánět. Na školách se neustále potýkají učitelé, psychologové, asistenti s problematickou komunikací s rodiči. Škola je málo zaměřena na odpolední vyžití, na celodenní program.

■ Podporujete tedy projekt škol s celodenním programem v rámci plnohodnotného vzdělání romským dětem?

Obecně si myslím, že je vhodné, aby škola nefungovala jen dopoledne. Odpoledne by mohla být přístupná kulturním, sportovním a zájmovým aktivitám. V několika lokalitách jsme řešili, co se školou, když z ní odcházejí bílé děti, protože převažují romské, zda zvolit administrativní postup v rámci integrace. Jediné řešení vidím, udělat z ní kvalitní školu s celodenním provozem tak, aby přitáhla děti i z jiného prostředí. Pokud bychom zkoušeli děti přesunovat jinam, stejná situace se bude časem opakovat.

■ Mají učitelé zájem získat více informací o specifických Romů?

Poččetně se zvyšuje celá řada školení, příprav na toto téma. I počet učitelů, kteří se jich účastní, vzrůstá. Je to krok vpřed, nelze ovšem očekávat velkou změnu ihned, je to dlouhodobější proces.

■ Zvyšuje se počet romských dětí v mateřských školách?

Nemám celkově přehled, zda se zvyšuje jejich počet. My provozujeme krátkodobý kurs, přípravku do školy. Jsme překvapeni, kolik dětí do něj chodí.

■ Přejdeme k otázce romské zaměstnanosti. Existují kurzy pro doplnění základního vzdělání? Jaké by měly mít zaměření, aby se Romové lépe uplatnili na trhu práce?

Kurzy běží, Romové je navštěvují. Není jich velký počet, spíše jde o individuální případy, ale je dobře, že se prohlubuje zájem o doplnění základního vzdělání. Celkově se vzdělání na žebříčku hodnot posunulo o kousek výše. Zároveň bychom měli vzít v potaz, že určitá věková skupina zůstane nevzdělaná, už nemá velký význam ji requalifikovat. Pokud 50letý muž nemá vzdělání, tak je na tom téměř stejně, jestli je Rom, nebo není. Navíc je falešné, když úředník na úřadu práce vidí, že dotyčný člověk shání práci, ale nemá šanci ji získat. Chodí na úřad jen formálně, aby vyhověl požadavku, což považují za dluh z minulosti. Něco jiného je skutečnost a na

něco jiného si tady hrajeme. Uvítal bych podporu neziskových organizací v rámci politiky zaměstnanosti. Tito lidé by si udržovali kontakt se společností, do budoucnosti by se odstraňovalo nejisté nastavení hodnot. Myslím, že je nevhodnější, aby dostávali sociální dávky a přitom mohli pracovat v neziskové sféře. Když je člověk nezaměstnaný, tak nemůže splácet dluh za nájemné, a pak je tento člověk několikrát diskriminován.

■ Máte zprávy o tom, že se zvyšuje počet Romů zaměstnaných u policie, v armádě, ve vězeňství? Existují pro ně kurzy připravující je na tato zaměstnání?

Vím, že existují kurzy na Střední policejní škole v Brně. Teď žádáme, aby se rozšířila možnost absolvovat kurs. Škola zavedla tzv. nultý ročník pro národnostní menšiny, docela úspěšně. Nedávno jsem mluvil s ředitelem školy, zda by nebylo možné, aby zřídili už středoškolské vzdělávání pro práci ve státní správě. Po skončení ZŠ by tam kluci nastupovali s tím, že výuka bude zaměřena tak, aby v konečné fázi mohli jít třeba i k policii. Nešlo by o jedinou možnou variantu, studium by bylo orientováno administrativně-sociálně. Co se týká armády, uskutečnily se první rozhovory. Generální náčelník armády nabízel cílené zaměření náboru na Romy. Nelze však předpokládat, že by šlo o vysoký počet. Považuji za dobré, aby všechny podobné velké instituce tohoto typu se zaměřovaly na získání Romů do svých řad. Pro ně samotné, jejich emancipaci do společnosti to má veliký význam.

■ Vznikají adresné programy k překonání nezaměstnanosti příslušníků romské komunity v rámci strategie romské integrace?

Nevěřím na akce typu navrhovaných podpůrných mechanismů, neumím si představit v našem prostředí vyrovnávací akce. Diskutovali jsem o tom, zda lze jednoduše formou podporovat zaměstnavatele, kteří zaměstnávají Romy. Osobně si neumím představit, jestli by to bylo možné zabezpečit. O práci je dnes nouze, preference Romů by nejspíš vyvolávala konflikt. Převratnou změnu nelze předpokládat, spíše postupné kroky.

■ Už jste narazil na zvýhodnění. V romské koncepci jsou tři možnosti, jak preferovat zaměstnavatele, kteří zaměstnávají Romy: buď daňové zvýhodnění, přímé zvýhodnění či zvýhodnění firem při zadávání veřejných zakázek. Co z toho by bylo nejpříhodnější?

Formou zakázek je to velmi sporné. Není jasné, která firma by měla vyhrát zakázku, jestli by se zvýhodňovala, že zaměstnává 60 % Romů, nebo protože je zaměstnavatel Rom. Vždy na tom nejdůle-

žitějším místě bude kvalita a finance, protože bude i pro druhou stranu, objednavatele výhodná. Řešení bych viděl v přijetí daňového zvýhodnění, neumím si konkrétně představit, jak by mohlo fungovat. U přímého zvýhodnění si nejsem jistý jeho prospěšností. Navrhoval bych při zadávání zakázek pro určitý region požadovat, aby firma pocházela ze stejného regionu, čímž se podpoří zaměstnanost. Nevím však, na kolik je to reálné.

■ Podporujete vyrovnávací postupy v bydlení? Jak by se měly motivovat samosprávné celky v řešení bytového problému romské komunity?

Obecně jsem pro zvýhodňování podpory bydlení v problémových lokalitách. Pomoc by měla být zaměřena do nejhorších oblastí, což jsou zpravidla oblasti, kde bydlí Romové. Město by se mělo výrazněji starat o oblasti, domy, kde se takové prostředí vytváří. Když si vzpomenu, jak před šesti lety vypadala ulice Bratislavská; připomínala ulici hrůzy s řadou zločinů. Postupně se o ni začalo město starat, situace se zlepšila

■ Vychází několik romských časopisů, vysílají se romské pořady v rozhlasu. Mají sami Romové zájem číst časopisy, poslouchat vysílání jim určené?

Poslechovost rozhlasových pořadů a čtenost časopisů má stoupající tendenci. V poslední době se časopisy a pořady zkvalitňují, získávají na oblibě. Zejména u mladých lidí pozoruji zvýšený zájem.

■ Chybí některá oblast nebo úsek v koncepci?

Koncepce by mohla obsahovat konkrétnější návrhy, uvítal bych větší posun do praxe. Ministerstva jsou daleko, je třeba více spolupracovat s kraji, kde funguje lepší návaznost.

Ředitel DROMu Miroslav Zima na konferenci Strategie sociální inkluze Romů v Brně. Foto: Archiv Drom

ABSTRACT:
The following text refers about preliminary results from an empirical inquiry of the Roma community in the Czech Republic, which is a part of the international project „The Human Development Challenge of Roma Integration“. The main topics of the essay are:
(1) Patterns of Family Life and Lifestyle,
(2) Educational level,
(3) Living standard and economical status,
(4) Political Representation and Participation,
(5) Inter and intra-community relations.

PŘEDBĚŽNÉ VÝSLEDKY ZE ŠETŘENÍ MEZI ROMY:

Integrace Romů

Preliminary Results of Survey: INTEGRATION OF GIPSIES

Úvod

Následující stat referuje o předběžných výsledcích výzkumu mezi Romy. Empirický výzkum byl proveden jako součást České „Národní zprávy“, která vznikla na začátku roku 2002 v mezinárodním projektu „The Human Development Challenge of Roma Integration“. Cílem zmíněného projektu bylo popsat stav romské menšiny (sekundárními analýzami, vlastním šetřením v romské komunitě) a identifikovat potenciál jejího rozvoje. Celý výzkum pokrýval množství témat, kterými se nemohu z ohledem na limitovaný rozsah textu zabývat. Vybírám zajímavá zjištění, která považuji v kontextu úvah o integraci Romů za podnětná. V následujícím textu se věnuji tématům: (1) vzorce rodinného života a životní styl, (2) vzdělání, (3) životní úroveň a ekonomický status, (4) politická reprezentace a participace, (5) vztahy uvnitř komunity a vztahy s okolím.

Vlastní sběr dat se prováděl s ohledem na počty Romů v jednotlivých krajích. Principem sběru dat byl náhodný kvótní výběr. Kvóta byla sestavována na základě výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů 1991, které byly korigovány expertními odhady. Ty braly v potaz zejména migraci a demografický vývoj romského etnika. Počet respondentů byl 1 006, kvótními znaky pak bylo pohlaví a věk. V každém kraji byly vytipovány obce a lokality, v nichž bude sběr prováděn, a to s ohledem na četnost Romů v jednotlivých obcích a na charakter soužití. Pokusili jsme se též podchytit romskou populaci v menších obcích, nikoli jen ve velkých regionálních centrech. Šetření lze tedy považovat za reprezentativní.

Před zahájením sběru bylo provedeno školení lokálních supervizorů. Na základě předchozích zkušeností (v roce 2001 jsme realizovali obdobné šetření) jsme se neobraceli s žádostí o spolupráci na romské organizace či romské poradce, tazatelé byli po vyškolení svými supervizory vysláni přímo do terénu. Problémy se sběrem byly minimální, vyškolení tazatelé ani v takto specifickém terénu neměli obtíže s ochotou respondentů účastnit se šetření.

I. Vzorce rodinného života a životní styl

Tradiční romská rodina byla mnohočetná a soudržná, měla patriarchální ráz. Romové obvykle žili v širším společenství, které bylo protkáno příbuzenskými vztahy a živou solidaritou. V těchto společenstvích se poměrně důsledně uplatňovala endogamie a do jisté míry byl jejich společenský život podřízen kastovním pravidlům.

Pro Romy byla typická skupinová koheze a s ní související potřeba sociálního kontaktu uvnitř ní. K dalším charakteristikám, které do značné míry ovlivňovaly životní styl Romů, náležela jejich orientace na přítomnost a změnu (Řičan, 1998). K typickým profesím, prostřednictvím kterých Romové zajišťovali svoji obživu, patřilo kovářství, košíkářství a kotlářství. Mnozí Romové se uplatnili jako žadani hudebníci (Hübschmannová, 1999).

Návrat k tradičnímu způsobu života Romů se dnes zdá být v masovém měřítku jen málo pravděpodobnou cestou z jejich společenské marginalizace. Přesto jsou známy některé příklady Romů, kteří dokázali vyniknout právě tím, že své tradice aktuálně uplatnili. Samozřejmě se to týká především profesního uplatnění, a v něm pak zejména hudební oblasti.

64 % Romů také skutečně předpokládá, že právě jejich tradiční uplatnění v hudbě by mohlo být zdrojem výdělků i dnes. Jinou tradiční aktivitou, kterou Romové vnímají jako možný zdroj peněz, je obchodování. Zde se však Romové v současné době uplatňují spíše jako drobní překupníci a jejich širšímu uplatnění pak brání předsudečná pověst. Negativním příkladem obchodní zručnosti Romů je nyní široce diskutovaná lichvářství. Lichva probíhá ve vlastní komunitě (Romů) a je charakteristická neúnosnými úroky, které během krátké doby (během týdne) dosáhnou i 100 %. Jejimi oběťmi se stávají zejména nejchudší vrstvy Romů, které se díky těmto poměrům mohou stát celoživotními vazaly lichváře. Nejméně předpokládaným zdrojem příjmu, který by čerpal z romské tradice, je kouzlení a zařikávání.

Tabulka 1

Které tradiční romské aktivity by mohly být zdrojem výdělků?

	Ano		Ne		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Umělecká řemesla	322	32,0	466	46,3	218	21,7	1 006	100,0
Ruční práce	295	29,3	506	50,3	205	20,4	1 006	100,0
Obchodování	544	54,1	285	28,3	177	17,6	1 006	100,0
Kouzlení, zařikávání	121	12,0	640	63,6	245	24,4	1 006	100,0
Hudba	639	63,5	250	24,9	117	11,6	1 006	100,0
Léčitelství	232	23,1	552	54,9	222	22,1	1 006	100,0
Cirkusová, pouťová činnost	234	23,3	550	54,7	222	22,1	1 006	100,0
Věštění, hadačství	268	26,6	507	50,4	231	23,0	1 006	100,0
Jiné	60	6,1	441	45,2	475	48,7	976	100,0
Nic tradičního	126	12,5	400	39,8	480	47,7	1 006	100,0

Posilování vztahu k tradičním formám obživy se zdá být užitečné zejména v jednotlivých případech tam, kde existují reálné podmínky pro jejich uplatnění. Některé programy, které se orientují na romskou pomoc, se však snaží stavět celou koncepci romské integrace na návratu k původní kultuře a zdrojům obživy. Je však patrné, že v západním světě je trvalá udržitelnost tradičního způsobu života Romů málo pravděpodobná, jakkoli by se mohl jevit jako intelektuálně lákavá alternativa.

Současně se také ukazuje, že hodnotové orientace Romů se přestávají zřetelně odlišovat (alespoň) v některých aspektech od hodnotových schémat většinové populace. Romové stále více očekávají od života to stejné, co podstatná část ostatní populace. Za podmínku úspěšného života dotázaní Romové označili na prvním místě zdraví (44 %) (což je typická hodnota, kterou dlouhodobě preferuje celá česká populace), na druhém místě pak nejčastěji kvalitní odborné dovednosti (45 %) a dále pak serióznost a vytrvalost (57 %). Za podstatnou bych také označil informaci, že více než jedna třetina dotázaných na prvním místě uvedla jako podmínku úspěšného života dobré vzdělání.

Pavel Navrátil pracuje od roku 1998 jako odborný asistent na katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně. Zabývá se zejména problematikou sociální práce s lidmi prožívajícími existenciální frustraci a sociální práci s příslušníky menšinových skupin. V roce 2001 a 2002 se účastnil několika výzkumných projektů zabývajících se situací Romů.

Kontakt: navratil@fss.muni.cz

Tabulka 2

Jaké jsou tři hlavní podmínky nutné k tomu, aby měl člověk v životě úspěch, aby si žil dobře?

	První		Druhá		Třetí		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Štěstí	271	41,8	186	28,7	192	29,6	649	100,0
Vzdělání	110	35,9	108	35,3	88	28,8	306	100,0
Spolehliví přátelé s kontakty	70	20,6	125	36,8	145	42,6	340	100,0
Serióznost, vytrvalost	15	12,3	37	30,3	70	57,4	122	100,0
Tvrdá práce	106	33,4	100	31,5	111	35,0	317	100,0
Podpora státu	52	20,7	89	35,5	110	43,8	251	100,0
Kvalitní odborné dovednosti	35	18,6	85	45,2	68	36,2	188	100,0
Dobré zdraví	282	44,1	214	33,5	143	22,4	639	100,0

Další zjištění doplňují předcházející údaje. Dotázaní Romové označují ve svém životě za klíčové dobré zdraví, rodinu, jistotu a bezpečí v životě. Znovu považují za důležité upozornit, že deklarované hodnoty Romů nejsou ve svých frekventovaných hodnotách nijak zřetelně odlišné od hodnot většinového obyvatelstva. Již výše jsem se zmiňoval o obdobné váze zdraví pro obě populace. Romové ovšem tradičně přikládali velký význam životu jako takovému a vše, co vede k jeho zachování, množení a posilování, vysoce oceňují (Sekyt 2001). Zastavme se ještě krátce u tématu rodiny. Ačkoliv je důraz na význam rodiny obvykle uváděn jako jeden z příkladů romského vidění světa, patří hodnota rodiny také do západní křesťanské kultury, a nelze jej tedy brát jednoznačně jako příznak kulturní odlišnosti Romů, ačkoliv je zřejmé, že se euroamerická kultura individualizuje. V posledních desetiletích došlo k procesům, které oslabily také romskou rodinu. Vlivem asimilačních opatření státní politiky byly nukleární rodiny vytrženy z jejich širších rodinných a lokálních vazeb. Také v jejich důsledku přestala být romská rodina onou neotřesitelnou a bezpečnou institucí, kterou se na začátku minulého století ještě mohla zdát (Řičan, 1998).

Podobně ostatní hodnoty jsou rovněž hodnotami většinové populace a jsou navíc vystaveny tlaku masové kultury. Nelze je proto chápat jako zcela odlišné od hodnot majority. Naopak, zdá se, že romská kulturní identita je vlivem rozsáhlých asimilačních opatření, k nimž došlo v minulých desetiletích (v éře socialismu) a za současných silných tlaků masové kultury, velmi silně narušena a blíží se ve svých některých modech standardu myšlení většinové populace (viz tabulka 3).

Tabulka 3

Jak důležité jsou ve vašem životě následující věci

	Zásadní		Velmi důležité		Důležité, ale ne moc		Nemají význam		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Mít hodně peněz	337	33,6	515	51,3	148	14,7	4	0,4	1 004	100,0
Mít zaměstnání	368	36,6	434	43,1	170	16,9	34	3,4	1 006	100,0
Mít dobrou rodinu	570	56,7	382	38,0	41	4,1	13	1,3	1 006	100,0
Mít hodně přátel	285	28,3	490	48,7	207	20,6	24	2,4	1 006	100,0
Mít dobré vztahy s lidmi z jiných etnických skupin	124	12,4	417	41,6	364	36,3	98	9,8	1 003	100,0
Aby mé děti byly šťastné	551	55,0	391	39,0	36	3,6	24	2,4	1 002	100,0
Být zdravý/zdravá	677	67,3	305	30,3	21	2,1	3	0,3	1 006	100,0
Bavit se	207	20,7	397	39,6	325	32,4	73	7,3	1 002	100,0
Aby si mě lidé vážili	232	23,1	529	52,7	191	19,0	51	5,1	1 003	100,0
Mít možnost dělat to, co dělat chci	296	29,5	459	45,7	185	18,4	64	6,4	1 004	100,0
Být ředitel/ředitelka, vedoucí (mít významné postavení v zaměstnání)	47	4,7	132	13,2	257	25,7	565	56,4	1 001	100,0
Mít v životě jistotu a bezpečí	469	46,6	438	43,5	60	6,0	39	3,9	1 006	100,0

Je ovšem také nutné dodat, že pro důkladné pochopení uplatnění hodnot v životě Romů v kontextu většinové společnosti by bylo nutné provést jiný typ šetření, které by se soustředilo na rozkrytí jejich interpretací a současně i reálných dopadů na chování. Podoba deklarovaných hodnotových orientací ve výzkumu většiny a příslušníků romské komunity nemusí znamenat jejich obsahovou shodu.

Mezi hodnoty, které mají v souvislosti s otázkami integrace významné postavení, patří bezesporu „vzdělání“. Na základě praktických zkušeností i z některých výzkumů (Zpráva, 2002) se potvrzuje, že vztah Romů ke vzdělání je problematický (což nelze vždy chápat jen jako problém na jejich straně). S ohledem na význam, který pro uplatnění člověka ve společnosti vzdělání má, a také s ohledem na hledání příležitostí pro rozvoj lidského potenciálu členů romské komunity je třeba tématu vztahu a dostupnosti vzdělání pro členy této menšiny považovat za klíčová. V následující části se proto budu věnovat postojům Romů ke vzdělání a jeho dostupnosti podrobněji.

II. Romové, vzdělání a integrace

Romové měli své tradiční vzdělávání, které bylo poskytováno příbuzenskou pospolitostí. Týkalo se jak všeobecné přípravy na život (předávání komunitou sdílených hodnot, životní moudrosti), tak i profesních dovedností. Institucionalizované školství má ve srovnání s touto tradicí zcela odlišný charakter (Hübschmannová, 1999).

Romové navíc přikládají jen malou váhu budoucnosti, podstatné jsou pro ně přítomnost a minulost. Za významné je považováno to, co je prakticky uchopitelné (Sekyt, 2001). V takové perspektivě je ovšem jen málo prostoru pro plánované a dlouhodobé aktivity, k jakým právě současné vzdělávání patří. Zdá se však, že mladí Romové pod tlakem současného působení nouze i příležitostí pozvolna mění svoji tradiční orientaci a přece jen akceptují i institucionalizované vzdělávání, ačkoliv vychází ze zcela jiné životní filozofie. V institucionalizovaném školním systému jsou romské děti ovšem málo úspěšné.

Nepřehlédnutelným problémem je i fakt, že velký podíl romských dětí navštěvuje zvláštní školu. Ačkoliv neexistuje přesná evidence, odhaduje se, že tento podíl tvoří až 80 % školou povinné romské populace. Základním důvodem umístování romských dětí do zvláštních škol je neadekvátní způsob jejich testování. Testy způsobilosti pro školní docházku jsou zaměřeny na výkonové parametry, kterým romské děti nedostojí. Pokud by se hodnotila například jejich sociabilita a sociální dovednosti, byla by jejich výkonnost výrazně vyšší, a to i ve srovnání s českými dětmi (Balabánová, 1999). V našem výzkumu uvedlo „jen“ 24 % respondentů, že nějaké dítě z jeho rodiny chodí do zvláštní školy (tabulka 4). Toto číslo je výrazně menší oproti zmíněným kvalifikovaným odhadům. Rozdíl vznikl pravděpodobně tím, že na tuto otázku odpovídali všichni dotázaní, a to i bezdětní. Nejčastějším důvodem zapsání dítěte do zvláštní školy je pak podle respondentů skutečnost, že školní osnovy jsou v tomto typu škol jednodušší a že dítě je může zvládnout lépe.

Tabulka 4

Chodí nějaké dítě z vaší rodiny do speciální („zvláštní“) školy?

	Počet	%
Ano	242	24,3
Ne	617	62,0
Neodpověděl	136	13,7
Celkem	995	100,0

Pakliže děti své devítileté vzdělání na zvláštní škole dokončí, mohou nastoupit do učení ve speciálních učebních oborech (v současnosti existuje 12 možných výučných oborů). Jejich míra úspěšnosti je i zde velmi nízká.

Aspirace rodičů týkající se vzdělání vlastních dětí nejsou u Romů příliš veliké. Vzhledem k tradičně patriarchálnímu rázu rodin jsou tato očekávání diferencována také s ohledem na pohlaví dítěte. Tabulka 5 pak poskytuje přehled o rodiči předpokládané nezbytné úrovni vzdělání pro úspěch chlapců a děvčat. Představu, že vzdělání nehraje žádnou roli ve vztahu k úspěchu u chlapců, zastávalo pouze necelých 5 % dotázaných a 7 % u dívek. Na dotaz, co by mohlo být důvodem, který by zabránil jít chlapcům a děvčatům do školy, drtivá většina (více než 95 %) odpověděla, že by za žádných okolností své dítě k absenci ve škole nevedla. Zdá se, že Romové význam institucionalizovaného vzdělání akceptují.

Tabulka 5
Srovnání potřebné úrovně vzdělání pro úspěch chlapců a děvčat

	Jaké dosažené vzdělání stačí chlapcům k tomu, aby si mohli dobře žít (uspět v životě)?		Jaké dosažené vzdělání stačí dívkám k tomu, aby si mohly dobře žít (uspět v životě)?	
	Počet	%	Počet	%
Vzdělání nehraje roli	47	4,80	66	6,71
Základní	297	30,50	376	38,60
Vyučen(a)	565	58,1	481	49,4
Střední	15	1,5	13	1,3
Znalost jazyků	1	0,1		
Univerzita	48	4,9	38	3,9
Celkem	973	100,0	974	100,0

Romové nemají jednoznačný názor na způsob vzdělávání svých dětí. V zásadě se ve stejné míře vyskytují protichůdné představy o vhodném způsobu, jak by romské děti mohly získat rovnocennou možnost vzdělání ve srovnání s dětmi neromskými. 52 % dotázaných předpokládá, že by pro romské děti bylo vhodné, aby chodily do školy spolu s dětmi neromskými, ale měla by jim přitom být věnována doplňková péče. Téměř stejně velká skupina je však přesvědčena, že pro romské děti by bylo vhodné, aby byly vzdělávány v romštině a Romy.

Tabulka 6
Co by pomohlo zajistit vašim dětem stejnou (podobnou) možnost vzdělání, jako mají neromské děti?

	Ano		Ne		Neodpověděl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Kdyby chodily do stejné školy s neromskými dětmi, bez toho, že by se jim nějak zvlášť pomáhalo	390	38,8	410	40,8	206	20,5
Kdyby chodily do stejné školy s neromskými dětmi, ale aby se jim víc pomáhalo	520	51,7	305	30,3	181	18,0
Kdyby je ve škole učili romští učitelé a kdyby vyučování bylo v romštině	452	44,9	333	33,1	221	22,0
Kdyby děti chodily do doučování v českém jazyce a znaly by češtinu dobře	127	12,6	645	64,1	234	23,3
Kdyby děti chodily do samostatné třídy, ale ve stejné škole s neromskými dětmi	165	16,4	619	61,5	222	22,1
Kdyby děti chodily do speciální romské školy	136	13,5	643	63,9	227	22,6

Nejednoznačné postoje ohledně vzdělávání a jazyka, který má být při vzdělávání použit, bezesporu souvisí s otázkou etnické identity Romů. V českém prostředí je používání romštiny jako mateřského jazyka vytlačováno a bývá nahrazováno užíváním češtiny, kterou ovšem Romové zvládají často velmi nedostatečně (Šebková, 1995). Zatímco z výsledků sčítání lidu v roce 2001 se zdá, že Romové chtějí na svoje romství spíše zapomenout, v našem výzkumu je touha po obnovení vlastní jazykové identity vyjádřena. Jak jinak chápat vyjádření 45 % respondentů, že chtějí, aby jejich děti byly vzdělávány v romštině?

Z hlediska hledání vhodných opatření, která posilují rozvoj lidského potenciálu, je možné uvažovat o souběžném využití obou variant řešení. Jistě je žádoucí (1) zvyšovat šance Romů na jejich úspěšné vzdělávání ve všech existujících vzdělávacích institucích i (2) vytvářet specializované instituce, které Romům pomohou zachovat jejich kulturní bohatství, včetně jazyka. Obě řešení mají relativně vysokou oporu v míněních Romů samých a realizace jen jednoho z nich je nedostačující. První řešení, které předpokládá zlepšování šancí Romů v již existujících vzdělávacích institucích, lze současně chápat jako řešení asimilační, tvorbu separátního romského školství je pak možné napadnout jako segregáční.

Vzdělání je samozřejmě základním prostředkem, který vytváří zdroj šancí pro uplatnění na trhu práce. Romové však mají jak ve vztahu ke vzdělání, tak samozřejmě v důsledku toho i s ohledem na uplatnění na trhu práce přístup k šancím ztížený. Sami si to zřetelně uvědomují. Více než dvě třetiny Romů uvádějí, že jejich děti mají ve srovnání s většinou dětí menší šanci najít práci, a téměř polovina pak předpokládá, že i děti jejich dětí budou mít ve srovnání se svými vrstevníky pořád ještě menší šanci získat vzdělání (tabulka 7).

Tabulka 7
Jaké mají vaše děti životní šance ve srovnání s většinou dětí v této zemi?

	Vyšší		Stejně		Nižší		Neumím posoudit		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Získat práci	17	1,7	135	13,4	677	67,3	71	7,1	106	10,5	1 006	100,0
Založit šťastnou rodinu	45	4,5	602	59,8	153	15,2	96	9,5	110	10,9	1 006	100,0
Emigrovat do vyspělejší země	62	6,2	268	26,6	344	34,2	186	18,5	146	14,5	1 006	100,0
Žít zdravě	30	3,0	550	54,7	205	20,4	110	10,9	111	11,0	1 006	100,0
Zajistit svým dětem vzdělání	17	1,7	293	29,1	443	44,0	137	13,6	116	11,5	1 006	100,0
Mít dobré přátele	75	7,5	563	56,0	102	10,1	138	13,7	128	12,7	1 006	100,0

Pozoruhodné výsledky přináší také srovnání aktuálních životních šancí dětí s šancemi, které měli jejich rodiče. Je samozřejmě, že životní situaci v této souvislosti ovlivnily společenské změny, které nastaly po pádu komunistické diktatury. Nově se rodící demokratická společnost poskytla členům společnosti možnosti, které v socialistické společnosti neexistovaly anebo je mohla využívat jen malá část privilegovaných. Zatímco velká část většinové společnosti včlenila nové možnosti do svých životních strategií a aktivně je začala využívat (vzdělávání, cestování, volba životního stylu, politická volba atd.), Romové navyklí na standardizovanou péči státu bez jeho dozoru propadli až na samé dno společnosti. Zatímco komunisté svým socialistickým inženýrstvím udržovali umělou přezaměstnanost, poskytovali Romům zvláštní sociální zabezpečení a současně romskou problematiku tabuizovali, vznikající demokratická společnost neměla žádný z těchto nástrojů, kterými by pád romské komunity zachytila. Romové sami na situaci nebyli připraveni a aktivní roli, kterou nová situace vyžadovala, neuměli povětšinou zaujmout. Tyto okolnosti přispívají k tomu, že téměř polovina Romů hodnotí možnost svých dětí nalézt práci jako horší, než tomu bylo v době jejich vlastního dětství. Také možnost poskytnout vlastním dětem vzdělání hodnotí jedna třetina Romů jako horší, než tomu bylo v době, kdy oni sami byli dětmi (tabulka 8).

Tabulka 8
Jaké mají vaše děti životní šance ve srovnání s vámi, když jste byl(a) v jejich věku?

	Vyšší		Stejně		Nižší		Neumím posoudit		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Získat práci	108	10,7	168	16,7	482	47,9	103	10,2	145	14,4	1 006	100,0
Založit šťastnou rodinu	62	6,2	547	54,4	155	15,4	99	9,8	143	14,2	1 006	100,0
Emigrovat do vyspělejší země	310	30,8	164	16,3	144	14,3	214	21,3	174	17,3	1 006	100,0
Žít zdravě	153	15,2	488	48,5	107	10,6	107	10,6	151	15,0	1 006	100,0
Zajistit svým dětem vzdělání	179	17,8	334	33,2	201	20,0	126	12,5	166	16,5	1 006	100,0
Mít dobré přátele	77	7,7	553	55,0	84	8,3	133	13,2	159	15,8	1 006	100,0

Velká část romské populace dosahuje pouze absolvování základní zvláštní školy. Tato skutečnost je v každém případě neúnosná. Nejenže se v souvislosti s rozvojem moderních technologií redukuje počet nekvalifikovaných míst, ale obecně vzato je právě školní vzdělání předpokladem široké integrace do společnosti. Vzdělání je východiskem pro postavení na trhu práce a postavení na trhu práce je pak v úzkém vztahu k socio-ekonomickému statusu. Otázkou vhodné vzdělávací strategie je tedy nezbytné pochopit jako podstatný faktor řešení sociálního vyloučení romské komunity.

V následující části se budeme dále zabývat životní úrovní a ekonomickým statutem. V přímé návaznosti na téma vzdělání se soustředíme na otázky, které nám pomohou porozumět postavení členů romské komunity v české společnosti v kontextu jejich ekonomické a sociální situace.

III. Životní úroveň a ekonomický status

Sociální změny, které se odehrály v roce 1990, měly velmi negativní vliv nejen na sociálně a ekonomicky nejslabší část romské komunity, ale téměř na všechny Romy. Jejich šance uspět se v mnoha oblastech sociálního života výrazně zhoršily. Tato situace, která znemožnila Romům participaci na životě společnosti, vede k jejich trvalému sociálnímu vyloučení. V důsledku toho se začaly zhoršovat také životní úroveň a ekonomický status Romů. Je ovšem třeba vyjít z faktu, že Romové samozřejmě již v socialistické epoše patřili k nejhudší části obyvatel a další prohlubování jejich chudoby ohrožuje často i jejich fyzické přežití. Tyto skutečnosti spolu se sociální dezintegrací patří k hlavním faktorům rostoucí kriminality Romů v České republice v 90. letech 20. století.

Zcela v souladu s předchozími konstatováními se 41 % Romů domnívá, že jejich situace se oproti situaci bezprostředně po pádu bývalého režimu zhoršila. Při srovnání současného stavu s životní situací před pěti lety 40 % dotázaných považuje situaci za obdobnou, ale 30 % má dojem, že se situace ještě zhoršila. Společenské události v roce 1990 přinesly zásadní změny, které se dotkly většiny Romů. Hodnocení situace dnes a před pěti lety pak mohou signalizovat, že dochází k diferenciaci životní úrovně uvnitř romské komunity. Zatímco se část romské populace ve strmém pádu již zastavila, pro jednu třetinu Romů je sociální situace mimo jejich kontrolu.

Tabulka 9
Životní úroveň ve srovnání s minulostí

	Jak se vám dnes žije ve srovnání s prvními lety po pádu bývalého režimu?		Jak se vám dnes žije ve srovnání s tím, jaké to bylo před 5 lety?	
	Počet	%	Počet	%
Nyní je to lepší	177	17,6	169	16,8
Je to stejné	184	18,3	403	40,1
Dříve to bylo lepší	416	41,4	299	29,7
Nevím	196	19,5	108	10,7
Neodpověděl	33	3,3	27	2,7
Celkem	1 006	100,0	1006	100,0

Romové nežijí pro budoucnost, ale v současném okamžiku (Sekyt, 2001). Snad i proto 38 % z nich neví, jak se jim bude žít za dalších pět let. 1/5 očekává, že životní situace bude horší, a 1/4 pak, že se situace nijak výrazně nezmění. Příznivé je, že alespoň část Romů (15 %) předpokládá, že se jejich situace zlepší (tabulka 10).

Tabulka 10
Jak myslíte, že se vám bude žít za 5 let?

	Počet	%
Bude to horší než dnes	208	20,7
Bude to stejné	248	24,7
Bude to lepší než dnes	149	14,8
Nevím	382	38,0
Neodpověděl	19	1,9
Celkem	1 006	100,0

Je velmi zajímavé, jak Romové hodnotí situaci své rodiny. Ačkoliv jejich životní úroveň je ve srovnání s životním standardem většinové společnosti velmi nízká, 1/2 dotázaných konstatuje, že se jejich rodinám daří poměrně dobře. Vedle této skupiny Romů je však 40 % těch, kteří své rodiny označují jako chudé. Vedle objektivní situace, ve které se romské rodiny nacházejí, může hrát významnou roli vztažený rámec sebehodnocení. Hodnocena v kontextu romské komunity se může současná životní úroveň rodiny jevit jako vcelku dobrá, v kontextu průměrné životní úrovně většinové společnosti se většina romského obyvatelstva musí jevit jako chudá.

Tabulka 11
Jaká je podle vás situace vaší rodiny?

	Počet	%
Bohatá	18	1,8
Daří se nám docela dobře	484	48,1
Chudá	402	40,0
Žijeme v bídě	30	3,0
Neodpověděl	72	7,2
Celkem	1 006	100,0

Pokud jde o problémy, které se vážně dotýkají domácnosti dotázaných, téměř dvě třetiny dotázaných uvedly, že se týkají především nezaměstnanosti (tabulka 12). Ve stejné míře respondenti uvedli, že se členů jejich domácnosti vážně dotýkají také problémy s diskriminací při hledání práce.

Tabulka 12
Které z následujících problémů se vás a vaší domácnosti vážně dotýkají?

	Je to vážný problém		Je to problém, ale ne vážný		Není to vůbec problém		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Nezaměstnanost	571	57,3	226	22,7	200	20,1	997	100,0
Ekonomické strádání	384	38,6	418	42,0	193	19,4	995	100,0
Diskriminace při hledání práce	573	57,5	232	23,3	191	19,2	996	100,0
Kriminalita	177	17,8	311	31,4	504	50,8	992	100,0
Malá možnost studovat	154	15,5	367	37,0	471	47,5	992	100,0
Ztráta rodinných pout	77	7,8	236	23,8	680	68,5	993	100,0
Nedostatek úcty ke starým	107	10,8	189	19,0	697	70,2	993	100,0
Neřešené bytové problémy	298	29,9	261	26,2	436	43,8	995	100,0
Omezená možnost volně se stěhovat	126	12,7	258	26,0	607	61,3	991	100,0
Špatný přístup k sociálním službám	181	18,4	278	28,3	525	53,4	984	100,0

Na základě „Analýzy vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti v roce 1997“, kterou rozpracovala Správa služeb zaměstnanosti MPSV v březnu 1998, i na základě výzkumu provedeném Fakultou sociálních studií MU v roce 2002 se ukazuje, že podíl pracujících romské populace v produktivním věku mírně přesahuje asi 50 %. Menší polovina romské populace v produktivním věku je finančně zabezpečována z veřejných zdrojů. Tuto část populace tvoří nezaměstnaní, nemocní a invalidní občané. Vlastní míra nezaměstnanosti se v romské komunitě podle údajů Správy služeb zaměstnanosti MPSV (1998) pohybuje okolo 20 %. V našem souboru podíl nezaměstnaných Romů překročil hranici 30 %. Vzhledem k tomu, že v našem výzkumu byli dotazováni také občané v důchodovém věku, je reálná míra nezaměstnanosti ještě o několik procent vyšší. Míra nezaměstnanosti je samozřejmě distribuována v korelaci na lokalitu. Jako hlavní příčiny vysoké míry nezaměstnanosti Kaplan (1999) uvádí nízkou vzdělanostní úroveň, neodpovídající pracovní morálku a návyky, nedostatek vhodných pracovních příležitostí, horší zdravotní stav a kumulaci těchto handicapů.

Jiným významným problémem, který tíží necelou třetinu dotázaných, jsou neřešené bytové problémy. Naopak je potěšující, že téměř polovina necítí problémy s ohledem na možnosti vzdělávání a také se necítí ohrožena kriminalitou, zločinným jednáním. Při interpretaci dvou posledně zmíněných údajů je třeba být střízlivý. O vzdělávání Romů jsme již informovali výše a zdá se, že reálné možnosti Romů právě v této oblasti nejsou nijak rozsáhlé. Fakt, že téměř jedna polovina dotázaných Romů necítí nedostatek vzdělávacích příležitostí, spíše než o jejich dostatku svědčí o malých aspiracích Romů ve vztahu ke vzdělávání.

Asi 8 % dotázaných mělo v loňském roce potřebu požádat o pomoc zástupce z řad romských vůdců. K častým důvodům kontaktu neformálního romského představitele patřily zejména bytové problémy (38 %). Pro úplnost zde dodávám, že dále k nim patřily konflikty s Romy (28 %) i Neromy (26 %) a konflikty s policií (26 %). Bytové problémy pak patří jednoznačně k největším tématům, která je nezbytné v souvislosti s problémy romské komunity prioritně řešit.

Bytové problémy

Vládní zpráva z roku 2000, která je součástí návrhu koncepce integrace romské komunity, poukazuje na fakt, že situace v bydlení Romů je velmi problematická. Romové tradičně bydleli hůře než průměrné české rodiny. Jen málo Romů mělo vlastní, respektive družstevní byt. Státní byty, které Romové v minulosti dostávali, byly většinou nižší kategorie a často byly lokalizovány v zanedbaných domech starší zástavby ve středech měst. Typickou charakteristikou bylo i to, že tyto byty byly již brzy po nastěhování prvotními nájemníky přeplněny (v důsledku přirozeného přírůstku nebo přistěhování příbuzných). Po roce 1989 se řada těchto domů privatizovala a městská centra se stala komerčně atraktivními. Noví majitelé se často snaží Romy vystěhovávat. Často využívají finanční tísně rodin a za „výhodný doplatek“ stěhují Romy do ještě horších i menších bytů. V některých městech se díky této logice vytvořila na okrajích měst zanedbaná čtvrť osídlená převážně Romy. Zpráva také upozorňuje, že romské rodiny jsou v současnosti také vystěhovávány z bytů pro neplacení nájemného, které část romského obyvatelstva není pro nedostatek příjmu schopna platit. Romové se pak dostávají do horších bytů, často do výše zmíněných okrajových čtvrtí. Uplatňované postupy nejsou vždy v souladu s právním řádem České republiky.

Podle našeho šetření většina Romů žije v nájemních bytech, které vlastní město či obec (65 %), a jen asi v 13 % byt vlastní rodina dotazovaného (tabulka 13). Romové ovšem mnohdy přesně nevědí, jaký je jejich uživatelský poměr k obývanému bytu. V poslední době se diskutovalo několik kauz, kdy Romové, kteří se domnívali, že jsou majitelé bytu, byli vystěhováni jako neplatiči nájemného. V našem výzkumu asi 10 % dotázaných neumělo nebo nechtělo svůj uživatelský vztah k bytu vyjádřit. Je možné, že je v tomto procentu ukryto jisté množství těch, kteří obývají byty nelegálně, či si případně svým uživatelským vztahem nejsou jisti.

Tabulka 13
Komu patří byt/dům, ve kterém bydlíte?

	Počet	%
Mé rodině	132	13,1
Jiným příbuzným	26	2,6
Městu	649	64,5
Firmě, pro niž pracuji	13	1,3
Je pronajatý od soukromníka	88	8,7
Neodpověděl	98	9,7
Celkem	1 006	100,0

Většina Romů obývá byty horších kategorií. Dle našeho šetření se jedná převážně o byty dvoupokojové (47 %), třípokojové (26 %) a jednopokojové (20 %). Jen asi zbylých sedm procent bytů má více než tři pokoje (tabulka 14). Vzhledem k větším počtům členů romských rodin jsou uvedené charakteristiky velikosti bytů znepokojivé.

Tabulka 14
Kolik pokojů má váš byt/dům?

	Počet	%
1	193	19,8
2	459	47,0
3	254	26,0
4	54	5,5
5	9	0,9
6	4	0,4
7	2	0,2
13	1	0,1
Celkem	976	100,0

Problémy se zaměstnáním

37 % dotázaných uvedlo, že jsou zaměstnaní. Naopak 32 % se zařadilo jako nezaměstnaní. Obě hodnoty se odlišují od oficiálních odhadů a informací, které jsou běžně citovány.

Tabulka 15
Jste v současnosti

	Počet	%
Zaměstnaný	364	36,7
Student	35	3,5
MD	107	10,8
V domácnosti	27	2,7
Důchodce	135	13,6
Nezaměstnaný	314	31,6
Jiný pracovní neaktivní	11	1,1
Celkem	993	100,0

Podíl zaměstnaných je v našem souboru menší a naopak množství nezaměstnaných vyšší. Vzhledem k tomu, že při výzkumu byli dotazováni také lidé v penzi, by po jejich odečtu měla obě čísla narůst. Předpokládám o několik málo procent. V případě zaměstnaných by se námi zjištěný podíl měl přiblížit k očekávané hodnotě (cca 50 %) a v případě nezaměstnaných naopak ještě více vzdálit (cca 20 %).

Jedna třetina dotázaných také referuje o tom, že při hledání práce má nebo měla potíže. V tabulce 16 jsou bližší údaje, které charakterizují povahu problémů. Jednoznačně převažují dva okruhy. První se vztahuje na rasovou diskriminaci a druhý pak na nedostatečnou kvalifikaci. Oba uvedené důvody je třeba brát zcela vážně při koncipování a realizaci adekvátní strategie integrace romské komunity v ČR.

Tabulka 16

Jaké jsou tři hlavní důvody vašich problémů při hledání práce?

	Ano		Ne		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Nemám kvalifikaci, kterou chtějí	340	65,1	121	23,2	61	11,7	522	100,0
Celkově špatná ekonomická situace v zemi	272	52,1	123	23,6	127	24,3	522	100,0
Moje etnická příslušnost - že jsem Rom/ka	417	79,9	63	12,1	42	8,0	522	100,0
Moje špatné zdraví	47	9,0	349	66,9	126	24,1	522	100,0
Moje pohlaví	40	7,7	354	67,8	128	24,5	522	100,0
Můj věk	111	21,3	297	56,9	114	21,8	522	100,0
Nemám štěstí	200	38,3	201	38,5	121	23,2	522	100,0
Neměl/a jsem problémy s hledáním práce	23	4,4	277	53,2	221	42,4	521	100,0

Výše jsem uvedl, že podle předpokladů vlády téměř 1/2 Romů čerpá svůj příjem z veřejných zdrojů. Zdá se, že tento předpoklad se blíží realitě (viz tabulka 17). Domácnosti respondentů získávaly peníze v uplynulých 6 měsících ve 49 % z pravidelné práce na základě placené smlouvy, v 21 % z příležitostné práce bez smlouvy. 40 % Romů mělo zdroj příjmů v dávkách v nezaměstnanosti, 60 % z přídatků na děti, mateřské dovolené a rodičovského příspěvku. 57 % pak peníze získávalo ze sociálních dávek a 27 % je finančně zabezpečeno důchody.

Tabulka 17

Odkud získávala vaše domácnost obvykle peníze v posledních 6 měsících?

	Ano		Ne		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Pravidelná placená práce na základě pracovní smlouvy	488	48,5	518	51,5	1 006	100,0
Pravidelná placená práce bez smlouvy	61	6,1	945	93,9	1 006	100,0
Příležitostná práce s pracovní smlouvou	97	9,6	909	90,4	1 006	100,0
Příležitostná práce bez pracovní smlouvy	207	20,6	799	79,4	1 006	100,0
Vlastní živnost/samostatné podnikání	87	8,6	919	91,4	1 006	100,0
Práce za nějaké zboží	64	6,4	942	93,6	1 006	100,0
Podpora v nezaměstnanosti	397	39,5	609	60,5	1 006	100,0
Sociální dávky (doplatek do živ. minima od sociálky)	566	56,3	440	43,7	1 006	100,0
Přídavky na děti, mateřská dovolená, rodičovský příspěvek	600	59,6	406	40,4	1 006	100,0
Důchody	273	27,1	733	72,9	1 006	100,0
Z investovaných prostředků	20	2,0	986	98,0	1 006	100,0
Finanční podpora od osob, které nepatří do vaší domácnosti	86	8,5	920	91,5	1 006	100,0
Výživné (např. alimenty od bývalého manžela nebo otce dětí)	66	6,6	940	93,4	1 006	100,0
Půjčky	63	6,3	943	93,7	1 006	100,0

Také toto šetření potvrzuje vysokou závislost Romů na systému sociálního zabezpečení. Právě tato závislost je jednou ze známých příčin nevráživosti většiny českého obyvatelstva vůči Romům. Romové jsou obviňováni

ze zneužívání systému sociálního zabezpečení a jen malá pozornost se věnuje skutečným příčinám této závislosti. Romové jsou v tomto smyslu postiženi syndromem naučené závislosti hned třikrát. V první řadě závislostí samou, za druhé sníženou schopností reagovat na přeměny společnosti po roce 1989 a za třetí pak předsudečným vnímáním ze strany většiny.

Romové v našem výzkumu udávají jako nejdůležitější zdroj příjmů pravidelnou práci na základě placené smlouvy (45 %). Za tím jsou jako druhý významný zdroj peněz hodnoceny sociální dávky (15 %) a dále pak práce za nějaké zboží (14 %). Práce za nefinanční odměnu patřila k tradiční formě obživy Romů na našem území a je pozoruhodné, že i nadále plní v životě romské komunity relativně významnou roli. Dle hodnocení významu jednotlivých forem příjmu pak následují různé důchody (8 %).

Již výše jsem se zmínil o tradičních romských řemeslech (kovářství, košíkářství, hudba). U většinové části české populace převládá dosud názor, že se Romové živili způsobem na pokraji legálnosti. Kaplan (1999: 353) tento názor reprodukuje, když píše: „... Romové se vždy živili příživnickým způsobem života - žebraři, kradli slepice a dosažitelné potraviny, handlovali s koňmi, vykládali z karet a z ruky a i jinak podváděli. Tyto obživné způsoby užívaly zejména ženy a děti jako vedlejší doplňkovou činnost k řemeslné či jiné práci mužů, jejichž příjmy většinou nestačily na pokrytí základních výdajů, zejména stravování početných rodin.“ Nechme stranou opodstatněnost představy o dřívějším způsobu obživy Romů a zeptejme se, v jakých oblastech Romové získávají peníze dnes (tabulka 18).

Na otázku, v jaké oblasti jste si v posledních 6 měsících vydělával/a peníze, 36 % odpovědělo, že v této době žádné peníze nevydělali. Nejdůležitější oblasti, v nichž Romové působí dnes, jsou patrně stavebnictví (15 %) a zemědělství (11 %). Jinak jsou v malé míře zastoupeni i v jiných oblastech. Lze předpokládat, že vzhledem k nízkému vzdělání ovšem převážně vykonávají pomocné práce.

Tabulka 18

V jaké oblasti jste si v posledních 6 měsících vydělával/a peníze?

	Ano		Ne		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Průmysl	22	2,2	721	71,7	263	26,1	1 006	100,0
Zemědělství	111	11,0	655	65,1	240	23,9	1 006	100,0
Stavebnictví	154	15,3	625	62,1	227	22,6	1 006	100,0
Velkoobchod a maloobchod, oprava motor. vozidel a spotř. zboží	57	5,7	690	68,6	259	25,7	1 006	100,0
Hotely a restaurace	51	5,1	706	70,2	249	24,8	1 006	100,0
Doprava, skladování, pošta, telekomunikace	43	4,3	707	70,3	256	25,4	1 006	100,0
Peněžnictví, pojišťovnictví	4	0,4	738	73,4	264	26,2	1 006	100,0
Nemovitosti, pronájem a obch. služby, výzkum a vývoj	9	0,9	736	73,2	261	25,9	1 006	100,0
Veřejná správa a obrana	14	1,4	730	72,6	262	26,0	1 006	100,0
Školství	12	1,2	734	73,0	260	25,8	1 006	100,0
Zdravotnictví a soc. péče	30	3,0	716	71,2	260	25,8	1 006	100,0
Ostatní veřejné a soc. služby	55	5,5	698	69,4	253	25,1	1 006	100,0
Sbírání léčivých rostlin	15	1,5	725	72,1	266	26,4	1 006	100,0
Sbírání a prodávání starého železa, papíru, apod.	51	5,1	696	69,2	259	25,7	1 006	100,0
Posílám do práce děti	5	0,5	739	73,5	262	26,0	1 006	100,0
Žebráním	31	3,1	721	71,7	254	25,2	1 006	100,0
Nic - v minulých 6 měsících jsem nevydělával/a žádné peníze	360	35,8	440	43,7	206	20,5	1 006	100,0

Vzhledem k výraznému nedostatku profesní kvalifikace chce vláda Romům pomoci řešit jejich situaci v rámci tzv. vyrovnávacích opatření podporou rozmanitých forem kvalifikačních a rekvalifikačních kursů. Vládní koncepce (2002) vychází z teze, že získání kvalifikace a rekvalifikace na profesi lépe uplatnitelné na

trhu práce jsou cestou k nezávislosti a rozvoji. Rekvalifikační a kvalifikační kurzy mají usnadnit přístup k zaměstnání. Úspěšnost těchto aktivit se zdá být ovšem omezená. Nezíská-li Rom po absolvování příslušného kurzu zaměstnání, ztrácí důvěru a motivaci k dalšímu vzdělávání. Kvalita kursů je v tomto smyslu podstatná.

Respondentů jsme se dotazovali, zda se dosud zúčastnili nějakého programu zaměřeného na podporu zaměstnávání. 9 % dotázaných respondentů odpovědělo kladně, 85 % se obdobných programů neúčastnilo. Vzhledem k tomu, že se podíl nezaměstnaných Romů pohybuje v rozmezí 20–30 % romské populace v produktivním věku, zdá se, že uvedených 9 % je významný podíl (1/2–1/3). Zaměření jednotlivých programů, kterých se zúčastnili dotázaní, je uvedeno v tabulce 19.

Tabulka 19
O jaký typ programu šlo?

	Ano		Ne		Nevím		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Veřejně prospěšné práce	31	35,2	41	46,6	16	18,2	88	100,0
Kurs úřadu práce (rekvalifikace)	39	43,8	41	46,1	9	10,1	89	100,0
Práce/místo u soukromého zaměstnavatele, který na to dostal podporu od úřadu práce	16	18,2	57	64,8	15	17,0	88	100,0
Kurs a finanční příspěvek k tomu, abych mohl/a sám/sama podnikat	4	4,5	66	75,0	18	20,5	88	100,0
Výcvik organizovaný dobrovolnou neziskovou organizací (př. Charita)	3	3,4	67	76,1	18	20,5	88	100,0
Kursy organizované zaměstnavatelem	18	20,5	56	63,6	14	15,9	88	100,0
Jiné (co)					87	100,0	87	100,0

Téměř polovina účastníků programů deklarovala, že se účastnila rekvalifikace. Více než jedna třetina se jich podílela na veřejných pracích a jedna pětina byla v kursu, který pořádal zaměstnavatel. Vedle počtu osob, kterým je umožněno, aby se podobných aktivit účastnily, a jejich typu je samozřejmě důležité, zda účastníkům participace na programu přinesla nějaký užitek (tabulka 20). 23 % osob, které se programů účastnily, deklarovalo, že program jim výrazně pomohl získat novou práci, 29 % jich hodnotilo přínos programu jako nevýrazný a 40 % uvedlo, že program jim vůbec nepomohl získat pravidelnou práci.

Tabulka 20
Pokud ano, zvýšil tento program vaši šanci najít řádnou práci?

	Počet	%
Hodně	21	23,1
Ne příliš, ne moc	26	28,6
Vůbec ne	36	39,6
Neodpověděl/a	8	8,8
Celkem	91	100,0

Životní úroveň

Důsledkem krajní chudoby je nedostatek jídla. Většina Romů (68 %) v České republice netrpěla během posledního roku nedostatkem jídla. Téměř 15 % jich však zažilo hlad jeden až dva dny v roce a asi 10 % dotázaných strádá nedostatkem stravy jeden až dva dny každý měsíc. Téměř 2 % respondentů hladoví trvale.

Tabulka 21
Stalo se někdy během posledního roku, že by vaše rodina neměla dost jídla?

	Počet	%
Ne, nikdy	688	68,4
Tak jeden dva dny	145	14,4
Jeden dva dny každý měsíc	93	9,2
Hladovíme pořád	17	1,7
Neodpověděl/a	63	6,3
Celkem	1 006	100,0

Ačkoliv uvedená čísla nepůsobí tak drasticky, je patrné, že chudoba Romy postihuje a že existuje vrstva Romů, kteří v důsledku své nízké životní úrovně zápasí o holé přežití. V případě, že Romy nedostatek jídla postihne, je jejich obvyklou reakcí výpůjčka peněz (77 %) a jídla (46 %) u sousedů. Téměř 40 % však také uvedlo, že v případě nouze jídlo hledá, kde se dá, a to včetně odpadkových kontejnerů. 1/3 takovou situaci řeší krádežemi jídla z polí a zahrad. Vedle uvedených způsobů, kterými Romové obvykle zvládají nedostatek jídla, respondenti také uvedli, že nedělají nic a prostě hladoví (tabulka 22).

Tabulka 22
Co děláte, když se to stane?

	Ano		Ne		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Vypůjčíme si peníze od sousedů	137	77,0	41	23,0	178	100,0
Vypůjčíme si od sousedů jídlo	55	45,8	65	54,2	120	100,0
Vypůjčíme si peníze od zaměstnavatele	7	31,8	15	68,2	22	100,0
Musíme jídlo hledat, kde se dá (třeba i v odpadkových koších)	11	39,3	17	60,7	28	100,0
Pošleme děti, aby vydělaly na ulici	4	22,2	14	77,8	18	100,0
Jdeme žebrot	1	5,9	16	94,1	17	100,0
Bereme jídlo z opuštěných polí/zahrad	10	32,3	21	67,7	31	100,0
Hladovíme	41	69,5	18	30,5	59	100,0

Poslední uvedený způsob – prosté hladovění – je zřejmě výrazem rezignace a beznaděje. Od těchto pocitů je ovšem jen krůček k destruktivnímu jednání. To může být namířeno jak vůči nositeli pocitů, tak i proti okolí a předpokládanému zdroji životní strasti.

V následující tabulce dokresluje životní úroveň Romů vybaveností domácnosti. Při zbežném pohledu se zdá, že romské domácnosti jsou vybaveny vcelku rozsáhle a že v nich obvykle nechybí nic z toho, co je běžné v průměrných domácnostech českých. Přesto bych chtěl upozornit na některé specifické aspekty tohoto v zásadě uspokojivého zjištění. Romské domácnosti jsou nezřídka vybavovány zbožím nižší jakosti a zbožím použitým. Například každý druhý Rom v našem šetření deklaroval vlastnictví mobilního telefonu, každý čtvrtý automobil. V obou případech je typické, že se jedná o zboží zakoupené v bazarech, či od známých a přátel. V mnoha případech se také jedná o zboží získané v souvislosti s nelegální činností.

Jinou zajímavou okolností, která dokresluje kontrasty romské komunity, je skutečnost, že pračkami jsou vybaveny domácnosti ve stejné míře jako postelí pro každého člena. Řečí čísel to znamená, že 14 % domácností nevlastní pračku a ve stejném počtu domácností nejsou také k dispozici postele pro všechny členy domácnosti. Ačkoliv v domácnostech nejsou postele pro všechny členy, najde se v ní například také televize a lednička (tabulka 23).

Tabulka 23

Které z následujících věcí máte doma nebo je může vaše domácnost využívat?

	Ano		Ne		Nevím		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Satelit	124	12,3	856	85,1	26	2,6	1 006	100,0
Záchod na dvoře	165	16,4	817	81,2	24	2,4	1 006	100,0
CD přehrávač	239	23,8	737	73,3	30	3,0	1 006	100,0
Telefon	264	26,2	727	72,3	15	1,5	1 006	100,0
Auto	269	26,7	720	71,6	17	1,7	1 006	100,0
Mobil	510	50,7	474	47,1	22	2,2	1 006	100,0
Knihy	519	51,6	419	41,7	68	6,8	1 006	100,0
Pečící trouba	742	73,8	242	24,1	22	2,2	1 006	100,0
Postel pro každého člena rodiny	845	84,0	131	13,0	30	3,0	1 006	100,0
Pračka	847	84,2	138	13,7	21	2,1	1 006	100,0
Záchod v domě/bytě	864	85,9	130	12,9	12	1,2	1 006	100,0
Koupelna v domě/bytě	876	87,1	107	10,6	23	2,3	1 006	100,0
Rádio	881	87,6	115	11,4	10	1,0	1 006	100,0
Nábytek do obývacího pokoje	891	88,6	90	8,9	25	2,5	1 006	100,0
Kanalizace	913	90,8	53	5,3	40	4,0	1 006	100,0
Mraznička	915	91,0	78	7,8	13	1,3	1 006	100,0
Legální přívod elektřiny	915	91,0	45	4,5	46	4,6	1 006	100,0
Televizor	935	92,9	62	6,2	9	0,9	1 006	100,0
Hodiny	956	95,0	44	4,4	6	0,6	1 006	100,0
Tekoucí vodu v domě/bytě	957	95,1	41	4,1	8	0,8	1 006	100,0

V následující části se budeme věnovat politickému zastoupení romské komunity a její účasti na politickém životě. Jak upozorňuje Šiklová (1999), nemají Romové stejnou zkušenost, jakou získalo většinové obyvatelstvo již při formování svého národa v minulém století. Romové sami sebe nikdy v minulosti politicky neorganizovali, nepokoušeli se vytvořit národní nebo státní útvar. Jejich společenství tvořila vždy rodina, případně kmen, ale nikdy to nebyla organizace pro hájení společných romských zájmů.

IV. Politické zastoupení a účast

Romové sami sebe v socialistické éře neorganizovali do zájmových skupin podle politických programů. Výjimkou byla činnost Romů v roce 1968 a v letech následujících. Ta však byla záhy utlumena normalizačními procesy a romští představitelé dále až do roku 1989 nemohli realizovat systematickou politickou činnost. Nenaucili se tak organizovat a hájit zájmy svého společenství. Změny po roce 1989 zastihly romskou komunitu nepřipravenou. Její „naučená závislost“ byla vyšší než u majoritní populace. Romové se pokusili zformovat svoji politickou reprezentaci, která však po počátečním úspěchu prakticky zmizela z politického dění.

V našem výzkumu jsme se dotazovali, zda jsou Romové spokojeni s prosazováním svých zájmů. Na všech posuzovaných politických úrovních jsou romské zájmy podle dotázaných obhajovány nedostatečně. Zdá se také, že čím je posuzovaná úroveň vyšší a vzdálenější od každodenního života, tím je respondenty vnímána kritičtěji (tabulka 24).

Tabulka 24

Myslíte si, že jsou vaše zájmy dostatečně dobře obhajovány a prosazovány?

	Ano		Ne		Nevím		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
V tomto státě (na národní úrovni)	230	22,9	761	75,6	15	1,5	1 006	100,0
V tomto městě	270	26,8	720	71,6	16	1,6	1 006	100,0
Ve vašem sousedství, v okolí vašeho bydliště	289	28,7	699	69,5	18	1,8	1 006	100,0
Jinde, na jiné úrovni			847	84,2	159	15,8	1 006	100,0

Romové v České republice mají důvěru především v pomoc od romských sousedů a přátel (49 %). Další oporu Romové očekávají především od neformálních romských představitelů (36 %) a od romských neziskových organizací (25 %). Výsledky přitom potvrzují známou zkušenost, že Romové spoléhají především na neformální síť své vlastní komunity. Teprve v případě jejich selhání hledají Romové pomoc i nad tento rámec. Uvedená zjištění jsou velmi podstatná při koncipování vhodných forem sociální pomoci. Efektivní činnost pomáhající instituce by na základě našich zjištění měla být situována přímo do sousedství cílové skupiny, jejími pracovníky by měli být Romové sami a měli by se snažit o vytvoření přátelských vazeb (tabulka 25).

Tabulka 25

Na čí pomoc se Romové v této zemi můžou spolehnout?

	Ano		Ne		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Na podporu:						
Romských stran	187	19,1	791	80,9	978	100,0
Romských dobrovolných (neziskových) organizací	249	25,4	731	74,6	980	100,0
Zástupců z řad Romů	351	35,7	631	64,3	982	100,0
Dobře situovaných nebo bohatých Romů	184	18,8	795	81,2	979	100,0
Neromských sousedů a přátel	234	23,9	745	76,1	979	100,0
Romských sousedů a přátel	485	49,3	498	50,7	983	100,0
Neromských dobrovolných (neziskových) organizací zabývajících se lidskými právy	224	22,8	757	77,2	981	100,0
Vlády	201	20,4	782	79,6	983	100,0
Podporu ze zahraničí	143	14,7	830	85,3	973	100,0

Jen asi 12 % dotázaných Romů uvedlo nějakou romskou politickou stranu, které by mohli důvěřovat (tabulka 26). Nejčastěji jmenovali Romskou občanskou iniciativu (6 %), Demokratickou unii Romů (3,5) a RIE (2 %). Malá důvěra Romů k vlastním politickým stranám zcela odpovídá výsledkům, kterých romské politické strany dosahují ve volbách. Pravděpodobně je také důsledkem obecnější nedůvěry Romů ve velké instituce a současně odráží rodovou roztržičnost romské komunity a jejich zájmů.

Tabulka 26

Mohl/a byste jmenovat romskou politickou stranu, které můžete důvěřovat?

	Počet	%
ROI	61	6,1
Demokratická unie Romů	35	3,5
RIE	20	2,0
Žádná	1	0,1
Neodpověděl	889	88,3
Celkem	1 006	100,0

Romské politické strany jsou v demokratickém systému jistou anomálií. Zatímco typické strany formulují své programy na jiném než etnickém, či národnostním principu, romské strany mají především obhajovat právě jen zájmy romské populace. Existence romských stran je výrazem emancipace romské komunity a mohla by být pochopena jako součást „národního obrození“ Romů. Vzhledem k nízkému zájmu o vlastní politické strany je však volební úspěch těchto stran prakticky vyloučen. Efektivnější formou prosazování zájmů romské komunity se na počátku devadesátých let ukázala být kandidatura romských představitelů na platformě jiných stran. Romové sami však nemají velkou důvěru ani ve velké politické strany, které by měly sílu prosadit jejich kandidáty (tabulka 27). Nejvíce důvěřují České straně sociálně demokratické (6 %), Občanské demokratické straně (4 %) a Komunistické straně Čech a Moravy (2 %).

Tabulka 27

Mohl/a byste jmenovat nějakou jinou politickou stranu, které můžete důvěřovat?

	Počet	%
Strana zelených	1	0,1
ODA	2	0,2
US	7	0,7
KDU-ČSL	8	0,8
KSČM	20	2,0
ODS	41	4,1
ČSSD	55	5,5
Neodpověděl	872	86,7
Celkem	1 006	100,0

Volební účast Romů není zpravidla veliká. V našem výzkumu uvedla jen necelá třetina Romů (29 %), že šla v minulých volbách volit. Romové neočekávají, že by touto cestou mohli ovlivnit svůj osud, a proto na volební účast rezignují. Spoléhají spíše na neformální síť (viz výše). V posledním desetiletí devadesátých let se potvrdilo, že zájmy romské komunity mohou být úspěšněji hájeny kombinací politických a občanských aktivit. Občanské aktivity přitom sehrávají neobyčejně velký význam. Mezi ty, kterým mohou důvěřovat, Romové uvedli zejména Svaz invalidů (5 %), politickou stranu Romská občanská iniciativa (3 %) a obecně prospěšnou společnost Člověk v tísni (2 %). V našem kontextu je zajímavé, že Romové nejvíce důvěřují Svazu invalidů, který programově zájmy Romů (jako skupiny) nehájí. Realizuje aktivity, které jsou prospěšné především zdravotně a tělesně postiženým. Je však smutnou skutečností, že mezi Romy je vyšší podíl osob s nějakým zdravotním handicapem (Kaplan, 1999). Tento svaz navíc fungoval ještě v letech socialismu a jeho podpůrné aktivity jsou dobře známy.

Pokud jde o hájení zájmů Romů v místě jejich bydliště, jsou pro Romy největší oporou referáty nebo odbory sociální péče o rodinu a dítě (45 %), dále pak neformální romští představitelé (29 %), místní úřady a zastupitelstvo (28 %), úřady práce (28 %). Jedná se především o ty instituce, s nimiž Romové přicházejí do kontaktu a které s nimi řeší jejich každodenní problémy (tabulka 28).

Tabulka 28

Kdo nejlépe hájí vaše zájmy v místě, kde bydlíte?

	Ano		Ne		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Místní organizace romských stran	127	12,6	838	83,3	41	4,1	1 006	100,0
Místní organizace neromských stran	66	6,6	899	89,4	41	4,1	1 006	100,0
Romské dobrovolné (neziskové) organizace	191	19,0	774	76,9	41	4,1	1 006	100,0
Zástupci z řad Romů	295	29,3	672	66,8	39	3,9	1 006	100,0
Neromské dobrovolné (neziskové) organizace zabývající se lidskými právy	153	15,2	811	80,6	42	4,2	1 006	100,0
Místní úřady a zastupitelstvo (státní správa v místě, kde žijete)	285	28,3	687	68,3	34	3,4	1 006	100,0
Referáty nebo odbory sociální péče nebo péče o rodinu a dítě	456	45,3	517	51,4	33	3,3	1 006	100,0
Místní úřad práce	284	28,2	685	68,1	37	3,7	1 006	100,0

Co je podle Romů nejvíce potřeba, aby se stali rovnoprávními členy společnosti? V prvé řadě je třeba zajistit možnost zaměstnávání Romů. Tento požadavek vyslovilo 91 % dotázaných a zdá se, že má v romské komunitě významnou oporu. Další návrhy následují s výrazně menší podporou (-20 %), ale přesto jsou významné. Romové by měli být podle 70 % dotázaných zaměstnáváni na místních úřadech. 66 % dotázaných Romů podporuje představu, že by Romové měli žít ve většinové společnosti, ovšem s možností zachování svého způsobu života. Podobná část Romů (64 %) předpokládá, že rovnoprávné postavení ve společnosti by jim zabezpečilo zaměstnávání Romů na všech úrovních státní správy. Další návrhy a jejich preferenci obsahu je tabulka 29.

Tabulka 29

Co je podle vás nejvíce potřeba k tomu, aby se Romové stali rovnoprávními členy společnosti?

	Podstatné		Nepodstatné		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Aby měli Romové zaměstnání	915	91,0	42	4,2	49	4,9	1 006	100,0
Aby byli Romové zaměstnání u policie ve stejné míře jako Neromové	509	50,6	379	37,7	118	11,7	1 006	100,0
Aby byli Romové zaměstnání na místních úřadech (ve státní správě v místě, kde žijete)	701	69,7	201	20,0	104	10,3	1 006	100,0
Aby byli Romové ve vládě (aby byli romští ministři)	520	51,7	352	35,0	134	13,3	1 006	100,0
Aby Romové žili s Neromy, ale aby si mohli zachovat svůj způsob života	662	65,8	230	22,9	114	11,3	1 006	100,0
Aby byli Romové mezi televizními zpravodaji, redaktory a moderátory	529	52,6	368	36,6	109	10,8	1 006	100,0
Aby byli Romové zaměstnání v celostátních úřadech (ve státní správě na národní úrovni)	624	62,0	256	25,4	126	12,5	1 006	100,0
Aby existovaly romské noviny	409	40,7	485	48,2	112	11,1	1 006	100,0
Abychom měli místní romskou televizní stanici	252	25,0	632	62,8	122	12,1	1 006	100,0
Abychom měli celonárodní romskou televizní stanici	306	30,4	562	55,9	138	13,7	1 006	100,0
Romové by měli mít společnou politickou stranu, která by byla schopná se dostat do parlamentu	544	54,1	304	30,2	158	15,7	1 006	100,0
Aby měli Romové rovnocenné zastoupení v úřadech na všech úrovních státní správy	647	64,3	234	23,3	125	12,4	1 006	100,0

O způsobech, které Romové preferují při řešení problémů obecně, referuje tabulka 30. Pokud mají lidé společné problémy, měli by je řešit společně, bez ohledu na to, jestli jsou Romové, Češi nebo jestli patří k jiné skupině. K tomuto názoru se přihlásilo 36 % dotázaných. Příklon k tomuto postoji může být východiskem pro reálnou spoluúčasť při řešení problémů ve vzájemném soužití, a proto ho považují za velmi důležitý. 26 % souhlasilo s tezí, že každý by se měl o sebe postarat sám, a 25 % pak sdílí názor, že problémy má řešit stát, protože lidé toho mnoho nezmohou. Zatímco uvedených 26 % dotázaných přijímá individualizovanou strategii řešení problémů (u Romů je to vzhledem k tradiční orientaci na rodinu a společenství neobvyklé), 25 % očekává paternalistickou péči státu. V této skupině zřejmě převládá pasivní očekávání pomoci „shora“, ke kterému byli Romové „vychováni“ za socialismu.

Tabulka 30

Jakým způsobem mohou lidé nejlépe řešit své problémy?

	Počet	%
Každý by se o sebe měl starat sám	265	26,3%
Pokud mají lidé společné problémy, měli by je řešit společně, bez ohledu na to, jestli jsou Romové, Češi nebo jestli patří k jiné skupině	360	35,8
Svoje problémy by lidé měli řešit raději se svou vlastní etnickou skupinou/národem (Romové s Romy, Češi s Čechy a podobně)	62	6,2
Problémy má řešit stát, my toho moc udělat nemůžeme	256	25,4
Něco jiného (co)	6	0,6
Neodpověděl/a	57	5,7
Celkem	1 006	100,0

V. Vztahy uvnitř komunity a vztahy s okolím

Z výsledků šetření, které v roce 2002 provedl tým pracovníků FSS (Zpráva, 2002), vyplynulo, že Romové mají tendenci začlenit se do majoritní společnosti a chtějí v ní žít společně s ostatními národnostmi a etniky. S tím souvisí také jejich otevřenost novým kulturním podnětům a snaha používat český jazyk. Romové v tomto výzkumu preferovali společné vzdělávání dětí s dětmi českými a polovina z dotázaných se hlásila k české příslušnosti, přestože si byla vědoma svých kořenů a příslušnosti k rodu. To ovšem neznamená, že vzájemné soužití je bezkonfliktní, spíše jde o to, že tyto postoje vytvářejí dobré předpoklady pro jeho budoucí uspořádání.

80 % dotázaných v našem souboru deklarovalo, že udržuje nějaké vztahy s Neromy. Variabilitu těchto vztahů popisuje tabulka 31. Téměř všichni respondenti uvedli (96 %), že s Neromy přicházejí do kontaktu především v rámci běžných kontaktů, které mají s lidmi žijícími blízko nich. 56 % dotázaných uvádí, že si jejich děti hrají společně s ostatními dětmi. To ovšem považují za významný a pozitivní aspekt tvorby vzájemných vztahů. Během takových kontaktů se vytvářejí neformální vztahy dětí i rodičů. Takové kontakty mohou být zdrojem vzájemného poznání i impulsem k překonávání vzájemných předsudků. Více než polovina respondentů pak ještě přichází do kontaktu s Neromy formou společného výkonu práce.

Tabulka 31

Jaké vztahy udržujete s Neromy?

	Ano		Ne		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Směšná manželství	251	31,1	448	55,5	108	13,4	807	100,0
Pracujeme spolu	421	52,2	316	39,2	70	8,7	807	100,0
Běžné kontakty s lidmi, kteří žijí blízko nás	775	96,0	19	2,4	13	1,6	807	100,0
Pomáháme si navzájem při jednání s policií	79	9,8	543	67,3	185	22,9	807	100,0
Sportujeme spolu nebo se společně bavíme	365	45,2	319	39,5	123	15,2	807	100,0
Naše děti si spolu hrají	450	55,8	230	28,5	127	15,7	807	100,0
Chodíme spolu na pivo	347	43,0	360	44,6	100	12,4	807	100,0
Zveme se vzájemně na svatby nebo jiné rodinné svátky	178	22,1	506	62,7	123	15,2	807	100,0
Jiné (co?)					806	100,0	806	100,0
Žádné vztahy	15	1,9	422	52,3	370	45,8	807	100,0

Za zvláštní zmínku stojí 1/3 uvedených směšných manželství. Ačkoliv tradiční romská společenství byla endogamní (Hübschmannová, 1999), Romové tento aspekt své tradice opustili. Na druhou stranu je důležité

si uvědomit, že pokud dnes hovoříme o Romech a romské komunitě, nehovoříme vždy o etnických Romech. Tuto skutečnost je třeba mít na paměti jako jedno z východisek pro koncipování vhodných strategií integrace.

V souvislosti s integračními strategiemi pro romskou komunitu se často hovoří o předsudcích, které jsou vlastní většinové společnosti. Druhou stranou téže mince jsou však předsudky a stereotypy, jejichž nositeli jsou Romové sami. Z hlediska soužití s majoritou je pozitivní, že drtivá většina dotázaných (92 %) nemá výhrady vůči možnosti mít za souseda Čecha. Pokud se zaměříme na skupiny, s nimiž Romové v sousedství žít spíše nechtějí, jedná se především o osoby HIV pozitivní a bývalé vězně. 60 % Romů odmítá mít za souseda osoby s AIDS a 57 % má obavy se sousedství s bývalými vězni.

Tabulka 32

Které z následujících skupin byste nechtěl/a mít za sousedy?

	Nevadí mi		Nechci		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Neromy (Čechy)	926	92,0	48	4,8	32	3,2	1 006	100,0
Romy z jiné romské skupiny (rodu)	638	63,4	304	30,2	64	6,4	1 006	100,0
Zástupce jiné etnické menšiny/národa z této země	750	74,6	180	17,9	76	7,6	1 006	100,0
Přistěhovalce z jiných zemí	596	59,2	334	33,2	76	7,6	1 006	100,0
Osoby s jiným náboženským vyznáním, než je vaše	791	78,6	134	13,3	81	8,1	1 006	100,0
Bývalé vězně	367	36,5	570	56,7	69	6,9	1 006	100,0
Osoby s AIDS	332	33,0	600	59,6	74	7,4	1 006	100,0
Rozvedené lidi	911	90,6	52	5,2	43	4,3	1 006	100,0
Homosexuály	523	52,0	395	39,3	88	8,7	1 006	100,0

Podobná otázka, ovšem na pozitivní preference, potvrzuje, že v romské komunitě převažuje otevřenost nad selektivními tendencemi. Při otázce, kterému spolupracovníkovi by dal respondent přednost, 54 % odpovědělo, že národnostní příslušnost nehraje roli, 24 % by preferovalo romského spolupracovníka a téměř stejně velká skupina (19 %) pak českého (viz tabulka 33).

Tabulka 33

Kdybyste měl/a možnost vybrat si spolupracovníka, komu byste dal/a přednost?

	Počet	%
Neromovi (Čechovi)	189	18,8%
Romovi	236	23,5
Zástupci jiné menšiny/národa	1	0,1
Cizinci	7	0,7
Je mi to jedno	538	53,5
Neodpověděl/a	35	3,5
Celkem	1 006	100,0

Více než 90 % Romů by nevdalo žít a pracovat spolu s Neromy a ve stejné míře by také přijali, aby jejich děti měly neromské kamarády (viz tabulka 34). Pro většinu Romů (72-73 %) je dnes již přípustné, aby životním partnerem či partnerkou jejich dětí (platí pro chlapce i dívky) byl Nerom. Jeden z konstitučních znaků romské kulturní tradice - endogamii - lze tedy v České republice považovat za překonaný.

Tabulka 34
Které z následujících věcí by vám nevadily?

	Spíše nevadilo		Spíše vadilo		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Pracovat spolu s Neromy	921	91,6	56	5,6	29	2,9	1 006	100,0
Kdyby se vaše děti kamarádily s neromskými dětmi	912	90,7	48	4,8	46	4,6	1 006	100,0
Žít vedle Neromů	927	92,1	52	5,2	27	2,7	1 006	100,0
Kdyby se váš syn oženil s Neromkou	736	73,2	176	17,5	94	9,3	1 006	100,0
Kdyby se vaše dcera vdala za Neroma	725	72,1	184	18,3	97	9,6	1 006	100,0

Aby Romové v České republice cítili, že jsou respektována jejich občanská práva, považují především za nezbytné, aby měli (1) stejnou životní úroveň jako ostatní lidé v této zemi (71 %), (2) možnost získat práci (69 %) a (3) museli by být respektováni státní správou (67 %). Podrobné údaje jsou uvedeny v tabulce 35.

Tabulka 35
Mohl/a byste říci, které dvě nejdůležitější podmínky je třeba splnit, aby byla respektována vaše lidská práva? Které jsou při vás podstatné?

	Podstatné		Nepodstatné		Neodpověděl		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Nehladověť	645	64,1	164	16,3	197	19,6	1 006	100,0
Mít možnost zajistit svým dětem dobré vzdělání	556	55,3	237	23,6	213	21,2	1 006	100,0
Aby mě úřady (státní správa) respektovaly	670	66,6	199	19,8	137	13,6	1 006	100,0
Mít stejnou životní úroveň jako ostatní lidé v této zemi	718	71,4	150	14,9	138	13,7	1 006	100,0
Abych nemohl/a být poslán/a do vazby bez rozhodnutí soudu	442	43,9	256	25,4	308	30,6	1 006	100,0
Dostávat sociální dávky včas	517	51,4	255	25,3	234	23,3	1 006	100,0
Mít možnost najít si práci	689	68,5	158	15,7	159	15,8	1 006	100,0
Mít možnost změnit práci kvůli lépe placenému místu jinde	407	40,5	313	31,1	286	28,4	1 006	100,0

23 % Romů zná nějaký program, který je určen na podporu romské komunity. Jedná se především o programy zacílené na vzdělávání (83 %), podporu občanských práv (54 %) a projekty podporující ekonomiku (35 %).

Tabulka 36
Jaký typ programu/projektu zná?

	Ano		Ne		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Ekonomické	78	34,7	147	65,3	225	100,0
Vzdělávací	187	83,1	38	16,9	225	100,0
Lidská práva	122	54,2	103	45,8	225	100,0

Uvedené programy jsou převážně prováděny státními úřady a vládními institucemi (56 %). Význačnou roli mají dle vyjádření respondentů také romské neziskové organizace. Jejich aktivity zaregistrovalo 50 % dotázaných Romů. Proromské projekty jsou neromskými neziskovými organizacemi realizovány v nižší míře, a to asi o 1/2. Jejich činnosti si všimlo 28 % dotázaných. Podrobné údaje uvádí tabulka 37.

Tabulka 37
Kdo je provádí?

	Ano		Ne		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Státní úřady, vládní instituce	125	55,8	99	44,2	224	100,0
Místní romská dobrovolná (nezisková) organizace	113	50,4	111	49,6	224	100,0
Sami Romové (neformální skupina Romů)	56	25,0	168	75,0	224	100,0
Místní neromská dobrovolná (nezisková) organizace	63	28,1	161	71,9	224	100,0
Zahraniční sponzor	51	22,8	173	77,2	224	100,0
Někdo jiný (kdo)	4	10,8	33	89,2	37	100,0

Údaje o realizátorovi projektu považují za málo věrohodné. (1) V České republice je patrně většina proromských aktivit realizována nevládními neziskovými aktivitami, pokud do těchto aktivit nepočítáme běžnou agendu sociálních úřadů – jako například výplatu dávek. (2) Většinou se jedná o organizace „gádžovské“. Vlastních romských organizací je málo a jejich přesný počet není možné v České republice zjistit. Většina Romů se k romské národnosti nehlásí, a tak rozhodnutí, kdo je Rom, je nesnadné a matoucí. A obdobná je i situace v případě romských nevládních sdružení. Podle odhadů expertů se počet aktivních romských organizací pohybuje v rozmezí 30–60. Vedle počtu charitativních a dalších nevládních organizací, které se problémy romské komunity zabývají, je to jen malý díl. Hodnocení, které získáváme v tomto šetření, dle mého úsudku spíše vypovídá o subjektivní váze, kterou Romové rozmanitým aktivitám a kontaktům dávají.

Závěr

Uvedený text nelze brát jako finální analýzu dat, která byla v šetření získána. V této podobě přináším základní zjištění zejména s ohledem na jejich aktuálnost, a tedy i bezprostředně možné využití v oblasti tvorby koncepce romské integrace. Vybrané komentáře na závěr:

I. Vzorce rodinného života a životní styl

Návrat k tradičnímu způsobu života Romů se dnes zdá být v masovém měřítku jen málo pravděpodobnou cestou z jejich společenské marginalizace.

Hodnotová orientace Romů se přestává zřetelně odlišovat (alespoň) v některých aspektech od hodnotových schémat většinové populace. Romové stále více očekávají od života to stejné, co podstatná část ostatní populace.

Účelné je hledat nové formy pro uplatnění tradičních hodnot.

II. Romové, vzdělání a integrace

Aspirace rodičů týkající se vzdělání vlastních dětí nejsou u Romů příliš veliké.

Je žádoucí (1) zvyšovat šance Romů na jejich úspěšné vzdělávání ve všech existujících vzdělávacích institucích i (2) vytvářet specializované instituce, které Romům pomohou zachovat jejich kulturní bohatství, včetně jazyka.

III. Životní úroveň a ekonomický status

Ačkoliv je životní úroveň Romů ve srovnání s životním standardem většinové společnosti velmi nízká, 1/2 dotázaných konstatuje, že se jejich rodinám daří poměrně dobře.

Pokud jde o problémy, které se vážně dotýkají domácnosti dotázaných, téměř dvě třetiny dotázaných uvedly, že se týkají především nezaměstnanosti. Ve stejné míře respondenti uvedli, že se členů jejich domácnosti vážně dotýkají také problémy s diskriminací při hledání práce.

Jiným významným problémem, který tíží necelou třetinu dotázaných, jsou neřešené bytové problémy.

Romové v našem výzkumu udávají jako nejvýznamnější zdroj příjmů pravidelnou práci na základě placené smlouvy. Za tím jsou jako druhý významný zdroj peněz hodnoceny sociální dávky a dále pak práce za nějaké zboží.

1/3–1/2 nezaměstnaných Romů projde nějakým kvalifikačním nebo rekvalifikačním programem.

IV. Politické zastoupení a účast

Romové v České republice mají důvěru především v pomoc od romských sousedů a přátel.

Romové nemají příliš velkou důvěru ve své (romské) politické strany.

Romové nemají důvěru ani v jiné politické subjekty.

Politické postoje Romů jsou diferencované.

V. Vztahy uvnitř komunity a vztahy s okolím

V romské komunitě narůstá podíl smíšených manželství a romská komunita přestává být komunitou ryze etnickou.

Romové jsou otevřeni soužití s většinovou společností.

I Romové mají své předsudky.

Většina proromských programů je zacílena na vzdělávací aktivity.

Romové subjektivně přeceňují váhu romských aktivit.

Literatura:

BALABÁNOVÁ, HELENA. Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění. Romové v České republice. Str. 333–351. Praha: Socioklub, 1999.

HÜBSCHMANNOVÁ, MILENA. Několik poznámek k hodnotám Romů. Romové v České republice. Str. 16–66. Praha: Socioklub, 1999.

KAPLAN, PETR. Romové a zaměstnanost neboli zaměstnatelnost Romů v České republice. Romové v České republice. 352–377. Praha: Socioklub, 1999.

SEKYT, VIKTOR. Romové. In: Šišková, Tatjana (ed.) Menšiny a migranti v České republice. 119–125. Praha: Portál, 2001.

ŠEBKOVÁ, HELENA. Jazyková situace Romů a její vývoj. Praha: MENT, 1995.

ŘÍČAN, PAVEL. S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha: Portál, 1998.

Zvláštní zdroje:

Informace o plnění usnesení vlády týkajících se integrace romských komunit a aktivního postupu státní správy při uskutečňování opatření přijatých těmito usneseními ke dni 31. prosince 2001 a návrh Koncepce romské integrace. Praha: RVZRK, 2002.

Výzkum internetních vztahů: zpráva. Brno: MU FSS, 2002.

Romské děti v přípravném ročníku základní (zvláštní) školy – evaluace A Gipsy Child in a Pre-School Class of Primary School (Special School) – Evaluation

Účelem této stati je reflexe projektu přípravných ročníků pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí, a to z hlediska jeho průběhu a účinnosti působení na romské žáky těchto tříd, resp. zhodnocení projektu z hlediska dosažení cílů přípravných tříd, které jsou vymezeny jako reakce na identifikované „nedostatky“ romských žáků, a dále z hlediska problémů a rizik, které se objevují v průběhu intervence. Závěr stati je věnován zhodnocení, jakou roli hrají přípravné ročníky v inkluzi² romských dětí do vzdělání.

Reflexí projektu z výše uvedených hledisek bych chtěla čtenáři předložit „obrázek“, jak je také možné řešit „romský problém“, resp. jak se daří realizovat jednu z možných cest integrace³ Romů do společnosti prostřednictvím jejich (holé) inkluze do sféry vzdělávání, jaké problémy jsou s realizací této intervence spojeny a na základě poznatků z odborné literatury a výsledků vlastního evaluačního výzkumu předložit některá východiska a doporučení řešení problematiky romských dětí v přípravných třídách.

Ve stati se nejprve zabývám vymezením některých klíčových pojmů, které jsou východiskem pro zhodnocení této intervence. Soustředím se na pojmy: přípravný ročník, romské dítě v sociální roli „žák“ a sociokulturně znevýhodněné prostředí. Následně se zabývám relevantností cílů přípravných tříd a vzhledem k cíli stati vymezuji také pojmy problém a riziko.

Přípravné třídy pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí tvoří předstupeň základního vzdělání. Někteří autoři jej označují za mezistupeň školy mateřské a základní, který je určen dětem předškolního věku, případně dětem s odloženou

Mgr. Milena Pospíšilová¹ vystudovala v letech 1996–1998 bakalářský stupeň na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, obor sociální práce, a dále pokračovala v magisterském stupni na Masarykově univerzitě v Brně, obor sociální politika a sociální práce. V současné době pracuje pro sjednocenou organizaci nevidomých a slabozrakých.

ABSTRAKT:
Tato statě nabídla reflexi problematiky inkluze romských dětí do sféry vzdělávání prostřednictvím přípravných tříd, které jsou formálně určeny dětem ze sociokulturně znevýhodněného prostředí. V teoretickém rozpracování této problematiky nahlížím na situaci romských dětí v sociální roli „žák“ v souladu s konceptem Bartlettové (1997), tj. na jedné straně z hlediska požadavků a nároků na děti kladené z prostředí školy a s nimi spojeným očekávaním (výkonu, selhání) a na straně druhé

školní docházkou, a to romským i neromským. Ve skutečnosti ale navštěvují přípravné třídy s výraznou převahou dětí romské (TI ČŠI, 1998)⁴.

Přípravné třídy je také možné považovat za formu intervence vlády ČR do problematické situace, které jsou romské děti při vstupu do základních škol vystaveny. Romské děti narážejí v základních školách na jazykové, kulturní a psychické bariéry, které jim brání zvládnout nároky školy na ně kladené. Romské dítě je ve škole obvykle vystaveno napětí a problémům, neboť se dostává do situace, kterou je možné přirovnat k situaci, jakou Musil a Navrátil (2000) nazývají bikulturalismem – participací ve dvou kulturních systémech, vyžadující dva soubory chování, dva různé způsoby zvládnání úkolů a očekávání.

Podle konceptu Bartlettové (1970) je možné na člověka pohlížet v neustálé sociální interakci (fungování) se svým okolím, jež k jedinci adresuje jisté požadavky a očekávání v souvislosti s jeho sociální rolí. Mezi situací a člověkem by měla být podle Bartlettové (1970) rovnováha. Je-li rovnováha narušena, vzniká problém, a to obvykle v důsledku toho, že lidé nároky k nim adresované ze sociálního prostředí z nějakých příčin nezvládají (Bartlett, 1970, in Musil, Navrátil, 2000).

V souladu s tímto konceptem je možné nahlížet také na situaci romského dítěte ve škole. Klíčovou by zde byla interakce: základní škola, její požadavky – nároky, ale také podpora (ne-podpora) a očekávání výkonů (selhání) žáků a romské dítě v sociální roli „žák“. Příčiny porušení rovnováhy v této interakci jsou komplexnějšího charakteru.

Je důležité se ptát, které požadavky a která očekávání školy vůči romským žákům jsou neúměrná a v čem. Co je příčinou neschopnosti romských dětí situaci ve škole zvládnout a co je potřeba udělat pro to, aby ji zvládly?

Nároky české základní školy obvykle vycházejí ze standardních „hodnotících klíčů“, které jsou měřítky školní úspěšnosti či neúspěšnosti v činnosti žáků (Kovaříková a kol., 1998). Podle Gabala „...panuje na základních školách mnoho předsudků, rasismu, diskriminačních praktik a stereotypů ve způsobu výuky“ (Gabal, 1999:160). Balabánová mluví o školní praxi „jednotné školy“, která vychází z dogmatu „průměrného žáka“ (předpokládající stejné schopnosti, znalosti, návyky a potřeby u všech dětí) a která vylučuje vše vymykající se tomuto průměru (Balabánová, 1999).

V souladu s výše uvedeným konceptem Bartlettové (1970) je možné konstatovat, že v prostředí školy jsou vůči romským žákům adresovány požadavky (standardní pro většinovou populaci), které ale romské dítě vzhledem k svému kulturně sociálnímu handicapu obvykle není schopno splnit. Romské děti se tak v českých základních školách dostávají do pozice znevýhodněných.

V čem spočívá ono sociokulturní znevýhodnění?

Musil a Navrátil (2000) ve stati „Sociální práce s příslušníky menšinových skupin“ upozorňují na to, že z hlediska pojetí intervence je důležité rozlišit zdroje jednání znevýhodněných jedinců nebo skupin. Totiž do jaké míry je zdrojem odlišnost kultury (jiné normy, hodnoty...) a do jaké míry prožitek znevýhodnění, resp. reakce na sdílený prožitek manipulace a omezení příležitostí. Toto rozlišení se podle Musila a Navrátila (2000) týká všech menšin, nejen národnostních⁵. Také upozorňují na znevýhodnění v důsledku etnických specifík a předsudečných postojů většinové společnosti k těmto etnickým odlišnostem.

Domnívám se, že na základě toho lze rozlišit dvě, resp. tři dimenze znevýhodnění, jakožto hypotézy o jeho příčinách, příp. důsledcích:

Sociální a kulturní „deprivace“, tzn. dlouhodobé neuspokojení kulturních a sociálních potřeb, kdy specifické jednání osob nebo skupin je odvozeno z odlišných hodnot a norem jejich kultury (jejich způsobu socializace) a ve většinové společnosti je staví do pozice znevýhodněných. Romské děti např. přicházejí do přípravného ročníku obvykle rovnou z rodinného, podnětově chudého prostředí⁶, a proto nemají základní znalosti a dovednosti, které by (dle standardu většinové společnosti dané např. také vývojovou psychologií „šitou na míru“ většinové společnosti) mělo dítě

předškolního věku mít (např. znát barvy, tvary, umět básničku ad.).

Stigmatizace odlišnosti a adaptace na tuto stigmatizaci, tzn. „... stigma jako rozpor mezi tím, čím by jedinec měl být, a tím, čím skutečně je...“ (Gooffman, 1963, in Mareš, 1998:90) v podmínkách společnosti, která stigmatizuje – připisuje viditelné znaky odlišnosti, příp. selhání. V širším smyslu jde o apriorní negativní hodnocení (Všeobecná, 1999). Strategie chování znevýhodněných vychází v tomto případě z pozice stigmatizace, tzn. chování je reakcí na prožitek „manipulace“ a znevýhodnění. Pro stigmatizovaného je nutné se se situací a svým stigmatem vyrovnat, adaptovat se na ně. (Např. romské dítě se díky své specifické socializaci, vybavené odlišnými znalostmi a dovednostmi, než je obvyklé u většinové společnosti, setká v základní škole se stigmatem odlišnosti (je nezvzrálé, neschopné, nesoustředěné...), neboť „je někým jiným, než by mělo být“. Dítě se na toto stigma nějakou formou adaptuje (např. rezignuje, nedává pozor, vymýšlí si, „tluče kolem sebe“ (Demeter, 1993 in Říčan, 1998:62).

Etnická specifika. Znevýhodnění v tomto případě plyne ze subjektivního pocitu skupiny „MY“ a definice sebe sama jako odlišného. Příčinou tohoto pojetí odlišnosti sebe sama může být např. subjektivní víra ve společný původ na základě např. podobnosti tělesného typu, zvyků, vzpomínek, faktů historické literatury aj. (Alba, 1985, in Musil, Navrátil, 2000). Předpokladem znevýhodnění je vnímání dané populace jako odlišné nejen sebou samou, ale také většinovou společností, která zaujímá předsudečné postoje k jejím kulturním zvládnutím (Sheafor a kol., 2000, in Musil, Navrátil, 2000). (Podle Gabala „... český školský systém funguje vůči Romům diskriminačně, dostupnost vzdělání v ČR je de facto součástí diskriminace romské menšiny“ (Gabal, 1999:160 – 161)⁷.

Vzhledem k tomu, že přípravné třídy, byť v menší míře, navštěvují také děti neromské, je možné uvažovat, že stejně tak jako v některých romských rodinách, tak také v některých neromských rodinách je charakteristický jistý odlišný způsob výchovy a socializace, který může být nejen příčinou znevýhodnění, ale také jeho důsledkem ve formě adaptace na prožitek tohoto znevýhodnění – na stigma.

Na základě výše uvedeného se domnívám, že přípravné ročníky plní u romských dětí částečně odlišnou funkci oproti dětem neromským, neboť u romských dětí je možné mluvit nejen o potřebě překonání symptomu sociální a kulturní deprivace, důsledků stigmatizace a přemístění forem adaptace na ni, ale také o překonání etnických bariér (jde např. o jazykový problém romských dětí). Já se v této stati zabývám pouze účinky projektu přípravných tříd na romské děti a na jejich inkluzi do sféry vzdělávání.

Ke kulturní výbavě romských dětí přicházejících do základních škol, která je staví do pozice znevýhodněných, se bezesporu řadí jazykový handicap. Komunikace v romské rodině probíhá částečně česky a částečně romsky, takže romské děti se pak ve škole dobře nedorozumí ani jedním jazykem (Říčan, 1999). Tato jazyková výbava je autory často označována jako „romský etnolekt češtiny“⁸.

K handicapu daným rysy romského jazyka se připojuje také handicap daný omezeným jazykovým kódem⁹. Podle Říčana předávají Romové svým dětem přirozeně omezený kód, který málo podněcuje rozvoj rozumových schopností, neboť mají většinou možnost komunikovat pouze s příslušníky nižších vrstev (Říčan, 1999).

Romské děti obvykle nejsou díky své specifické socializaci vyzbrojeny souborem hodnot a norem vyžadovaných většinovou společností (resp. „bílou“ základní školou). Pekárek (1997) v této souvislosti mluví o stavu diaspory, ve které proti sobě stojí skupiny s odlišným smyšlením, odlišnými zvyky atd., dalo by se říci s odlišnou formou socializace, čili odlišným způsobem nabývání těchto pravidel, zvyků a norem¹⁰.

Aby romské dítě nároky a požadavky školy na něj kladené zvládlo, potřebuje s nimi dostávat také podporu k jejich zvládnutí, které se vzhledem represivnímu přístupu většiny českých škol romským žákům nedostává.

V souvislosti s tím je možné se ptát: Které příčiny nezvládnutí romských dětí spočívají v tom, že romské děti nedostaly podporu potřebnou ke zvládnutí požadovaného výkonu?

z hlediska potenciálu těchto dětí požadované nároky zvládnout. Inspirována pohledem Musila a Navrátila (2000) na znevýhodnění příslušníků menšinových skupin docházím ke zjištění, že v této situaci hrají roli tři dimenze znevýhodnění, v kterém se romské děti v českých základních školách obvykle ocitají. Jedná se o sociální a kulturní deprivaci plynoucí z odlišných hodnot a norem jiné kultury, o stigmatizaci plynoucí z odlišnosti a určitými způsoby projevenou adaptaci

na tuto stigmatizaci a v neposlední řadě také o znevýhodnění v důsledku odlišných etnických specifik a s tím spojeného předšudečného jednání ze strany školy. Po teoretické reflexi problematiky předkládám ve stati výsledky evaluačního výzkumu realizovaného ve čtyřech přípravných třídách v Ústí nad Labem, který byl koncipován do čtyř oblastí. Zjišťovala jsem, zda znalostní nedostatky romských dětí korespondují s cíli přípravných tříd, jak se daří konkrétní cíle přípravných tříd naplnit, jaké problémy a jaká

Je to z důvodu opakované negativní zkušenosti učitelek s romskými žáky ve škole (resp. opakovaně se pokoušely podporu poskytnout, ale bezúspěšně), nebo z důvodu předšudečného postoje učitelek k romským dětem (tzn. bez skutečného ověření účinnosti podpory) v souvislosti s jednoznačným očekáváním selhání romského dítěte v sociální roli žáka?

Přestože romský žák nemusí znát příčiny přístupu učitelky k němu, jeho reakce na své selhání, na své stigma odlišnosti a neúspěchu představuje obvykle chování, kterým svou situaci v gadžovské (základní) škole nikterak nevylepší. Romské děti jsou pak přerazovány do zvláštních škol, přestože zvláštní školy jsou určeny pro děti mentálně postižené, ve kterých romské děti, vzhledem k méně náročným požadavkům, studijní nároky lépe zvládají, ale do budoucna za cenu omezených šancí.

Shrnu-li to, tak v situaci romského žáka v české škole dochází k porušení rovnováhy mezi nároky školy kladenými k sociální roli „žák“ (a s tím spojeným očekáváním jistých výkonů, příp. neschopnosti) a potenciálem (vybaveností) tyto nároky zvládat a podávat standardní výkony. Příčinou této nerovnováhy je často nedostatečná podpora školy, kterou romští žáci potřebují, neboť rodinná výchova nedává romskému dítěti takový základ, který učitel v první třídě u dětí automaticky předpokládá. Učitelé obvykle své požadavky považují za normu, a proto se nezabývají jejím dosažením. Romské dítě většinou této normy nedosahuje, a tak vzniká nedorozumění, které se časem prohlubuje. Tuto situaci romského dítěte vystihuje výrok autorů Musíla a Navrátila: „...uvězněn v roli znevýhodněného a marně se snaží zlomit očekávání, že nikdy nezvládne to, co ti druzí.“ (Musil, Navrátil 2000:141.)

Co by bylo potřeba, aby romské děti před nároky základních škol obstály, aby se zdárně adaptovaly v sociální roli žáka? Jakou podporu potřebují pro dosažení základního vzdělání?

Podle výše uvedeného konceptu Bartlettové (1970) by předmětem intervence sociálního pracovníka měla být interakce mezi způsobilostí klienta zvládat a tím, co od něj prostředí očekává. Hlavním cílem by mělo být situaci porozumět, identifikovat změnu, která vedla k vytvoření „nezvladatelné“ životní situace, a nalézt překážky bránící dosažení plného klientova potenciálu opustit nebo změnit roli znevýhodněného, a pomoci tak obnovit, případně udržovat rovnováhu mezi potenciálem klienta zvládat životní situace a nároky, které z těchto situací ke klientovi vycházejí. (Bartlettová, 1970, in Musil, Navrátil 2000).

Intervence sociální politiky státu ve formě přípravných ročníků je, zdá se, také pokusem o vyrovnávání jistých nesouladů, jak na straně prostředí (které v přípravné třídě v oblasti nároků zmírňuje), tak na straně klienta - romského žáka (kterého na situaci v první třídě základní školy a na nároky zde kladené připraví). Je to forma podpory, které se ve škole, zaměřené na standardní dispozice, nedostává.

Z hlediska paradigmat sociální práce s menšinami, o kterých mluví Musil a Navrátil (2000), se projekt přípravných ročníků zdá být korespondující s paradigmatem reformy společenského života, kde je představa sociálního fungování, podle pojetí Bartlettové (1970), opřena o vizi společenské rovnosti v různých dimenzích společenského života, jde o odstranění strukturálních společenských příčin způsobujících nerovnost a diskriminaci¹¹.

Čím jsou přípravné ročníky? Co je jejich hlavním smyslem?

Přípravné třídy jsou součástí strategie MŠMT ČR pro zlepšení vzdělávání romských dětí. Zastupují dílčí strategický cíl jedné z klíčových oblastí této strategie, jejímž cílem pro rok 2000-2001 byla úspěšná integrace Romů do společnosti a vyrovnání jejich životních šancí s většinou populací dosažením rovnosti vzdělávacích příležitostí.

Z výše uvedeného vycházejí zásadní pojmy: integrace, dobrovolnost, šance, rovnost příležitostí.

Na integraci do společnosti jakožto proces začlenění je možné v první fázi tohoto procesu nahlížet jako na řadu inkluzí v různých oblastech společenského života, ovšem za podmínky dobrovolnosti začleňovaných. Jde tedy o to, po odhalení prame-

ne znevýhodnění nabídnout možnost pro vyrovnání tohoto znevýhodnění, tzn. poskytnout šanci pro rovnost příležitostí. V případě projektu přípravných tříd se jedná o šanci na relativní rovnost příležitostí na „startovní čáře“ do školního vzdělávání. Jak říkají Kepková a Víšek: „Při jednání s příslušníky romské minority v rámci sociálního systému je prostě třeba udělat o krok víc.“ (Kepková, Víšek, in Sociální 1999:13.) Pak zůstává otázkou, zda potenciální klienti dané intervence této šance využijí.

Jaké jsou konkrétní cíle přípravných tříd?

Přípravný ročník má plnit funkci adaptační, komunikační, vzdělávací a sociální (Balbánová, 1999), tj. sociální (pomoci dětem v získání schopnosti orientovat se na širší sociální očekávání). Od této funkce se odvíjejí i konkrétní cíle.

Nejaktuálnějším podkladem, který vymezuje konkrétní cíle přípravných tříd, je metodický materiál „Přípravná třída pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí“ MŠMT ČR, ze kterého budu vycházet. Podle tohoto pokynu jsou cíle přípravných tříd následující:

1. Vytvoření kulturně sociálních a hygienických návyků

Např. zachovávat pravidla chování (poděkovat, omluvit se, neskákat do hovoru), porozumět běžným pokynům a podřídit se jim, mít povědomí o tom, co je dobré a co zlé (dle pojetí většinové společnosti), samostatně se oblékat, ad. Z hygienických návyků je to zejména umývat si ruce po použití WC a před jídlem, používat kapesník, příbor ad.

2. Získání základních dovedností a rozumových znalostí nezbytných pro výkon v první třídě ZŠ

V oblasti jazykové a komunikativní je to např. systematické rozšiřování slovní zásoby a vytváření správné gramatické stavby jazyka (českého) a rozvíjení komunikačních dovedností, rozvoj vyjadřování, paměti a myšlení ad. V oblasti matematických představ je to např. rozvíjení logického myšlení, prostorové představivosti (poznávat tvary) a orientace (před, nad...), osvojení si čísel do 5 atd. V oblasti rozvoje poznání je to např. získat poznatky o životě ve společnosti a v přírodě v nejbližším okolí dětí (znát své jméno a adresu bydliště, jména příbuzných, zvyky a tradice (není řečeno, zda i romské), seznámit se s prostředím školy a chováním ve škole, získat k ní kladný vztah, atd.

3. Navázání kontaktu rodiny se školou

Na tomto cíli podle metodického pokynu velice záleží. Učitel se má snažit nejen navázat kontakt rodiny se školou, ale získat její důvěru, vzbudit u rodičů zájem o výsledky činnosti dětí, jejich úspěchy a problémy. Rodiče by měli být seznamováni s možnostmi, jak mohou svým dětem pomoci, a to prostřednictvím všech možných způsobů, které se učitelé podaří realizovat, např. návštěvy rodičů ve škole při vyučování nebo při besídkách atd.

4. Rozvíjení jazyka, kultury a tradic Romů (uváděno pouze v některých zdrojích, např. Šotolová (2000), nikoli však v metodickém pokynu)

Tzn. vytvářet v přípravné třídě multikulturní prostředí¹². Tento cíl podporuje také metodický pokyn „K výchově proti projevům rasismu, xenofobie a intolerance“, kterým se ředitelům a pedagogickým pracovníkům školských zařízení ukládá, aby seznamovali žáky se základními údaji o menšinách, které u nás žijí, s jejich kulturou, dějinami a rozvíjeli u nich vědomí souměřitelnosti (metodický pokyn č. 14 423/99-22 MŠMT ČR ze dne 23. 3. 1999). K tomuto cíli by se mělo dojit nenásilným přiblížením romské kultury např. prostřednictvím romských pohádek, říkanek a hádanek, vyprávěním z romského dějepisu aj.

rizika jsou s realizací cílů přípravných tříd spojeny a jakou roli hrají přípravné třídy v inkluzi Romů do vzdělání. Na základě provedené reflexe navrhuji na závěr některá opatření a východiska pro vhodnější řešení inkluze.

ABSTRACT:
This article offered a reflection of problems with gipsy children being put into the educational process by means of pre-schools which are formally based for children coming either from families with low economic output or families with different cultural

background. In theory, I deal with the role of gipsy children in the social role as a „pupil“ in compliance with the concept of Bartlettová (1997); e.g. on one hand there are requirements and expectations (results, failure) set up by the school and on the other hand there is the potential of those children to cope with it. Inspired by thoughts of Musil and Navrátil (2000) about disadvantages of minor groups in our society I came to a conclusion that there are three dimensions of disadvantages of gipsy children in our school system. It

Jsou cíle přípravných tříd relevantní?

Je dosažení výše uvedených konkrétních cílů přípravných ročníků relevantní (významné, rozhodující) ve splnění hlavního účelu přípravných tříd – v inkluzi romských dětí do vzdělání? Je možné předpokládat, že romské děti zvládnou nároky základní školy (resp. první třídy základní školy), pokud bude dosaženo uvedených cílů?

Abych mohla otázku zodpovědět, je nutné definovat potřeby této inkluze, resp. předpoklady pro tuto inkluzi, tzn. předpoklady pro úspěšný start v počátku školního vzdělávání.

Začnu zdánlivě nelogicky od konce. Osnovy výuky pro první třídu základní školy i pedagogický personál v této třídě předpokládá u dětí vstupujících do prvních tříd základních škol jisté znalosti, dovednosti a návyky osvojené primární socializací a na těchto základech stavějí následnou výchovně vzdělávací činnost, čímž se částečně podílejí na sekundární socializaci dítěte. V případě, že dítě určité předpoklady nespĺňuje, odloží mu ředitel školy, na základě odborného posouzení lékaře, pedagogicko-psychologické poradny nebo speciálně pedagogického centra, začátek povinné školní docházky o jeden školní rok, požádá-li o to zákonný zástupce dítěte (pokyn č. 10 062/1998-22 k zápisům do prvních tříd, 1998). V tomto případě obvykle odborný posuzovatel školní zralosti doporučí zařazení dítěte do přípravného ročníku nebo posledního ročníku mateřské školy, kde mají děti možnost deficit, se kterým se v začátku školního vzdělání potýkají, vyrovnat a tyto znalosti, dovednosti a návyky si osvojit¹³.

Z výše uvedeného logicky vyplývá, že určité znalosti, dovednosti a návyky, které jsou potřebné pro úspěšný start v začátku školního vzdělávání a současně také podmínkou pro přijetí do první třídy základní školy, jsou tytéž znalosti, dovednosti a návyky, které je potřeba si osvojit v přípravných třídách, aby bylo dosaženo základního účelu přípravných tříd, a to inkluze do vzdělání – v tomto případě úspěšného startu Romů při vstupu do první třídy základní školy.

Konkrétní znalosti, dovednosti a návyky, které jsou předpokladem dobrého vstupu do školy, vymezuje např. Andersonová et al. (1993) v knize „Dobrý start do školy“ a dělí je do tří částí: pohybové (motorické) dovednosti, řečové dovednosti a společenské návyky.

Po analýze zápisového listu, do kterého jsem mohla nahlédnout a udělat si z něj poznámky při výzkumu v jedné základní škole, mohu konstatovat, že dovednosti, znalosti a návyky požadované – přezkoumávané u dětí při zápisu do první třídy se shodují s předpokládanými dovednostmi pro úspěšný start do školy, které předkládá Andersonová et al. (1993), a také se znalostmi, dovednostmi a návyky, jejichž osvojení představuje první dva uvedené cíle přípravných tříd.

U zápisu dětí do první třídy základní školy jsou jednak pedagogickým personálem a jednak posudkovými odborníky přezkoumávány tyto dovednosti: znalost číselné řady, výslovnost, slovní zásoba, znalost barev, geometrických tvarů, řeč – tvorba vět, grafomotorika, tlak ruky, koncentrace, samostatnost a psychická vyzrálost kresbou panáka.

K tomu, aby romské děti zvládly nároky základní školy, je potřeba dosáhnout také druhých dvou cílů přípravných tříd, neboť Romové mají podle Řičana (1998) ke škole jako k „bílé“ represivní instituci a priori nedůvěru a ta se přenáší na děti. Tuto nedůvěru je potřeba prolomit nebo alespoň oslabit, neboť bez podpory rodičů nemá učitel romských dětí valnou naději na úspěch (Řičan, 1998). Rozvoj jazyka a kultury Romů zprostředkovaně v písních, pohádkách, ale také formou výzdoby interiéru školy může odbourání nedůvěry napomoci. Současně je podle Balabánové (1999) dobré romštinu použít pro zpětnou vazbu, zda dítě správně chápe v češtině (Balabánová in Romové, 1999).

Vzhledem k výše uvedenému je možné konstatovat, že splnění cílů přípravných tříd je možné považovat za významné pro inkluzi romských dětí do sféry vzdělání. Je ale také možné konstatovat, že o tom, co by měly romské děti umět, když jdou do první třídy základní (gádžovské) školy víme podstatně více než o tom, co romské děti skutečně umějí.

Domnívám se, že je to způsobeno aspirací většiny autorů zabývat se tím, co všechno mají a „musí“ Romové umět, aby „se mohli integrovat do společnosti“ (ve smyslu integrace, který předkládá Kotýnková, 2000), a také co všechno mají a „musí“ umět romské děti, aby uspěly v gádžovské základní škole. Díky této etnocentrické tendenci se zapomíná na zjišťování toho, co skutečně Romové umějí (oproti tomu, co podle norem většinové společnosti neumějí). Chybí důkladná neetnocentrická reflexe situace romských dětí ve smyslu např. Bartlettové (1970).

Jak se daří romským dětem potřebné dovednosti si v přípravné třídě osvojit, jaké problémy¹⁴ jsou s realizací konkrétních cílů spojeny a jaká rizika¹⁵ projekt skýtá v souvislosti s hlavním účelem přípravných tříd – s inkluzí romských dětí do vzdělání, jsem zjišťovala evaluačním výzkumem.

Výzkumný vzorek tvořily čtyři přípravné třídy v Ústí nad Labem, z nichž jedna funguje při zvláštní škole a ostatní při základních školách (jednu z těchto základních škol je možné označit za spádovou, tzn. s většinovým zastoupením romské populace, a jednu naopak za třídu výjimečnou ve složení dětí – více dětí neromských oproti dětem romským).

Výzkum byl proveden kombinací kvantitativního a kvalitativního přístupu, přičemž kvalitativní složka dominovala. Stejnou technikou výzkumu byl expertní rozhovor, s cílem porozumět tomu, jak vidí účinky přípravných tříd participanti výzkumu ze své vlastní perspektivy (pod vlivem svých vlastních zkušeností a ze svého zájmu). Kvantitativní data představují ukazatele, kolik absolventů přípravných tříd bylo dále úspěšných na základní škole (postoupilo do vyšších ročníků) a kolik jich bylo přeřazeno do školy zvláštní¹⁶.

Validita výzkumu byla zaručena správným výběrem populace (učitelé, děti, rodiče), teoretickou saturací (rozhovory byly vedeny tak dlouho, dokud již nebyla nacházena nová zjištění) a orientací hovoru vymezenými výzkumnými otázkami, za porozumění obou stran v dialogu, na téma výzkumu¹⁷.

Expertní rozhovory byly provedeny v období měsíce listopadu 2001 se čtyřmi učitelkami přípravných tříd, čtyřmi skupinkami dětí po třech žácích a třemi rodiči, resp. dvěma rodiči a jednou skupinkou tří rodičů při třídních schůzkách. Navíc byly provedeny doplňující rozhovory s ředitelem, výchovnou poradkyní a učitelkou první třídy ZŠ¹⁸. Rozhovory byly většinou zaznamenány na diktafon a následně doslovně (příp. selektivně) přepsány a podrobeny induktivní reflexi¹⁹.

Při analýze dat jsem se „opřela“ o koncept pedagogické evaluace, konkrétně o koncept „efektivnosti vzdělávacích procesů“, který předkládá Průcha (1996). Rozlišuje zde dvě skupiny determinant (A, B) ovlivňující vzdělávací proces a dvě skupiny výstupů (C, D) reprezentující efektivnost vzdělávacích procesů. Postupovala jsem tak, že jsem určila klíčové informace vyskytující se v jednotlivých rozhovorech, které jsem porovnávala a hledala shodné a rozporné znaky, čímž jsem identifikovala klíčové informace ze všech rozhovorů a na jejich základě postavila závěry.

Základní výzkumné otázky:

Korespondují „znalostní nedostatky“ romských dětí v přípravných třídách s cíli přípravných tříd?

Jak se daří naplnit konkrétní cíle přípravných tříd?

Jaké problémy a rizika jsou s realizací cílů přípravných tříd spojeny?

Jakou roli hrají přípravné třídy v inkluzi Romů do vzdělání?

Výstupy z výzkumu

Korespondují „znalostní nedostatky“ romských dětí v přípravných třídách s cíli přípravných tříd?

Všechny oslovené učitelky v přípravných třídách se shodly na tom, že děti, které přicházejí do přípravné třídy, nemají základní návyky a dovednosti, které by měly v tomto předškolním věku mít. Nejčastěji byly jmenovány hygienické návyky, barvy a geometrické tvary. „Neumí nic. Od zdravení, mytí, poděkování, poprosit...“ „...v září

is a social and cultural oppression based on different values and norms of a different culture, disadvantages based on differentness and its consequences, and finally disadvantages based on different ethnic origins which causes prejudice. Having theoretically reflected upon those problems, I present results of my evaluation research work done in four pre-school classes in Ústí nad Labem. My research work was drawn up into four areas. I tried to find out whether the knowledge problems of gipsy children

corresponded with the goals of pre-schools; if the goals are being successfully achieved; which problems and risks are concerned with realization of the goals; and what is the role of pre-schools in the process of embodiment of Gypsies into the system. By virtue of the reflection I suggest some precautions and resorts in order to solve the embodiment in more effective way.

třeba většina dětí neměla v ruce ani tužku, barvy [...] když přijdete k prvňákovi, tak předpokládáte, že někde něco umí, a vy navázete...“ „...nemaj návyky, já bych řekla, že oni sem přicházejí třeba na úrovni dvou až tří let...“

Za příčinu toho, že převážně romské děti potřebují péči v přípravné třídě, aby mohly nastoupit do prvního ročníku základní školy a nároky zde zvládnout, považovaly dotázané učitelky převážně nepodnětné rodinné prostředí, zanedbanou výchovu a ve většině případů také absenci docházky do mateřské školy: „...jsou to špatný rodiny. Ty poměry jsou tam všelijaký, jsou tam velký počty dětí [...] prostě ty děti mají problém, nedostanou se k tužce, nikdo s nima nemluví doma, neznaj pohádky, neznaj ty běžný věci.“

Důvodem, proč romští rodiče nevodí své děti do přípravných tříd, je podle učitelky především to, že se mateřské školy na rozdíl od přípravného ročníku musí hradiť: „To všechno by je naučili v mateřské školce, ale oni tam nechtějí, hlavně kvůli penězům.“ „...oni prakticky přišli na to, že teda stát se jim postará o dítě dopoledne [...] mají to prakticky proti školce, protože školku by museli samozřejmě platit...“

Romská maminka tyto důvody také potvrdila: „...protože aby byla doma [...] ona chtěla chodit do školky, ale já jsem jí tam nechtěla dát. Říkám ještě tu školku budu platit, když je takovej velkej nájem, ještě máte nějaké půjčky, a ještě školku, říkám, půjde do přípravy...“

Romské dítě, které pravidelně nedochází do mateřské školy, projde zápisem a dostane se do prvního ročníku základní školy, nároky této třídy nezvládne: „Tak přijde takový to romský dítě, většinou je romský, z rodiny, kde jako se o něj jaký jeho rozvoj nepečovalo, tak paní učitelka řekne děti najdeme si stránku, kde je zajíček, tak to ještě třeba jako zvládne, potom řekne vezmeme si červenou tužku a na druhý řádek, první řádek, vybarvíme první tři čtverečky červeně, druhý dva čtverečky žlutě, kroužky, nebo nedej bože trojúhelníčky zeleně. Dítě neví, co je první řádek, neví, nezná barvy, nezná geometrický tvary, neumí držet tužku, tak aby neselhalo. To je jak když vás posadí někde třeba do třídy v Japonsku a budete koukat, vůbec budete jenom umět tak nějaký každý desátý slovo.“

Dokládá to i výpověď jedné z romských maminek: „...já jsem ho dala do první třídy, ale neuměl psát, ani barvy neuměl, tak jsem ho dala do přípravy...“

Na základě výzkumu je možné také konstatovat, že děti, které přicházejí do přípravné třídy, se vyznačují velmi malou slovní zásobou, logopedickými vadami a jazykovým handicapem, o kterém mluví např. Pekárek (1997), Řičan (1998) ad.: „Mají hrozně omezenou slovní zásobu ... zas do toho míchají česká slova [...] jak tu máme tady romský asistenty, tak většina jich tvrdí, že neumějí ani dobře romsky, takže neumějí ani česky, ani romsky...“ „...většinou to jsou dvojjazyčné rodiny, kde se opravdu ten etnolect používá...“

Za předpokladu, že romské děti (a jejich rodiče) stojí o to, aby získaly (gádžovské) základní vzdělání, a vzhledem k výstupům výzkumu se domnívám, že romské děti potřebují před vstupem do první třídy základní školy získat takové znalosti a dovednosti, které učitelky v prvních třídách očekávají a předpokládají (drží se stanovené normy „ušité na míru“ majoritní společnosti). Tzn., že romské děti si potřebují osvojit školou požadované zvyky, normy, chování, znalosti atd., které neromské dítě obvykle získá primárně socializací v rodině. Současně je také potřeba odbourat jazykový handicap, který si přináší ze své romské rodiny. Podle Balabánové: „V praxi je potom škola nucena vzít na sebe některé »rodičovské« povinnosti.“ (Balabánová, 1999:343.) (Zřejmě myšleno povinnosti obvyklé u »gádžovských« rodičů.)

Přípravné ročníky představují určitou formu intervence, kde jsou dovednosti romských dětí nepřímým terčem „skrze omezení nároků, které se tak stávají zvladatelné“ (Musil a Navrátil 2000:160). Z hlediska konceptu Musila a Navrátila (2000) je zde romským dětem pomůženo „odpoutat se od pomyslného dna“ a získat potřebné znalosti, dovednosti, návyky, zkušenosti a postupně se naučit zvládat očekávané prostředí (školy) samostatně. Na základě toho mohu konstatovat, že „potřeby“ romských dětí v přípravných třídách, resp. jejich znalostní a dovednostní „nedostatky“ korespondují s cíli přípravných tříd.

Jak se daří naplnit konkrétní cíle přípravných tříd?

Rozhovory s učitelkami jsem zjistila, že hygienickým a kulturně sociálním návykům se děti v přípravné třídě naučí v prvé řadě. Ve svých „pracovních plánech“ je učitelky řadí na první místo hned na začátku školního roku: „zachovávat pravidla chování, podřídit se pokynům dospělých, používat kapesník, mýt si ruce po WC, před jídlém...“ ad. (Pracovní plán jedné z učitelky přípravné třídy pro rok 2000/2001.)

Logopedické vady, obvyklé u romských dětí, se učitelky snaží odstranit i za pomoci odborníků a romských asistentů: „...už druhým rokem je tu ten logoped a procvičují to, co by jinde dělala rodina...“

Podle Řičana (1998) se u romských dětí velmi často diagnostikují specifické poruchy učení, jako je dyslexie a dysgrafie.

Podle Balabánové by se romské děti měly učit číst a psát postupně nejlépe podle waldorfské pedagogiky, tzn. nejdříve naučit děti číst, a až zvládnou čtení, má se začít s nácvikem psaní, třeba až v druhém ročníku: „Má to své opodstatnění, uvědomíme-li si, že psaní představuje nejjemnější motorickou koordinaci a soustředění, které bychom vyžadovali u dětí, z nichž většina nedržela v ruce tužku a jejich grafomotorika je na úrovni tříletého dítěte. Jestliže učíme romské děti současně číst i psát, dělejme to s vědomím, že přeskakujeme období tříletého vývoje grafomotoriky.“ (Balabánová, 1999:348.) „Osnovy“ pro přípravné třídy jsou podle této waldorfské metody sestaveny: „...oni nesmějí psát písmenka...“

Výsledky v jazykové a komunikativní oblasti jsou po roce v přípravné třídě znatelné: „...už v tom lednu jsou to úplně jiný děti. No a v červnu jsou perfektní, protože se s nima dá bavit [...] prostě reagují jako běžný děti, které jdou z rodiny do první třídy.“

Romské děti obvykle díky své jazykové výbavě nedokáží rozlišit pojmy nahoře, dole, pod atd.: „...orientace v prostoru nahoru, dolů, vlevo, vpravo, to je absolutní problém.“ Kromě rozlišovacích schopností je u romských dětí v přípravné třídě také velmi obtížné dojít k logickému úsudku, což je mnohdy pokládáno za vrchol v přípravě pro první třídu základní školy: „...logický myšlení je úplně ztracený. To prostě vymyslet logickou souvislost, to nám dá takovou práci! To je úplně vyvrcholení...“

Byť si jsou učitelky vědomy toho, že jedním z jejich cílů je navázat s romskými rodiči přátelský vztah, ne vždy se jim to podaří. Řičan (1998) popisuje vztah Romů ke škole jako k „bílé“ represivní instituci, k níž mají Romové a priori nedůvěru, a ta se přenáší na dítě. Také Balabánová tvrdí: „Romští rodiče vnímají školu jako nutně zlo a přijdou do ní tehdy, když není vyhnutí, většinou k projednání nějaké nepřijemnosti.“ (Balabánová, 1999:343.)

Výzkum potvrdil, že postoj romských rodičů k práci školy je zpravidla spíše negativní, což vyplývá právě z velké nedůvěry Romů k této instituci: „Romové jsou obecně víc nedůvěřiví ke škole a vůbec ke všemu, nejdříve si musí vše osahat.“ „...bohužel, prostě ty děti jsou od malička vedení k tomu, že gádžo je nepřítel...“ V důsledku toho je každá „přátelskost“ ze strany učitelky Romů vnímána jako lest, každé dobré rady jako poučování. Proto probíhá komunikace nejčastěji prostřednictvím romských asistentů: „Já do rodiny teda nechodím [...] oni přijmou spíš romskou asistentku než mně. Já jsem pro ně takovej cizí element...“ „Přijdou, když je nějaký průšvih, nebo když se do školy předvolají ... tak to přijdou, ale zase to vyřizují asistenti, že tam pro ně dojdou, vyřídí, co je třeba...“

Všechny učitelky se shodly na tom, že komunikace s romskými rodiči je velmi složitá a že je při ní zapotřebí „našlapovat“ velmi opatrně: „Nesmí se jako najednou na ně...“ „Člověk taky si musí vybudovat nějaký ten vztah k těm rodičům...“

Učitelky, vyzbrojeny všemožnými informacemi o romské historii a kultuře a s motivací získanou při speciálních školeních, vkládají, nejčastěji prostřednictvím romských asistentů, do výuky romské písně, pohádky, povídky z historie Romů a snaží se tím podpořit rozvoj romské kultury a jazyka v romských dětech a dětem neromským romskou kulturu přiblížit. Od této multikulturní tendence se ale pozvolna upouští, neboť se učitelky ve skutečnosti setkávají na straně dětí s nezájmem.

Balabánová (1995) např. doporučuje, pokud romské dítě „nepozná barvy“ a tvrdí např., že modrá je zelená apod., že mají být použita slova romská a pak romské dítě reaguje správně. To se při výzkumu ukázalo jako nemožné: „...tady to vůbec není možné. Nikdo z těch Romů nemluví romsky, ani moje asistentka ne. [...] Oni se dokonce stydí za to, že jsou Romové. Ani nechtějí romsky mluvit, ani se učit romsky. Nemají prostě zájem [...] občas jim čtu teda česky romský pohádky, ale to je moc nebvaví...“

Romské děti ve zkoumaných přípravných třídách (ani jejich rodiče) většinou neznají romský jazyk ani romské písně či říkanky „...málokterý uměj romsky [...] já jsem právě v tom spoléhala na tu asistentku. Ta asistentka se snažila, ale oni prostě ne. Za jedno jí nerozuměly a ani neměly o to zájem...“ V důsledku toho učitelky přípravných tříd na (neformální) cíl (rozvoj jazyka, kultury a tradice Romů), zdá se, pomalu rezignují. Jen sporadicky řadí učitelky do výuky romské písně a pouze v jedné třídě jsem zaznamenala, že se děti mají možnost seznámit s romskou historií z romského dějepisu. Svěrázný názor měl pan ředitel jedné ZŠ: „My je tu

učíme našemu životu, ne jejich, to by bylo míšení kultur, ať si to svoje mají, ať si tančí a zpívají támhle někde u táboráku, ale tady se budou učit po našem...“

Po roce docházky do přípravného ročníku si děti obvykle vytvoří určité kulturně sociální a hygienické návyky a získají základní dovednosti a znalosti, které na nich budou v první třídě základní školy vyžadovány. Navíc získají také zkušenost s prostředím školy a školním řádem, což má kladný vliv na jejich sebevědomí v první třídě: „Když po tom roce odchází, už ví, co a jak. Znájí zvonění, ví, kdy se svačí, jsou na prostředí školy zvyklé. Učitelka v první třídě si tyhle děti z přípravy moc chválí, protože mají mnohem víc uvolněnou ruku, ten tah je mnohem lehčí, než třeba u dětí, které jdou rovnou do první třídy [...] Většina dětí pak už nemá v první třídě problémy.“

Jaké problémy a rizika jsou s realizací cílů přípravných tříd spojeny?

Jeden z problémů se v rozhovorech představil klíčovými slovy „peníze“, nebo také „hospodaření“. Za tímto problémem, který spočívá v neochotě romských rodičů finančně podpořit „neviditelné“, přesto pro „gádžo“ obvykle hodnotné statky ve vzdělávání svých dětí, stojí obvykle prožitek romských rodičů jako nepodstatné tyto statky financovat, nebo neschopnost hospodařit s penězi (před koncem výplatního období jsou peníze utraceny).

Hübschmannová (1998) mluví v této souvislosti o traumatu, které Romové mají z nemožnosti dosažení „pseudohodnoty ochranné bílé pleti“, které kompenzují „vnějškovým atributem“ na první pohled patrným, jež vysílá do svého okolí výraznou informaci viditelnými materiálními hodnotami.

Potvrdilo se, že romští rodiče jsou ochotni vydat peníze za něco, co je materiálně viditelné, za něco, čím se mohou pochlubit, např. za svačinu, kdežto učebnice, které dětem mohou pomoci v dosažení vzdělání, nebo lístky do zoo či divadla již předmětem investice nebývají (mnohdy také proto, že už na ně nezbyvá): „...ten ještě třeba nebyl na žádném divadelním představení, protože maminka mi nikdy nepošle těch třicet korun...“ „...oni to vlastně projedí, první týden to utratí a potom samozřejmě nemají peníze, a tak jim nenakoupí knížky, stavebnice [...] oni prakticky utrácí za věci, který jsou úplně zbytečný [...] tak desetina je schopna nějakého hospodaření, že opravdu teda myslí dopředu...“

Skutečnost, že Romové utrácí peníze za „zbytečné“ drahé věci, ale také způsob hospodaření s penězi, se odráží ve školních svačinách. Romští rodiče vybavují své děti do školy velkými a finančně hodnotnými svačinami, které představují na první pohled viditelný atribut, o kterém se zmiňuje Hübschmannová (1998). Zkušenosti učitelek byly obdobné: „To je základ pro ty romské děti. To je jejich nejdůležitější, jídlo, to je jejich chloubka [...] Rodina to takhle vnímá, že jim musí dát to nejlepší, co může [...] protože on se může prezentovat...“ „To jsou svačiny, mě by snad bylo špatně, kdybych to všechno snědla [...] je znát, kdy se bere, to i ten veliký jogurt si třeba přinesou, tři čtyři koblihy...“

Pokud na tuto honosnou svačinu již romským rodičům nezbyde (většinou před termínem výplaty sociálních dávek), stane se, že dítě do školy vůbec nepošlou, není to ovšem pravidlem: „...to je běžné prostě, nemá peníze na svačinu, tak zůstanou doma. A jsou to takové ty jednodenní absence...“

Opakující se narušení docházky dítěte do školy komplikuje a znesnadňuje dosažení cílů přípravných tříd. Domnívám se, že v tomto případě se může jednat o formu adaptace na stigmatizaci, která spočívá ve zviditelnění sebe sama jako neméněcenného prostřednictvím demonstrace „bohatých svačin“.

Pravidelná školní docházka u romských dětí v přípravné třídě nebývá narušena pouze „svačinami“, ale také způsobem života a výchovou v romských rodinách, který je charakteristický velkou volností. (Výchovu v romských rodinách popisuje např. Řičan, 1998.) V první řadě je problémem ranní vstávání, a to nejen dětí, ale hlavně rodičů, příp. prarodičů: „...babička zaspala, tím pádem dítě neprobudila, nechá ho být...“ To potvrdila i romská maminka: „My máme problémy s tím vstáváním [...] budím ji, ale já usnu a ona za mnou.“

Jiná romská maminka okamžitě zareagovala tím, že oni doma takové problémy nemají, a dokonce její syn: „...se budí v šest hodin a už čeká [...] Umyje se, oblíkne se, svačinu, vezme psa...“ Dokonce tvrdila, že svého syna zrazuje od toho, aby šel do školy poté, co zaspal: „...ještě se vztekal, třeba včera zaspal a já říkám, Pavle, už nechod' do školy. Jó, já jdu...“

Domnívám se, že jde o případ, který popisuje Řičan (1998): „Rom má sklon nejen záměrně klamat, nýbrž také stylizovat se víceméně bezděčně podle toho, co si od něj gádžo přeje slyšet. Místo jeho vlastního názoru uslyšíme od Roma často jeho představu o našem názoru.“ (Řičan, 1998:64).

V tomto případě jde o stylizaci do role, jakou „gádžo“ vyžaduje, a to zřetelně přehranou. Za účelem manifestace schopnosti syna brzy ráno vstát, učinit ranní kroky (obvyklé u většinové společnosti) a jít do školy je obětováno vlastní selhání: „...já říkám Pavle, už nechod' do školy...“

Z rozhovorů vyplynula jedna základní teze o příčinách problémů vyskytujících se při dosahování cílů přípravných tříd. Podle této teze je příčinou umístění hodnoty vzdělání u Romů na nižším postu hodnotové-

ho žebříčku: „Oni nemají potřebu, že by ty děti se měly něco učit.“ „...všechno je důležitější než škola [...] Jsme my až ty někde, co je votravujem a chceme na nich věci, který nejsou pro život důležitý [...] Dítě je chudák, musí chodit do školy.“

Jde o vzdělání gádžovské, neboť vzdělání v romipen (v romství) své místo mezi hodnotami Romů má, resp. mělo³⁰. Problém nastal podle Hübschmannové v momentě nutnosti osvojit si vzdělání gádžovské, které je zprostředkováváno pouze neromskými, stigmatizujícími pedagogickými institucemi.

Přestože Romové podle výsledků výzkumu, a také podle názoru řady autorů (např. Kotýnková, 2000) nepovažují vzdělání za důležité, lpějí romští rodiče na tom, aby jejich děti nechodily do zvláštních škol, ale do škol základních (neromských): „...já bych jí nechtěla dát do zvláštní, protože já jsem tam měla už čtyři děti, už mi tam chodily a já bych tu poslední tu holku nechtěla tam dát...“

Je možné, že vzdělání v základní škole je pro Romy prestižní záležitostí, neboť je viditelným atributem kompenzujícím trauma jejich romství, o kterém mluví Hübschmannová (1999). Tuto tezi potvrzuje výrok jedné z učitelek: „Za fotky dají klidně sto šedesát korun [...] romský rodiče objednávali ty největší možné formáty, aby si je asi mohli doma zarámovat. Jsou totiž pyšní, že jejich děti jsou v neromské škole.“

Jakou roli hrají přípravné třídy v inkluzi Romů do vzdělání?

Doposud jsem se zabývala zhodnocením přípravných tříd z hlediska jejich krátkodobých účinků na romské děti, tj. zda se daří v přípravných třídách dosahovat konkrétních vytyčených cílů, a také zhodnocením problémů s tím spojených. Nyní se pokusím přípravné třídy zhodnotit z hlediska jejich dlouhodobějších účinků na romské děti, resp. jak se daří dosáhnout jejich inkluze do vzdělání a jaké problémy a rizika jsou s tím spojeny. Při analýze vycházím jak z kvantitativních dat (kromě mého výzkumu byl zdrojem těchto dat také výzkum TI ČŠI ve školním roce 1997/98), tak i z dat kvalitativních získaných z rozhovorů.

Tabulka 1

Úspěšnost dětí z 3 přípravných tříd v Ústí nad Labem ve školním roce 1995/96 a 1996/97

Školní rok 1995/96					
Přípravná třída	Zapsaní	Šlo do ZŠ	Pokračuje v ZŠ	Šlo do ZVŠ	Nezná se úspěch v ZŠ
„A“	10	7	2	3	5
„B“					
„C“	15	14	14	1	
Součet	25	21	16	4	5
Školní rok 1996/97					
„A“	10	6	4	4	
„B“	9	2	2	4	2
„C“	14	12	12	2	
Součet	33	20	18	10	2

Pramen: TI ČŠI, 1998

Z údajů TI ČŠI (1998) je zřejmé, že z deseti zapsaných žáků ve školním roce 1995/96 v přípravné třídě „A“ jich sedm bylo úspěšných při zápisu do první třídy ZŠ a pouze tři žáci byli zařazeni do zvláštní školy. O dva roky později (v období výzkumu TI ČŠI) již do této základní školy docházeli pouze dva žáci z přípravné třídy a u pěti žáků nebyla jejich další úspěšnost zjištěna. (Z rozhovorů jsem zjistila, že není neobvyklé, že se děti z přípravných tříd přestěhují, nebo začnou chodit do jiné školy, např. kde mají sourozence.) V roce 1996/97 bylo v této přípravné třídě úspěšných z deseti žáků šest a čtyři šli do zvláštní školy. O rok později do této základní školy docházeli již jen čtyři žáci, přičemž dva po první třídě odešli neznámo kam. Učitelka této přípravné třídy zhodnotila úspěšnost absolventů přípravné třídy v této škole v letech 1994–1999 nepříliš pozitivně: „...ty jsou vesměs ve zvláštní...“

Z rozhovoru jsem dále zjistila, že ve školním roce 1999/00 šlo v této třídě z jedenácti dětí osm mimo školu, jen jeden žák je ve druhé třídě základní školy a dva žáci v první třídě neuspěli (propadli). V současné době je v první třídě základní školy vedle dvou z minulého roku ještě dalších pět žáků z přípravné třídy „2000/01“, z toho jeden v umělecké třídě, tzn., že uspěl také u talentových zkoušek.

Přípravná třída „B“ je zřízena při zvláštní škole, a to od roku 1996/97. Z tabulky 1 je zřejmé, že z devíti dětí ve šk. roce 1996/97 šly pouze dvě děti do základní školy, ale pokračovaly zde i ve druhém ročníku. Čtyři děti zůstaly na zvláštní škole. Z údajů ČŠI (1998), které tabulka neuvádí, vyplývá, že u dvou dětí se nepodařilo zařazení po ukončení přípravné třídy zjistit a jeden žák byl zařazen do jiného typu školy.

Z rozhovoru s učitelkou této třídy jsem zjistila, že ve školním roce 1998/99 měla v přípravné třídě polovinu dětí z dětského domova, které všechny pokračují v základní škole: „...i když to byly romské děti, tak ty bez problému pokračují dále na základce, protože tam je to zázemí v pořádku, tam prostě se vedou k práci...“

Ve školním roce 1999/00 šla z této třídy asi 1/3 dětí do základní školy a pouze asi dvě děti na ZŠ zůstaly, tzn., že jsou nyní ve druhé třídě. Ve šk. roce 2000/01 šlo z dvanácti dětí pět do ZŠ, z nichž asi u tří předpokládá učitelka úspěch. Ostatní děti se podle učitelky odstěhovaly.

Děti z přípravné třídy ZŠ „C“ jsou oproti dětem z předcházejících dvou tříd úspěšnější. Z patnácti dětí ve šk. roce 1995/96 jich čtrnáct zůstalo v základní škole, a to minimálně do druhého ročníku. Pouze jedno dítě bylo vřazeno do zvláštní školy. O rok později bylo ze čtrnácti zapsaných dětí úspěšných dvanáct a pouze dvě děti šly do zvláštní školy. U této třídy, která byla první přípravnou třídou v Ústí nad Labem a jednou z prvních v České republice, neboť vznikla v roce 1992/93, se mi podařilo získat více statistických dat.

Tabulka 2 Úspěšnost žáků z přípravné třídy „C“

	Počet zapsaných	Na vlastní ZŠ zůstalo	Pokračovalo v této ZŠ	Do jiné ZŠ šlo	Šlo do ZvŠ
Šk. rok 1992/93	17	7	6	8	2
Šk. rok 1993/94	15	8	7	4	3
Šk. rok 1994/95	13	5	5	4	4
Součet	45	20	18	16	9

Pramen: TI ČŠI (1998)

Z tabulky je zřejmé, že děti z přípravného ročníku ZŠ „C“ jsou výrazně úspěšnější než děti z ostatních zkoumaných přípravných tříd. Tato škola je spádová. Jedná se o základní školu, ale více než devadesát procent žáků této školy je romských. V zájmu školy je, aby romští žáci zde pokračovali a základní školu dokončili. I ve vyšších ročnících, nejen v přípravném, je uplatňován individuální přístup za pomoci romských asistentů, kterých je na této škole podstatně více než na ostatních školách v Ústí nad Labem.

Údaje získané při rozhovoru s učitelkou přípravné třídy podporují trend, který se objevil ve výše uvedené tabulce, kde zdrojem dat byla data TI ČŠI (1998). Z rozhovoru vyplývá, že ve šk. roce 2000/01, kdy byly ve škole zřízeny dvě přípravné třídy, šlo z celkového počtu dvacet devět žáků pouze jedno dítě do zvláštní školy. V současné době navštěvuje přípravnou třídu třináct dětí, z toho pět dětí přišlo zpět z první třídy.

K čtvrté zkoumané přípravné třídě „D“, kde romské děti tvoří jen necelou polovinu žáků, jsem z hlediska kvantitativních dat získala pouze jednu informaci: „Minulý rok mi šel jen jeden žáček do zvláštní.“ Ta má minimální výpovědní hodnotu.

Z výše uvedeného vyplývá určitá souvislost mezi tím, zda je přípravný ročník zřízen při základní nebo zvláštní škole a zda je tato škola spádová, nebo nikoliv. Z přípravné třídy zřízené při zvláštní škole „B“ bylo úspěšných žáků (zařazených do základní školy) podstatně méně (v poměru k počtu zapsaných do přípravné třídy) než z přípravných tříd při základních školách, přičemž nejvíce úspěšní byli žáci z přípravné třídy zřízené na základní spádové škole „C“.

Domnívám se, že je to způsobeno mírou nároků kladených na žáky ve standardních základních školách a přístupem učitelů zde. V ZŠ „C“ je aplikován individuální přístup a vzhledem k tomu, že jde o školu s téměř stoprocentním zastoupením romské populace, jsou nároky této školy, ale především metoda výuky specifické situaci přizpůsobeny. Žáci této školy nejsou v důsledku mírnějších nároků méně vzděláni, ale po dosažení úplného základního vzdělání mají větší šance na další vzdělání např. na učilišti nebo střední škole a nikoliv omezené příležitosti, jak by tomu bylo v případě, že by základní školu ukončili v nižším než devátém

ročníku. Tento způsob koresponduje s principem sociální práce s menšinami podle Musila a Navrátila (2000), který spočívá v tom, že přechodné snížení požadavků na klienty jim umožní nabýt zkušenosti, získat informace a postupně se naučit samostatně zvládat nároky prostředí.

Tento přístup (určité pozitivní diskriminace) ZŠ „C“ ale skrývá určité riziko, že už děti z této školy nebudou mít zájem pokračovat ve studiu, byť dokončí základní školu. Jednou z příčin nezájmu o další studium může být také strach a nedůvěra v „okolní svět“: „... je to tady tím, že je tu téměř pár procent jako jiný populace než romský. Tak oni jsou tu v takovém jakože závětrí.“

„Neúspěch“ žáků z přípravné třídy zvláštní školy je možná částečně způsoben přístupem učitelky zde v přípravné třídě a jejími ambicemi, která věří, že je mnohdy lepší, aby dítě vystudovalo zvláštní školu, ze které dnes už také má možnost jít do učení, i na střední školu: „My nechceme šmahem strkat všechny děti do zvláštky, ale když si vezmete, že ty děti prospívají na ty zvláštní, tak můžou jít i do střední školy, ale později...“

Na základě kvantitativních dat je možné konstatovat, že přípravné třídy při základních školách, které byly předmětem výzkumu, svůj účel – inkluzi romských dětí do vzdělání plní, pokud za inkluzi považují přijetí (alespoň) poloviny romských žáků z přípravné třídy do prvního ročníku základní školy, resp. zvládnutí požadavků kladených v této třídě na ně.

O účelnosti přípravných tříd svědčí také data kvalitativního charakteru. Všechny učitelky hodnotily přípravný ročník velmi kladně: „Je fakt znát, že ten, kdo byl u mě v přípravném ročníku z romských dětí, tak je na tom sto procent, to se nedá srovnat. Opravdu ty děti, které jsou pořád jenom u mámy u sukne celou dobu a potom přijdou sem do první třídy, tak jsou ztracený.“

S inkluzí je ale spojena řada problémů, které provázejí nejen první ročník základní školy, ale zejména následující školní roky. Romské dítě, které přichází z přípravné třídy, je sice obvykle vybaveno potřebnými znalostmi (pro zvládnutí první třídy základní školy), ale veškerá práce vykonaná v přípravné třídě nemusí být užitečná pro účel inkluze do sféry vzdělání, pokud učitelka v první třídě základní školy kromě svých nároků a očekávání neadresuje dítěti také podporu, osobní zájem a neposkytuje mu citově kladné zázemí, neboť u romských dětí více než u bílých: „...záleží na tom, jak je učitelka citlivá, jak je vnímavá, jak je rozumná, jak je lidská.“ (Demeter in Romové, 1999:339.) Má-li, podle Řičana (1998), udržet romské dítě, které prošlo přípravnou třídou, krok s první třídou, vyžaduje hlavně zpočátku individuální péči a vřelý vztah s učitelkou.

Učitelky v prvních třídách základních škol obvykle mají ve třídě podstatně více žáků, než bývá v třídě přípravné. Podle svých osnov mají v porovnání s učitelkou v přípravné třídě podstatně méně času na vysvětlování, opakování látky, na individuální výuku i utváření přátelského vztahu s rodiči, čímž je nedůvěra Romů k „bílé“ škole posilována.

Pokud se podaří romským dětem projít první třídou a postoupit do tříd následujících, začnou se, obvykle od pátého ročníku, vyskytovat další problémy (Řičan, 1998, Nečas, 1999). Dochází ke zlomu, který Řičan (1998) popisuje jako „volání krve“: dítě začne být vzpurné, zhorší se mu prospěch a ztratí zájem o školu. Tento jev Řičan vysvětluje zčásti nastupující pubertou, zčásti stigmatizací, v důsledku zvýrazňujících se fyzických rysů u Romů v tomto období, a z největší části sociokulturním systémem v romské rodině, resp. tím, že romské dítě je brzy přibíráno k činnostem dospělých, což kontrastuje s žákovskou rolí ve škole. Kromě toho uvádí Řičan jako příčinu také to, že Romové pokládají náročnější látku probíranou na druhém stupni základní školy za zbytečnou, a navíc je náročnější na školní přípravu (Řičan 1998).

Podobně jako Řičan zhodnotily situaci také učitelky při rozhovorech: „Oni žijou jiným životem, tím pádem u mě je to v pohodě, ale když přijdou dál do první a dalších tříd, tak jsou ztraceni...“ „...oni ztrácejí nit. Ta nit se jim přetrhne někde v první třetině školy a potom jsou tam jenom na výchovu...“

Učitelkami byla demonstrována jak neschopnost romských rodičů svým dětem s probíranou látkou pomoci: „...ty jejich znalosti jsou, že někde skončili v předškolce, tak že jak potom mají pomáhat těm dětem, že?“ „...oni to nezvládnou prostě ty rodiče...“, tak i „riziko puberty“: „...když se jim ozve puberta, tak začnou žít tím stylem, na který jsou zvyklí v rodinách...“ „Čím jsou starší..., oni vlastně strašně rychle vyspívají, řeší se velké rodinné problémy jakéhokoliv ražení ať vydělávání peněz nebo krádeží [...] Všechno se řeší před dětma, tím pádem třeták ví, že táta něco ukradl a potom půjdou někde a vykradou byt.“

Řičan (1998) také konstatuje: „Poslední léta ve škole jsou pak někdy pro romské děti i pro jejich učitele skutečnou trýzní: svými neúspěchy frustrování a ponižování Romové opakují ročníky, nudí se, chovají se výbojně k učitelům a často agresivně ke spolužákům.“ (Řičan, 1998:115.)

Vzhledem k výše uvedenému existuje v souvislosti s inkluzí Romů do sféry vzdělání riziko, že romské děti základní školu nedokončí. O riziku „z opačné strany“ můžeme hovořit, pokud se některým „romským vlašťovkám“ podaří dokončit základní školu a následně vystudovat např. také školu střední, příp. vysokou. Hübschmannová používá pro tento průběh označení „sekundární sanskritizace“ a sledává v něm riziko

„emigrace do gádžovství“, tzn., že tito Romové, kterým se podaří získat gádžovské vzdělání a profesi, odkládají „se svým cikánstvím i své romství“, čímž přispívají k tomu, že se „stereotypní obraz cikána znovu reprodukuje v celé své pokřivenosti“ (Hübschmannová, 1999:134-135).

I přes radost z jednotlivých „vlastovek“ v podobě romských dětí, které se z přípravného ročníku dostaly na druhý stupeň základní školy a nároky zde zvládají, házely, v souvislosti s dlouhodobějšími účinky inkluze romských dětí do vzdělání, učitelky z pozice stigmatizující většinové populace, „flintu do žita“. Důvodem skepse učitelek byly životní aspirace romských rodičů vůči sobě samým i svým dětem: „Takoví rodiče, jako že se budou mít líp, když budou mít vzdělání, to oni takhle nikdy v životě nepřemýšlejí. To oni vědí, že když něco ukradnou a prodají to levně a když něco vyšmelejí ... takhle oni přemýšlejí a žijou ze dne na den [...] Pro ně není důležitá práce, oni si dokážou vydělat jinak, prací? [...] nikdy v životě se cikán žít nebude. Kde žijete?“

Minimální aspirace v oblasti uplatnění vzdělání potvrdila také romská matka: „...tolik lidí už je vyučených a práci nemají [...] my nevíme co bude za deset let, jak to bude vůbec, s tou prací...“ Romský otec měl aspirace větší: „...základní vyučení to je dobrý, mělo by to být, kdyby pak chtěly dělat třeba vysokou...“ Těžko říct, zdali jsem slyšela, co chtěla gádžovka slyšet, nebo si romský otec uvědomoval hodnotu vysokoškolského vzdělání v souvislosti s uplatněním se na pracovním trhu a finanční odměnou.

Přesto, že učitelky shodně hodnotily aspirace Romů na vzdělání negativně, některé posoudily, že zájem o přípravnou třídu ze strany romských rodičů stoupá: „...začínají mít o to zájem v posledních třech letech, protože právě si zapisují děti do základek a tam narazí...“

Domnívám se, že stoupající zájem o přípravnou třídu je způsoben v prvé řadě tím, že supluje částečně mateřskou školu, která se na rozdíl od přípravného ročníku musí hradit, ale je to také věcí prestiže. Zčásti jde také ze strany Romů o možnost uplatnění práva na základní vzdělání, jakožto obrana proti stigmatizaci a donedávajícímu vytěsňování do zvláštních škol. Podle Říčana (1998) Rom, který „zná svá práva“, jich umí obratně využívat a také se jich velmi často a hlasitě domáhá.

Závěry a doporučení

Evaluacím výzkumem jsem dospěla ke zjištění, že romské děti, které prošly přípravnou třídou, byly většinou v prvních třídách základních škol úspěšné. Větší úspěšnost byla zjištěna u dětí, které navštěvovaly přípravnou třídu při základní škole, oproti dětem z přípravných tříd při škole zvláštní. Nejvíce úspěšné byly děti z přípravného ročníku při spádové základní škole, pravděpodobně v důsledku individuálního přístupu, který je zde aplikován po celou dobu studia, a kde jsou nároky školy přizpůsobeny specifickým potřebám romských žáků.

Na základě toho se domnívám, že přípravné třídy by neměly být zřizovány při zvláštních školách. Pro zefektivnění přípravných tříd je zapotřebí podpory učitelů v prvních i následujících třídách základní školy, nejen v přípravném ročníku. Škola, kde je populace žáků tvořena také romskými dětmi, nemůže být pouze vzdělávací institucí, ale je potřeba, aby vykonávala také práci v sociální oblasti, a to v širším rozsahu, než je ve školské praxi běžné. Individuální přístup ve školách bude zřejmě podmíněn změnou školského zákona za účelem snížení počtu žáků ve třídách, příp. zvýšením počtu učitelů nebo pedagogických asistentů v těchto školách.

Jiný způsob, kterým by mohlo být docíleno individuálního přístupu, je změna vyučovací metody z frontální na skupinovou, která je běžná v západních zemích Evropy ve školách s koncentrací dětí z etnických menšin. Tato metoda spočívá v rozdělení dětí do pracovních skupin, ve kterých se střídají podle předmětů výuky a schopností dětí. Tím je docíleno toho, že v jednotlivých skupinách spolu pracují děti s přibližně stejným pracovním tempem za účasti pedagogického asistenta.

I přes pozitivní vliv a individuální přístup v přípravných třídách romské děti nároky základní školy zejména na druhém stupni nezvládají. Je to způsobeno jak represivním a stigmatizujícím přístupem školy bez akceptace individuality, tak i tím, že romští rodiče obvykle nejsou, vzhledem k nízké úrovni dosaženého vzdělání, schopni svým dětem s probíranou látkou ve vyšších ročnících základní školy pomoci. Navíc ke škole cítí romští rodiče nedůvěru, která se projevuje také značným nezájmem o školní práci svých dětí a minimální účastí na třídních schůzkách.

Škola by se měla svou sociální činností snažit mimo jiné získat důvěru romských dětí a především jejich rodičů, neboť pro kvalitní vzdělávání romských dětí je zapotřebí pozitivního vztahu romské rodiny se školou. Vedle působení na prostředí školy je v rámci intervence potřeba působit také na romské rodiče, a to v oblasti jejich vzdělávání (např. ve spolupráci s úřadem práce zajistit rekvalifikační kurzy).

Na základě výzkumu je možné za „osvědčený“ způsob komunikace rodiny se školou považovat komunika-

ci prostřednictvím romských asistentů. Rozšíření počtu romských asistentů na všech školách, kam docházejí romští žáci, společně se změnou v přístupu školy by mohlo být určitým východiskem pro postupné získání důvěry a motivace romských rodičů ke vzdělání sebe samých i svých dětí. K odbourání nedůvěry romských rodičů ke škole by mohlo také přispět rozšíření pro-rodinných programů za účasti romských asistentů, učitelů, příp. ředitelů škol a do značné míry také zapojení prvků multikulturní výchovy do výuky.

Přestože se ukázalo, že romské děti většinou neznají romský jazyk ani romské písně a básně, nemělo by se od multikulturních prvků v přípravných třídách ustupovat (jak vyplynulo z výzkumu), ale měly by být tyto prvky zařazeny do výuky ve všech školách a třídách bez ohledu na to, zda do těchto škol romské děti docházejí, či nikoliv. Multikulturní prvky by měly být zařazeny jak do běžných předmětů, např. do hudební výchovy, dějepisu ad., ale měly by se promítat také ve výzdobě školních interiérů. V rámci multikulturní výchovy by bylo vhodné běžně pořádat na školách přednášky, besedy, vydávat propagační materiály nebo školní časopisy, případně multikulturní téma vřazovat mezi témata žakovských prací.

Handicapům, se kterými romské děti do základních škol, resp. do přípravných tříd přicházejí, by bylo možné částečně předejít pozitivní diskriminací ve formě snížení finančních nároků při docházce romských dětí do mateřských škol. Z výzkumu vyplynulo, že rok v přípravné třídě není pro vyrovnání handicapů romských dětí mnohdy dostačující a mateřské školy, které by problémům v základní škole do určité míry předcházely, romské děti nenavštěvují zejména z finančních důvodů. Přesto ale není možné předpokládat, že romští rodiče této pozitivní diskriminace využijí, pokud by vedle částečně hrazených mateřských škol měli k dispozici ještě volbu bezplatného přípravného ročníku.

Literatura

- ANDERSONOVÁ, J., FISCHGRUNDOVÁ, S., LOBASCHEROVÁ, M. Dobrý start do školy. Praha: Portál, 1993.
- BABBIE, E. The practice of social research. Wadsworth publishing company, 1998.
- BALABÁNOVÁ, H. Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění. In Romové v České republice. Praha: Socioklub, 1999, s. 333-350.
- GABAL, I., a kol. Etnické menšiny ve střední Evropě. Praha: G plus G, 1999.
- GOODIN, R. E. Inkluze a exkluze. In Sociální exkluze a nové třídy. Brno: Masarykova univerzita, 2000, s. 20-46.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. Několik poznámek k hodnotám Romů. In Romové v České republice. Praha: Socioklub, 1999, s. 16-66.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství. In Romové v České republice. Praha: Socioklub, 1999, s. 115-136.
- KEPKOVÁ, M., VÍŠEK, P. Romové v ČR: sociální vyloučení a sociální distance. In Sociální politika, roč. 1999, č. 5, s. 11-13.
- KOTÝNKOVÁ, M. Rozsah a průběh sociálního vyloučení v české společnosti. In Sociální exkluze a nové třídy. Brno: Masarykova univerzita, 2000, s. 115-125.
- KOVARÍKOVÁ, M. a kol. Pedagogicko-psychologická problematika romských žáků ve vztahu k jejich školní úspěšnosti. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1998.
- MAREŠ, P. Nezaměstnanost jako sociální problém. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.
- METODICKÝ MATERIÁL Přípravná třída pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí. MŠMT ČR, 2000.
- METODICKÝ POKYN č. 14 423/99-22 MŠMT ČR. K výchově proti projevům rasismu xenofobie a intolerance, ze dne 23. 3. 1999.
- METODICKÝ POKYN č. 25 484/2000-22 MŠMT ČR. Ke zřizování přípravných tříd pro děti se sociálním znevýhodněním a k ustanovení funkce vychovatele-asistenta učitele, ze dne 25. 12. 2000.
- MUSIL, L., NAVRÁTIL, P. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. In Sociální exkluze a nové třídy. Brno: Masarykova univerzita, 2000, s. 128-163.
- PEKÁREK, P. Romové - reflexe problému. Praha: SOFIS, 1997.
- POKYN č. 10 062/1998-22 MŠMT ČR K zápisům do prvních tříd, 1998.
- PROGRAM č. 35 252/97-24 MŠMT ČR. Zvláštní školy pro žáky romského etnika. Věstník, 1998.
- PRŮCHA, J. Pedagogická evaluace. Brno: Masarykova univerzita, 1996.
- ROMOVÉ V ČESKÉ REPUBLICĚ. Praha: Socioklub, 1999.
- ŘÍČAN, P. S Romy žít budeme - jde o to jak. Praha: Portál, 1998.
- SLOVNÍK CIZÍCH SLOV. Olomouc: Fin, 1993.
- STRATEGIE PRO ZLEPŠENÍ VZDĚLÁVÁNÍ ROMSKÝCH DĚTÍ, verze 2001. [on-line]. 2001, s. 1-8. Dostupné z <http://www.vlada.cz>

- ŠMAUSOVÁ, G. Současné exkluze a inkluze prostřednictvím trestního práva. In Sociální exkluze a nové třídy. Brno: Masarykova univerzita, 2000, s. 88–96.
- ŠOTOLOVÁ, E. Vzdělávání Romů. Praha: Grada, 2000.
- TEMATICKÁ INSPEKCE ČESKÉ ŠKOLNÍ INSPEKCE. Vzdělávání příslušníků národnostních menšin a etnických skupin. ČŠI Praha, 1998.
- USNESENÍ MŠMT ČR č. 210 ze dne 28. 10. 1993.
- VELKÝ SOCIOLOGICKÝ SLOVNÍK. Praha: Univerzita Karlova. Karolinum, 1996.
- VŠEOBECNÁ ENCYKLOPEDIE. Praha: DIDEROT, 1999.

¹ Případnou korespondenci zasílejte na e-mail: petra.krausova@oku-ul.cz

² Podle Goodina (2000) představuje inkluze intervenci spočívající v tom, že těm, kdo jsou vyloučeni či marginalizováni, musí být za stejných podmínek zaručena tatáž práva, která jsou již přiznána stávajícím členům komunity. Goodin mluví o právu, které ale Romové, stejně jako Neromové, v tomto případě na vzdělání, mají, a nemluví již o skutečných (neformálních) možnostech a rovných příležitostech. Svůj koncept inkluze Goodin dále rozvíjí, a to rozlišením inkluze na holou a úplnou. Cílem úplné inkluze je přivést znevýhodněné („vyloučené“) osoby do hlavního proudu společnosti – do samého středu společenského života komunity, což není podle Goodina nejlepším řešením. Autor spíše upřednostňuje inkluzi holou, tzn. pouze „dostat se přes hranici“, posunout znevýhodněné na okraj, nikoliv přímo do centra (Goodin, 2000:32).

³ Kotýnková (2000) rozlišuje tři faktory ovlivňující sociální integraci: stát (tj. legislativa), tržní hospodářství (zvláště trh práce) a občanskou společnost (tj. personální vztahy zvláště rodinné a síť dobrovolných a nestátních organizací), které tvoří tzv. trojúhelník blahobytu (welfare triangle). Podle Kotýnkové jsou Romové oslabeni zejména ve vztahu k trhu práce, a to z důvodu nízké vzdělanosti a kvalifikace. V důsledku toho jsou ohroženi sociálním vyloučením. Integraci člověka do funkčních systémů vzdělávání, práva, politiky ad. rozumí Šmausová (2000) inkluzi, která je předpokladem všech dalších společenských inkluzí, např. také do sféry kulturní. (Inkluzi je tak možné chápat jako předstupeň integrace, která může a nemusí nastat.)

⁴ Tematickou inspekci České školní inspekce „Vzdělávání příslušníků národnostních menšin a etnických skupin“ bylo zjištěno, že v České republice bylo ve školním roce 1997/98 otevřeno celkem 47 přípravných tříd, a to při základních, zvláštních i mateřských školách. Ze 683 zapsaných dětí bylo 484 romských, tj. 75,86 % (TI ČŠI, 1998:10).

⁵ Musil a Navrátil kladou při vymezení pojmu menšina důraz na mocenské vztahy, nadřazenost či podřazenost postavení a opresi čili strukturální znevýhodnění skupin, jejichž členům jsou systematicky upírána některá práva a možnosti, která jsou běžně dostupná většinové části společnosti nebo její elitě. Výchozí charakteristikou menšinové skupiny, ne však určující, je skutečnost, že její členové vykazují určitou tělesnou nebo kulturní odlišnost (Musil a Navrátil, 2000:130).

⁶ Podle Řičana není velmi nedirektivní výchova s nulovým vedením dítěte k samostatnosti a odpovědnosti samo za sebe v romské rodině zpravidla dobrou přípravou na školní práci, přičemž jen málo romských dětí dochází do mateřské školy. Dítě vychovávané v romské rodině zřídka získává zkušenost s knížkou, tužkou a papírem (mnohem častěji s televizí a videem). Chybějí omalovánky, hádanky, stavebnice (Řičan, 1998).

⁷ Dítě je přefazováno ze základní do zvláštní školy na základě odborného psychologického a pedagogického vyšetření – inteligenčních testů, které nezohledňují v celé šíři sociální a kulturní zkušenost vyšetřovaného dítěte. Romské děti tak neuspějí v testech školní zralosti převážně spíše z důvodu odlišného pojetí výchovy, nežli z důvodu mentálního handicapu (Balabánová, 1999).

⁸ Romský etnolekt češtiny se projevuje nenormativní výslovností, přenosem hloubkové struktury romštiny (gramatické a sémantické) do povrchové struktury češtiny, chudou slovní zásobou a neadekvátní stylistikou (Hübschmannová, 1999). Romské děti se musí ve škole učit nejen novými českými slovy, ale také pojímům, např. pro „dlouhý“, „velký“, „vysoký“ a „hluboký“ je v romštině jedno vyjádření. Dítě se pak musí naučit, že délku vlasů a velikost jablka je třeba vyjádřit různými slovy (Řičan, 1998).

⁹ Bernstein (viz např. Řičan, 1998) srovnává řeč příslušníků různých sociálních vrstev a u nižších sociálních vrstev zjistil „omezený jazykový kód“ na rozdíl od rozvinutého kódu, typického pro vyšší a střední vrstvy.

¹⁰ Diaspora, rozptýlení: označení etnických a náboženských skupin žijících mimo oblast svého původu jako národní a náboženská menšina, přenesené též enkláva jakékoliv komunity, odlišující se od většinového obyvatelstva jiným smýšlením, zvyky apod. (Všeobecná, 1999).

¹¹ Zastánci strukturálního modelu vidí příčinu sociálního problému v sociálním prostředí a ne v klientech, proto se domnívají, že snaha měnit klienty, kteří v tomto případě sociální problém nezpůsobili, je marná a k řešení problému nevede (Musil, Navrátil, 2000).

¹² Multikulturní prostředí spočívá ve vytvoření optimálních podmínek pro rozvoj identity osobnosti každého dítěte, každého příslušníka národnostní menšiny, jako předpoklad jeho integrace do společnosti. Současně také platí, že úspěšná integrace je podmíněna i tím, že si příslušníci národnostní menšiny osvojí kulturní a komunikační zvyklosti většinové společnosti a budou je v zájmu bezproblémového soužití respektovat (program č. 35 252/97-24 MŠMT ČR).

¹³ Do přípravné třídy jsou nejčastěji zařazeny děti s odkladem školní docházky, případně s dodatečným odkladem školní docházky, dále děti, které dovrší 6 let věku v období září–prosince, čili bez odkladu povinné školní docházky – z podnětu rodičů a podle metodického pokynu č. 25 484/2000-22 výjimečně také děti pětileté.

¹⁴ Problém je sociální stav nebo situace, o níž se zúčastnění domnívají, že potřebuje řešení (Velký, 1996).

¹⁵ „Riziko, možnost, že s určitou pravděpodobností vznikne událost, jež se liší od předpokládaného stavu či vývoje.“ (Všeobecná, 1999:413.) Nebo také nebezpečí nezdrav (Slovník, 1999).

¹⁶ Vzhledem k tomu, že první přípravné třídy vznikly v roce 1993 (usnesením MŠMT ČR č. 210 ze dne 28. 10. 1993), je pravděpodobné, že v nejlepším případě jsou první žáci těchto tříd v tomto školním roce v devátém ročníku školy.

¹⁷ S reliabilitou je to u kvalitativního přístupu obtížnější, neboť věrohodnost výzkumu je opřena jen o jasnou průhlednost analytické části výzkumu, která musí být předložena čtenáři (Babbie, 1998).

¹⁸ Všechny rozhovory byly provedeny v prostředí přípravných tříd, a to po předběžné domluvě. Rozhovory s učitelkami a rodiči trvaly v rozmezí 40–60 minut, s dětmi a „doplňující“ rozhovory cca 15–20 min.

¹⁹ Induktivní reflexe (indukce), typ úsudku (přemýšlení) a metoda zkoumání, na základě pozorování jednotlivých případů se vyvozují všeobecné závěry, postup od zvláštního k obecnému (Slovník, 1993).

²⁰ Vzdělání spočívalo zejména v osvojení si určité profese, která určovala hierarchické postavení mezi komunitami, nebo jednotlivci v komunitě. Hübschmannová mluví o tzv. primární sanskritizaci – postoupení výš na žebříčku kastovní hierarchie spojené s osvojením si „čistší“ prestižnější práce (např. z kováře hudebník), a také čistších hodnot (např. přestat jíst „nečistá“ jídla), která je předstupněm sanskritizace sekundární, totiž přestupu k prestižnějším profesím gádžovským (neromským) (Hübschmannová, 1999: 130,131).

²¹ Práci na této stati podpořila Grantová agentura České republiky grantem číslo 403/99/0320.

Změna klienta a změna prostředí Changing Client and Changing Social Environment

Pro sociální pracovníky² bylo vždy charakteristické, že lidem pomáhali překonávat životní nesnáze posilováním jejich způsobilosti zvládat požadavky sociálního prostředí. Dělati to a dělati v principu třemi způsoby. Bud se snaží klientům pomoci, aby se sami dokázali přizpůsobit očekávání okolí, nebo se snaží změnit sociální prostředí tak, aby se v něm klienti mohli lépe zorientovat a prosadit, nebo kladou důraz na obojí současně. Zajímavé přitom je, že stoupenci uvedených přístupů mívají natolik rozdílné představy o možnostech klienta a o povaze sociálního prostředí, že se zdá být nemožné spojit prvky odlišných přístupů do jedné, ucelené strategie intervence. Pokud se někomu takové spojení daří koncipovat teoreticky, jeho realizace zpravidla naráží na překážky v životě organizací. Pro sociální pracovníky proto vždycky nebylo snadné koncipovat pomoc při zvládnutí požadavků prostředí podle vlastních představ a vyhnout se přitom kritice kolegů, vlivných subjektů ve svém okolí nebo vlastním obtížím a pochybnostem.

Nutno podotknout, že kritikové různorodých způsobů pomoci se zvládnutím požadavků prostředí vyslovují jedním dechem jak námitky proti názorům na význam změny klienta a změny prostředí, tak poukazy na politickou nezodpovědnost zastánců těchto názorů. Například nesmlouvavý komentátor psychoterapeuticky zaměřené případové sociální práce North v roce 1972 napsal: „Někteří sociální pracovníci si sice uvědomují absurdnost své pracovní situace a také dvojznačnou povahu některých svých činností, přesto však četba jejich textů nevypovídá nic o tom, že by brali vážně pasivitu role, kterou sehrávají, když ve prospěch velkých byrokratických a průmyslových organizací ve společnosti vychytávají otravné mouchy. Nepovažují se za nástroje, jejichž prostřednictvím se jejich klienti smířují s neuspokojivými podmínkami svého života, a spíše se domnívají, že jsou aktivními aktéry. Nejde mi teď o to, zda je jejich činnost dobrá, nebo špatná, žádoucí, nebo nežádoucí; chci upozornit na podporu, kterou ne-direktivní, na klienta soustředěná případová sociální práce bezděčně poskytuje dominantním silám naší společnosti tím, že klienta orientuje dovnitř, na vlastní osobu spíše než na okolí, na radikální změnu.“ (North, 1972: 86–87.)

Tento typ kritiky nerozlišuje mezi politickou odpovědností za výkon kontroly ve společnosti a snahou sociálních pracovníků podporovat změnu na straně klienta

Libor Musil

Doc. PhDr.
Libor MUSIL,
CSc.¹, působí
jako vedoucí
katedry sociální
politiky a sociál-
ní práce Fakulty
sociálních studií
Masarykovy
univerzity
v Brně. Zabývá
se výzkumem
kultury organi-
začních služeb
sociální práce.

ABSTRAKT:
Článek se věnuje typologii zaměřenou pomocí klientům sociální práce na změnu klienta nebo na změnu jejich sociálního prostředí. Autor článku zde uvádí a diskutuje praktické koncepty, které používají organizace služeb sociální práce a které byly popsány empirickým výzkumem.

nebo změnu „neuspokojivých podmínek jejich života“. Výhodou tohoto pohledu je, že souvislost mezi metodickým zaměřením na „osobu klienta“ (případně na „okolí“) a politickou odpovědností za „smířování klienta s neuspokojivými podmínkami jeho života“ (nebo za „radikální změnu“ těchto podmínek), je patrná. Nevýhodou je, že jedno může být snadno zaměněno s druhým. Pokusím se proto metodický aspekt zaměřením na změnu klienta a změnu prostředí jasně vymezit. Za tímto účelem vymezím vztah mezi změnou klienta a změnou sociálního prostředí nejprve obecně a vzápětí popíšu škálu známých a v praxi sociální práce uplatňovaných pojetí tohoto vztahu.

„Životní situace“, „klient“ a „prostředí“

Titulek části článku není plný uvozovek náhodou. Abychom se mohli vyznat v dilematech mezi důrazem na změnu klienta a změnu prostředí, potřebujeme znát různá pojetí životní situace klientů. V praxi organizací služeb sociální práce i v doporučeních, jak ji zlepšit, se jich během dvacátého století vyvíjelo opravdu mnoho. Uvozovky nás upozorňují na skutečnost, že sice všichni mluvíme o tomtěž – o „životní situaci“, „klientech“ a „prostředí“ – skoro každý však přitom má na mysli něco jiného. Pak se snadno stane, že jeden neví, co vlastně ten druhý doporučuje nebo kritizuje. Abychom si vytvořili alespoň zdání, že víme, o čem ti druzí mluví, složitou spleť pojetí a názorů si zjednodušíme do snadno pochopitelného dilematu. Něco takového se stalo třeba v Americe 60. let. Organizace tam praktikovaly nejméně pět odlišných pojetí vztahu mezi změnou klienta a změnou prostředí, v diskusi se však skoro všichni tvářili, že se jedná o konflikt mezi psychologizujícím přizpůsobováním klienta požadavkům konzervativního prostředí a snahou o radikální změnu celé struktury americké společnosti.

Americká sociální pracovnice Bartlettová se pokusila v 60. letech dvacátého století rozpoznat společné základy praxe sociální práce. Ta se podle ní v Americe až do poloviny dvacátého století vyvíjela v několika sektorech veřejných služeb – v oblasti sociální pomoci dětem a rodinám, ve zdravotnictví, v péči o lidi s mentálním postižením, ve školství, později také ve vězeňství a organizaci sociálních služeb v obcích – odděleně (Bartlett, 1970: 22–26). Bartlettová dospěla k závěru, že sociální pracovníci se sice v návaznosti na svou specializaci věnují odlišným charakteristikám prostředí uvedených typů služeb, společně jim však je, že svou pozornost soustřeďují na „problémy, které plynou z klíčových životních situací“. Tyto situace například souvisí se zlomovými událostmi životních cyklů jedince nebo rodiny, nebo s traumatizujícími událostmi typu onemocnění, neúspěch ve škole, návrat z výkonu trestu apod. Tyto problémy sociální pracovníci „chápou jako životní úkoly“, které je třeba nějak „zvládnout“. Pojem „zvládnání“ přivádí podle Bartlettové pozornost ke snahám lidí „vypořádat se se situacemi, které bývají porůznu označovány jako sociální úkoly, životní situace nebo problémy života“ a které lidé prožívají jako „tlaky svého sociálního prostředí“. Sociální pracovníci se tedy podle Bartlettové zabývají interakcemi a rovnováhou mezi „schopností lidí zvládat“ na jedné straně a „požadavky prostředí“ na druhé straně. V této souvislosti jsou pro sociální práci zásadní následující otázky: „Nejsou požadavky prostředí neúměrné? Není schopnost lidí zvládat tyto požadavky nedostatečná? Pokud zde neexistuje rovnováha, jak je možné přispět k jejímu dosažení?“ (Bartlett, 1970: 93–101.)

Na jiném místě jsme s Pavlem Navrátilem popsali, jak Bartlettová uvedené podněty systematicky rozpracovala pomocí pojmů „sociální fungování“ a „člověk v situaci“ (Navrátil, Musil, 2000: 139–142). V souladu s Bartlettovou můžeme „životní situaci“ chápat jako interakci mezi „člověkem“ a „prostředím“. V tomto rámci je za klíčovou charakteristiku člověka možné považovat jeho schopnost zvládat požadavky nebo očekávání prostředí. Sociální pracovník se v této souvislosti ptá, jak nejrůznější vlastnosti jeho klientů tuto schopnost ovlivňují.

Prostředí má podle Bartlettové dvě zásadní charakteristiky. Jsou to, za prvé, jeho

požadavky, tedy to, co prostředí od člověka očekává. Za druhé je to podpora, kterou prostředí člověku poskytuje, aby mohl jeho požadavky zvládat. Sociální pracovník se v této souvislosti ptá, zda jsou požadavky prostředí úměrné schopnosti lidí je zvládat a zda podpora, kterou prostředí poskytuje, odpovídá náročnosti požadavků nebo schopnostem člověka.

Termín „sociální fungování“ soustřeďuje pozornost na otázku, zda a proč charakterizuje životní situaci konkrétního člověka nerovnováha mezi očekáváním prostředí a schopností je zvládat, případně nerovnováha mezi náročností požadavků prostředí a podporou, kterou toto prostředí člověku poskytuje. Úkolem sociálního pracovníka je rozpoznat, proč a do jaké míry je sociální fungování člověka ohroženo některou ze zmíněných nerovnováh, a pomoci obnovit nebo udržet jeho sociální fungování tím, že dá impuls k takové změně klienta nebo prostředí, která povede k posílení rovnováhy.

Tuto teorii vykládám studentům už několik let. Její smysl vřdycky ilustruji příkladem malého Cikána ve škole. Je běžné očekávat, že Cikáně nebude zvládat požadavky učitele a bude mít škaredé známky. Na první pohled se zdá, že mám tři možnosti, jak mu pomoci. Mohu ho – a taky jeho rodiče – podněcovat k tomu, aby si uvědomil, co se po něm chce, a přizpůbil se požadavkům školy. Pokud by to nestačilo, mohu mu poskytnout nestandardní podporu a zajistit mu doučování, aby „přestal zaostávat“. Třetí možnost je, že se pokusím přesvědčit učitelku, aby přechodně snížila nároky na školní výkon, byla alespoň zpočátku tolerantnější k nepravdělnostem v chování dezorientovaného žáčka a umožnila mu v takto upraveném prostředí „naskočit do pomalu se rozjíždějícího vláčku“.

Podmínkou uplatnění všech tří uvedených možností ovšem je, že jako sociální pracovník věřím, že můj klient může nárokům školy vůbec dostat. Já tomu třeba uvěřím, ne tak ovšem všichni učitelé a rodiče malého Cikána. Jako sociální pracovník bych tedy nejprve musel prosadit zásadnější změnu prostředí a pokusit se přesvědčit ředitele, učitelský sbor a rodiče, že malí Cikáni mohou s určitou podporou jejich nároky dříve či později zvládnout a že není třeba je rovnou posílat do „zvláštní školy“.

Ani to by ovšem nemuselo stačit. Mému, předpokládejme že vcelku úspěšnému klientovi by navzdory všem výše uvedeným změnám mohlo s přibývajícím pubertou začít vadit, že po něm ve škole celou dobu chtějí něco, co on vlastně nepotřebuje a o co se nikoho neprosil. Abych tomu předešel, musel bych se pokusit prostředí školy změnit zásadnějším způsobem a zeptat se učitelů, zda by si kromě zarputilého uplatňování svých zavedených nároků na detaily školní znalosti neměli položit otázku, co vlastně cikánské děti potřebují, aby mohly mezi námi žít šťastnější život a neměly pořád pocit, že jim nikdo nerozumí a k něčemu je nutí. Ve škole by mi na tuhle otázku asi odpověděli, že „osnovy jsou osnovy“, a s takovouhlehle reformou bych už možná musel někde na ministerstvo nebo meziresortní komisi. Šlo by o změnu pojetí funkce školy, která by vyžadovala jak inovaci kultury „základky“, do níž můj pubertálně laxní a životních perspektiv prostý Cikán dochází stále méně pravidelně, tak statutární rozhodnutí ústavních orgánů a dobrozdání úřadů. Politikové by se jistě začali ptát, co by tomu řekli jejich voliči...

Jak je vidět na uvedeném příkladu, čtyři základní typy intervence do životní situace, totiž přizpůsobení klienta prostředí, přizpůsobení požadavků prostředí možnostem klienta, přizpůsobení podpory nárokům prostředí a přizpůsobení podpory potřebám klienta, mohou mít značně různorodou podobu. Za klienta mohu považovat jedince, jeho rodinu, určitým znakem (třeba špatným prospěchem) vymezenou sociální kategorii nebo sociální (třeba menšinovou) skupinu s její specifickou kulturou a pozicí ve společnosti. Požadavky prostředí mohu ponechat obsahově nezměněny a pouze zvyšovat nebo omezovat toleranci k odchylkám, mohu je však také měnit obsahově a posouvat jejich funkci a smysl. Podpora se může zaměřit na zdokonalování schopností a možností jedince nebo celé skupiny, může však také spočívat ve změně zaběhaných stereotypů a pravidel, která regulují očekávání prostředí. A tak dál.

ABSTRACT:
The article is devoted to typology of helping clients of social work by changing client or changing his or her social environment. Practical concepts used by social-work-service organisations and described by empirical research are quoted and discussed by the author.

Možnosti kombinovat různorodě pojaté změny klienta nebo prostředí jsou tedy značné. Pokusím se popsat ty z nich, které našly během 20. století uplatnění v životě organizací služeb sociální práce nebo jejich kulturu a praxi ovlivňovaly nepřímo, prostřednictvím teoretické diskuse.

Jak dosáhnout rovnováhy mezi klienty a prostředím?

Různá pojetí významu změny klienta a změny prostředí, jak pro zlepšení sociálního fungování a schopnosti klientů zvládat požadavky prostředí, je možné přehledně rozdělit do kategorií podle toho, ke kterému z „paradigmat“ sociální práce mají nejbližší. Navrátil (1998; Navrátil, Musil, 2000: 143–145) rozlišuje tři tzv. „malá paradigmata“ – „terapeutické“, „reformní“ a „poradenské“. Ta se mimo jiné liší právě svým důrazem na změnu klienta a změnu prostředí.

„Terapeutické paradigma“ zdůrazňuje změnu klienta. Vychází z názoru, že příčinou nesnázi v sociálním fungování je deficit osobnosti klienta. Za toho je zde nejčastěji považován jedinec, někdy také malá skupina (například rodina). Zastánci tohoto přístupu se snaží zvládnout požadavků prostředí klienty podporovat zejména posilováním jejich duševního zdraví, vnitřní rovnováhy, rozvoje a uskutečnění osobnosti. Za rozhodující nástroj dosahování těchto cílů je v rámci terapeutického paradigmatu považován vztah pracovníka a klienta a vzájemně obohacující komunikace mezi nimi.

Změnu prostředí považuje za rozhodující prostředek posílení sociálního fungování tzv. „reformní paradigma“. Jeho stoupenci vidí hlavní příčinu nerovnováhy mezi schopnostmi klientů a požadavky prostředí v systémovém útlaku znevýhodněných, sociální nerovnosti a v kumulaci moci v rukou elity, která svým zájmům přizpůsobuje společenské instituce, včetně sociálních služeb. Individuální klient je z tohoto hlediska vnímán jako člen znevýhodněné skupiny a za rozhodující charakteristiky jeho situace jsou považovány životní podmínky a elitou zmanipulované ideologické představy, které v důsledku své mocensky podřízené pozice sdílí s ostatními lidmi své sociální vrstvy. Za předpoklad lepšího sociálního fungování klientů je považováno přizpůsobení institucí, které ovládá elita, zájmům znevýhodněných. Na této změně sociálního prostředí by se měli klienti za pomoci sociálních pracovníků aktivně podílet a díky tomu se učit lépe chápat povahu útlaku, jemuž jsou ve společnosti vystaveni.

Třetí, tzv. „poradenské“ paradigma se zaměřuje jak na změnu klienta, tak na změnu prostředí. Jeho zastánci totiž vidí příčinu špatného sociálního fungování jak v individuální neschopnosti, která klientům brání využít existující možnosti, tak v nedostatečné schopnosti institucí vstřícně reagovat na neuspokojené potřeby klienta a na jeho potíže ve styku s organizacemi. Za klienty jsou považováni jedinci a skupiny, jejichž život závisí na podmínkách v obci. V jejím rámci je proto třeba lidem poskytovat a zprostředkovávat informace, zdroje a služby umožňující zdokonalování osobních předpokladů sociálního fungování. Za podmínku dosahování tohoto cíle je považována zpětná vazba mezi klienty, jejich skupinami a organizacemi, které v obci poskytují sociální služby. Ty by se díky této zpětné vazbě měly pružně měnit a přizpůsobovat se potřebám klientů.

Navzdory značným rozdílům spojují uvedená paradigmata některé podobnosti, které jsou důležité právě z hlediska zaměření na změnu klienta a změnu prostředí. Terapeutické a poradenské paradigma spojuje zájem o individuální přizpůsobení se klienta požadavkům nebo možnostem prostředí. Společný je jim také převažující důraz na změnu podmínek sociálního fungování v rámci daného řádu společnosti. Lze říci, že zastánci těchto dvou paradigmat nejsou, až na některé výjimky, příliš radikální. Poradenské a reformní paradigma se sice liší mírou konformity nebo radikálnosti zamýšlených změn sociálního prostředí společnosti, u obou přesto nalézáme důraz na relativně rozsáhlé změny sociálního prostředí. Poradenské paradigma do svého arzenálu nezahrnuje pouze změnu prostředí jedinců a malých skupin a reformní paradigma zase neuvažuje pouze o změnách „systémového“ dosahu. Zastánci obou paradigmat se totiž shodují v potřebě měnit sociální prostředí v rámci obcí a z hlediska potřeb větších zájmových komunit. Tato orientace na změny prostředí většího dosahu vnáší do radikálního i poradenského paradigmatu potřebu projednávat změny na půdě politických institucí – v komisích a zákonodárných sborech obcí, federálních států, spolkových zemí nebo provincií, v orgánech nevládních organizací a jejich asociací a tak dále.

Abychom si o smyslu těchto obecných úvah udělali jasnější představu, budeme se nyní zabývat různými přístupy, které je možné rozestat v rámci jednotlivých paradigmat sociální práce. Celkový přehled pojetí podpory zvládnání toho, co od klientů očekává jejich prostředí, je uveden ve schématech číslo 1 až 3. Schémata popisují příklady přístupů ke změně klientů a jejich prostředí, které jsou zachyceny v literatuře. Nejde o popis ryze teoretických koncepcí. Vybíral jsem přístupy, které podle tvrzení příslušných autorů byly nebo jsou skutečně praktikovány v organizacích.

Pohled na schémata 1, 2 a 3 napovídá, že literatura popisuje celkem jedenáct pojetí změny klienta a změny prostředí. Ve schématu číslo 1 jsou uvedena čtyři pojetí, která se snaží vytvářet podmínky pro změnu klienta – jedince. O tu usilovala nebo usiluje morální mise „dobročinných návštěvníků“, „případové poradenství“, „socio-behaviorální přístup k případové práci“ a „podvratná – radikální případová práce“. Schéma 2 obsahuje dalších pět pojetí, která se sice neshodují v síle důrazu na změnu příslušníků cílové populace, za její předpoklad však shodně považují změnu služeb nebo poměrů v obci. Z tohoto přístupu vycházejí nebo vycházejí „obyvatelé středisek terénní práce“, „finanční svazy obcí“, pokusy o „integraci služeb“, „komunitní péče“ a „antiopresivní práce se znevýhodněnými“. Ve schématu 3 je uvedeno desáté a jedenácté pojetí („architekti vládních reforem“ a „radikální sociální politika“). Obě se zaměřují na změnu vztahu mezi způsobem uspokojování potřeb cílové populace a fungováním celé společnosti.

Lze říci, že snaha přiřazovat uvedená pojetí změny klienta a prostředí k výše zmíněným paradigmatům sociální práce má jisté opodstatnění. Pojetí uvedená ve schématu 1 se shodují s tzv. terapeutickým paradigmatem v tom, že se buď zaměřují přímo na změnu jedince a jeho vztahu k sociálnímu prostředí („dobročinní návštěvníci“, „případové poradenství“), nebo chápou intervenci do prostředí klienta jako nástroj jeho individuální změny („socio-behaviorální přístup k případové práci“ a „podvratná – radikální případová práce“). Důraz pojetí uvedených ve schématu 2 („obyvatelé středisek terénní práce“, „finanční svazy obcí“, „integrace služeb“, „komunitní péče“ a „antiopresivní práce se znevýhodněnými“) na změnu systému služeb nebo poměrů v obci je blízký tzv. poradenskému paradigmatu. A konečně zájem obou pojetí uvedených ve schématu 3 („architekti vládních reforem“ a „radikální sociální politika“) o souvislost mezi tím, jak jsou uspokojovány potřeby cílové populace, a tím, jak funguje celá společnost, připomíná představu tzv. reformního paradigmatu, že řešení sociálních problémů je podmíněno rozsáhlejší změnou prostředí celé společnosti.

Navzdory všem podobnostem však podrobnější rozbor praktických modelů změny klienta a změny prostředí nepotvrzuje domněnku o existenci tří paradigmat sociální práce popsanych Paynem (1991) a Navráilem (1998). Brání tomu dvě skutečnosti. Za prvé, některé přístupy zaměřené na individuální změnu („socio-behaviorální přístup k případové práci“ a „podvratná – radikální případová práce“) využívají jako nástroj změny jedince působení na systém služeb, který je součástí prostředí klienta. S tím terapeutické paradigma, které je zaměřené na změnu osobnosti klienta pomocí vztahu s „dobročinným návštěvníkem“ (laickým dobrovolníkem) nebo „případovým poradcem“ (školeným terapeutem), nepočítá.

Laskavý čtenář mi snad odpustí, když si nyní trochu zaspekuluji a předvedu, jak se pomocí analogie dá zařadit cokoliv kamkoliv. Za změnu prostředí směřující ke změně osobnosti klienta by totiž bylo možné považovat i snahu „dobročinného návštěvníka“ nebo „případového poradce“ poskytnout klientovi akceptující vztah. Pak bychom dospěli k názoru, že jako nástroj změny osobnosti klienta používají změnu prostředí nejen „socio-behavioristé“ a „radikální případoví pracovníci“, ale také „dobročinní návštěvníci“ a „případoví poradci“. Tuto úvahu si však dovoluji odmítnout. Mezi úmysly „socio-behavioristů“ a „radikálních případových pracovníků“ na jedné straně a záměry „dobročinných návštěvníků“ a „případových poradců (terapeutů)“ na druhé straně je totiž rozdíl. První se snaží působit na systém služeb, se kterým si klient neví rady, protože jej považují za překážku uplatnění jeho osobních možností. S prostředím klienta tedy pracují proto, aby odblokovali překážky osobního růstu klienta, které podle nich v systému služeb existují. Druzí nabízejí akceptaci proto, aby odstranili morální nedostatek nebo nedostatek náhledu klienta na sebe sama. Jde jim tedy o odstranění bariéry v osobnosti klienta, která mu podle nich brání, aby pochopil a přijal očekávání svého prostředí. Nechci zde navozovat nesmououvavou atmosféru vzájemných výpadů mezi zastánci akceptace stavu věcí klientem a těmi, kdo odmítají podřizovat klienta řádu, který je podle nich nespravedlivý (viz např. Alexandr, 1982: 20–22). Chci jen upozornit, že mezi odstraňováním vnějších překážek seberealizace klienta a zdokonalováním osobní způsobilosti klienta přijmout svět kolem sebe je podstatný rozdíl.

Tím se dostávám ke druhému důvodu pochybností o možnosti rozlišit pouze tři typy přístupů ke změně klienta a změně prostředí. Různé přístupy se totiž neliší pouze tím, zda se soustřeďují na změnu jedince, změnu služeb v obci nebo celospolečenskou změnu cílů a způsobů poskytování služeb sociální práce. Liší se také tím, že za předpoklad sociálního fungování klientů považují buď přijetí a zdokonalení stávajících požadavků sociálního prostředí, nebo jejich zpochybnění a nahrazení principiálně jinými očekáváními. Právě na tento rozdíl jsem o odstavec výše poukázal rozlišením mezi působením na bariéry, které seberealizaci klienta staví systém služeb, a působením na bariéry přijetí očekávání okolí, které vězí v osobnosti klienta. Analogické příklady obou přístupů najdeme nejen ve schématu 1, ale také ve schématu 2 i 3. Kdyby to bylo úkolem tohoto pojednání, mohl bych nyní každý ze tří přístupů (změna jedince, změna systému služeb v obci, celospolečenská změna politiky sociálních služeb) rozdělit na přístupy „akceptující“, nebo „odmítající“ očekávání sociálního prostředí a rozpracovat typologii sestávající z šesti „paradigmat“⁴. Spokojme se však s konstatováním, že typologie literaturou popsanych přístupů organizací ke změně klienta a změně prostředí

Schéma 1

Pojetí klienta, prostředí a změny v přístupech, které se snaží vytvářet podmínky pro změnu individuálního klienta a obsahují prvky, jež jsou blízké tzv. terapeutickému paradigmatu v sociální práci (u každého pojetí praxe, které je označeno tučně v levém sloupci, je v horním řádku uvedena obecná charakteristika a v dolním, rozděleném řádku pojetí klienta, pojetí prostředí a žádoucí změna)

Pojetí praxe	Pojetí klienta	Obecná charakteristika Pojetí prostředí	Žádoucí změna
„Dobročinní návštěvníci“ (druhá polovina 19. století Anglie, USA)	Příčinou závislosti městské chudiny je nestřídmost, lenost, lhostejnost a jiné vady charakteru. Je proto třeba obnovit morální vliv sousedství. To je úkolem „dobročinných hostů“, kultivovaných dobrovolníků ze střední třídy, kteří navážou přátelské vztahy s chudými rodinami a osobním příkladem dosáhnou morální regenerace chudiny. (Lubove, 1968: 12-18.)		
	demoralizovaný, a proto chudý obyvatel dělnického předměstí	odosobněné předměstí, zbavené vlivu sousedství, kde působil morální příklad příčinlivých a lépe situovaných sousedů	morální regenerace chudé rodiny vyvolaná přátelským kontaktem morálně vyspělým dobrovolníkem ze střední třídy
„Případové poradenství“ (od 20. let USA)	Příčinou nerovnováhy je hlubší deficit osobnosti. Jedinec si uvědomuje jen jeho příznaky a označuje je za „problém“. Je proto třeba, aby lépe porozuměl sám sobě, odhalil příčiny svého chování (své „skutečné já“), díky tomu dokázal pochopit vnější (sociální) překážky uskutečnění své osobnosti a přizpůsobil své postoje potřebám sociální reality. Nástrojem této změny je vztah s poradcem, kontrovaná empatie a akceptace. (North, 1972: 63-69.) Ve svých počátcích nalézá uplatnění v rámci „finančních svazů obcí“ (viz schéma 2, Lubove, 1968: 203).		
	jedinec, který za problém považuje vnější příznaky deficitu své osobnosti	očekávání okolí, jež jedinec chápe jako vnější překážku uskutečnění své osobnosti a jemuž se nedokáže přizpůsobit, protože nemá nadhled nad deficitu své osobnosti	jedinec v diskusi s akceptujícím poradcem rozezná potíže vlastní osobnosti a díky tomu nahlédne příčiny nepřijetí svého chování okolím
„Socio-behaviorální přístup k případové práci“ (ranné 20. století a 70. léta USA)	K nerovnováze vedou deficitu osobnosti a nepřehlednosti systému sociální pomoci. Případový pracovník je terapeutem, obhájcem při vyjednávání, zprostředkovatelem služeb a poradcem při tvorbě programů sociální pomoci. Podporuje sebedůvěru klienta, pomáhá mu zorientovat se v systému služeb a dávek a využít jeho zdroje. Svě zkušenosti poskytuje tvůrcům programů sociální politiky. (Abel, 1994; Briar, 1976: 407-411; Briar, Briar, 1982; Hanlan, 1970: 43-45.) Nalézá uplatnění v rámci „integrace služeb“ (viz schéma 2, Pauley, 1971: 143-145).		
	dezorientovaný jedinec, který se nedokáže prosadit ve svém prostředí	nepřehledný, pro klienta neproniknutelný systém sociální pomoci	zlepšení orientace, sebedůvěry a možností klienta díky provázení systémem a vlivem změn systému vyvolaných poznatky a politickou aktivitou pracovníka
„Podvratná“, „radikální případová práce“ (70. léta USA)	Namísto přizpůsobování se pomáhá případový pracovník klientovi využít jeho osobní zdroje, aby mohl čelit pro něj nepříznivému prostředí. V byrokratické agentuře, kde pracuje, působí podvratně a pokouší se měnit její strategie a postupy. Ovlivňuje osoby, očekávání, pravidla a opatření, která v klientově prostředí přispívají k jeho potížím a podporuje klienta ve snaze změnit okolnosti jeho života. (Rein, 1976: 468, 471-472, 480; Adams, 1982: 57-60.) Může být součástí „antiopresivní práce se znevýhodněnými“ (viz schéma 2, Adams, 1982: 57-58).		
	jedinec, jehož osobní zdroje nestačí na zvládnutí potíží, protože prostředí (včetně organizace, kde pracuje sociální pracovník) jej znevýhodňuje a kontroluje, namísto aby mu vyšlo vstříc	osoby, očekávání, pravidla a opatření, která v klientově prostředí, zejména v organizaci, kde pracuje sociální pracovník, přispívají k jeho potížím	díky podpoře pracovníka a díky jeho snaze měnit strategie organizace, její očekávání, pravidla a opatření, se klient učí využívat své osobní zdroje při změně okolností vlastního života

upozorňuje na neúplnost modelu tří paradigmat sociální práce, a věnujme se blíže otázce, jak se různé přístupy liší svým pojetím klienta, prostředí a žádoucí změny.

Přehlednou informaci o této otázce opět skýtají schémata 1, 2 a 3.

Ve schématu 1 jsou uvedeny přístupy usilující o změnu klienta, za něhož shodně považují jedince. Liší se tím, co je na tomto jedinci zajímavé. „Dobročinní návštěvníci“ a „případoví poradci“ vnímají klienta jako člověka, jemuž stav osobnosti („nedostatečná morální vyspělost“ nebo „nedostatek náhledu na sebe sama“) znemožňuje dostát očekávání prostředí. „Dobročinní návštěvníci“ byli laičtí pracovníci americké Charity Organization Society (Společnosti charitativních organizací), kteří ve druhé polovině 19. století považovali problémy s morálkou za důsledek městského prostředí, pro něž byl (a nutno poznamenat, že nadále je) příznačný omezený vliv sociální kontroly v rámci sousedství. Tento deficit prostředí chtěli „dobročinní návštěvníci“ nahradit příkladem své osobní morálky. Osobními kontakty s chudými rodinami („návštěvami“) se pokoušeli podnítit morální regeneraci obyvatel dělnických předměstí, a zachránit tak město „před zlem pauperismu a třídního antagonismu“ (Lubove, 1968: 5). „Případoví poradci“, terapeuticky zaměřeni profesionálně, kteří se začali v amerických organizacích prosazovat od 20. let minulého století, se soustředili a stále soustřeďují na psychické nesnáze jedinců. „Prostředí“, se kterým se jedinec potýká, zredukovali na „okolní sociální realitu“, v jejichž reakcích se jedinec nevyzná proto, že nerozumí sám sobě. Dodnes vycházejí z předpokladu, že jedinec pochopí a zvládne reakce svého okolí, pokud díky vztahu s empatickým poradcem porozumí psychickým pohnutkám svého chování a získá na ně náhled.

„Sociálně-behaviorální přístup“ a „podvratná, radikální případová práce“ chápou klienta jako osobu, která se potýká s málo vstřícným (v radikální verzi omezujícím) systémem služeb. Ten je také z hlediska těchto dvou přístupů klíčovým prvkem prostředí. Pro „sociálně-behaviorální přístup“, o kterém se uvádí, že byl rozšířen v amerických veřejných agenturách (konkrétně např. v Úřadu péče o děti, „The Children's Bureau“) před první světovou válkou (Abel, 1994), byl charakteristický důraz na posílení sebedůvěry a soběstačnosti klienta, spojený se snahou zprostředkovat mu materiální pomoc a napomoci při jednání s úřady. Případová studie dopisů sociální pracovníce (Julie Lathorp) a její klientky (paní C.) z roku 1915 dokládá, že zatímco paní C. „se dožadovala reforem, které by zlepšily status chudých žen jako skupiny“, „Lathorp se soustředila na individuální problémy paní C.“ a mimo jiné našla způsob, jak ekonomicky podpořit její zábrer opatřit si pozemek a pěstovat na něm potraviny pro své děti. Tento přístup paní Lathorp ovšem nembránil v tom, aby zkušenosti z případu paní C. využila v rámci „úspěšné legislativní kampaně“. (Abel, 1994: 10-14.)

Přístup podobný pojetí Julie Lathorp se v 70. letech stal v Americe východiskem jednoho z pokusů řešit „krizi“ případové intervence, kterou vyvolala radikální kritika terapeutického pojetí sociální práce (Briar, 1976). V téže situaci se objevily také pokusy prosadit tzv. „podvratnou“ verzi „radikální případové práce“ (viz schéma 1). Přístup měl podobnou logiku jako „sociálně-behaviorální“ práce, jeho protagonisté se však spíše než na provázení klienta systémem soustředili na změnu praxe „byrokratické“ (rozuměj „konformní“, „elitě sloužící“) organizace, ve které působili a která podle nich přispívala ke klientovým potížím. Radikální sociální pracovníci, kteří se nechtěli dostat do otevřeného konfliktu se svým zaměstnavatelem, se údajně pokoušeli měnit strategie, očekávání a opatření své organizace okolnostmi vlastního života (Rein, 1976: 472; Laan, 1998: 40).

Přístupy, které se zaměřují na zlepšení systému služeb v obci (viz schéma číslo 2), se opírají o principy komunitní práce. S tím souvisí doba jejich vzniku: některé z nich („integrace služeb“, „komunitní péče“, „antiopresivní práce se znevýhodněnými“) přinesla vlna obnovení zájmu sociální práce o nadindividuálně, celospolečensky nebo komunitně pojatou intervenci, která začala v 60. letech dvacátého století a trvá dodnes. Historickými předchůdci tohoto přístupu byli angličtí a američtí „obyvatelé středisek terénní práce“ („settlement workers“) z přelomu 19. a 20. století (Davies, 1982; Popple, 1996: 9-11) a „finanční svazy obcí“ („community-wide financial federations“) zakládané v Americe po roce 1920 (Lubove, 1968: 183-202). Oba starší přístupy se navzájem dosti liší a dobře reprezentují dva základní proudy celého „paradigmatu“ zlepšování služeb v obci.

Cílem „hnutí obyvatel středisek terénní práce“ („settlement movement“) bylo zlepšováním životních podmínek a možností zbídačených obyvatel dělnických čtvrtí průmyslových měst ochraňovat demokracii, která se zdála být ohrožena konflikty s dělníky. Výchozí ideou hnutí tedy bylo ochraňovat určitou celospolečenskou hodnotu (v tomto případě demokracii) zpřístupněním příležitostí členům některé ze znevýhodně-

Schéma 2

Pojetí klienta, prostředí a změny v přístupech, které za předpoklad změny cílové populace považují změnu služeb nebo poměrů v obci a jsou blízké logice tzv. poradenského paradigmatu v sociální práci (u každého pojetí praxe, které je označeno tučně v levém sloupci, je v horním řádku uvedena obecná charakteristika a v dolním, rozděleném řádku pojetí klienta, pojetí prostředí a žádoucí změna)

Pojetí praxe	Pojetí klienta	Obecná charakteristika Pojetí prostředí	Žádoucí změna
„Obyvatelé středisek terénní práce“ (přelom 19. a 20. století Anglie, USA)	Konflikty věží v podmínkách života dělnických předměstí (rozpad sousedství, nečistota, málo možností vzdělání a rozvoje dětí, zkorumpovaní místní politici a úředníci). Tyto podmínky je třeba osobně poznat a měnit kampaněmi (čištění ulic, osvěta), reformami (regulace práce dětí a žen, veřejná doprava, regulace bydlení, budování sportovišť a škol, zdravotní péče) a působením na místní politický život. (Davis, 1982, Popple, 1996: 9-11.)	omezené podmínky života dělnických předměstí, poznamenané rozpadem sousedství, nečistotou, nedostatkem možností vzdělání a rozvoje dětí, korupcí místních politiků a úředníků	růst možností díky kampaním a reformám, které podněcují terénní pracovníci s osobní zkušeností života na předměstí, a díky jejich působení na politický život města
„Finanční svazy obcí“ (20. léta, USA)	Konkurence o přízeň dárců vede k rivalitě agentur, které sledují své zájmy, nebrání neúčelnému poskytování stejné služby více organizacemi a málo přispívá k uspokojení potřeb obce. Finanční svaz má zajistit efektivní koordinaci specializovaných agentur sociální pomoci, rovnováhu potřeb a zdrojů v obci a kontrolu standardu odbornosti poskytovaných služeb. (Lubove, 1968: 183-202.)	rivalitou místních agentur rozdrobený, špatně koordinovaný systém služeb v obci, který vede k neúčelnému využívání zdrojů	zajištění efektivní koordinace činnosti specializovaných agentur a zlepšení rovnováhy zdrojů a potřeb v obci finančním svazem
„Integrace služeb“ (70. léta USA a Anglie, 90. léta USA)	Roztříštěnost služeb organizací, jež v obci zajišťují různé zákony, působí potíže multiproblémovým klientům a vede k plýtvání zdroji poskytovatelů. Integrace má v obci zajistit přizpůsobení služeb potřebám klientů a efektivnější užití zdrojů. Může být administrativní (ustavení organizace poskytující komplexní služby, zavedením pravidelné spolupráce agentur), správní (ustavení plánovacích a dozorčích komisí, sjednocení různých rozpočtů) a případová (integrace funkcí, ustavení role univerzálního pracovníka, případový management). (Pauley, 1971; Booth, Martin, Melotte, 1980; Randall, 1981: 129, 170, 184; Waldfoegel, 1997.) Prosazovala se s podporou vládních reforem (viz schéma 3, Waldfoegel, 1997: 464-467; Pauley, 1971: 140-141; Randall, 1981: 129, 170, 184).	služby rozdrobené specializací agentur na realizaci dílčích zákonů v obci, zatěžuje multiproblémové klienty a vede k neuspokojení jejich potřeb a plýtvání zdroji	přizpůsobení roztržitých služeb potřebám multiproblémových klientů a efektivnější využití zdrojů díky administrativní, správní a případové integraci služeb
„Komunitní péče“ (Anglie, od 80. let, Japonsko od roku 2000)	Snaha ušetřit zdroje nahrazením ústavní péče komunálními službami byla financována z omezených místních rozpočtů. Pobyt seniorů a lidí s postižením v domácím prostředí mělo umožnit zapojení neformálních, dobrovolných pečovatelů a nestátních služeb do domácí péče. Koordinaci péče zajišťuje případový manager, jenž má individuálně posuzovat potřeby uživatelů, plánovat pro ně služby a zajišťovat pomoc pečovatelům. (Baldwin, 2000: 21-25; Craig, Glendinning, 1993; Fukasawa, 2000.) Prosazovala se s podporou vládních reforem (viz schéma 3, Baldwin, 2000: 23-25; Fukasawa, 2000).	nedostatečné komunální služby a omezené rozpočty obcí brání žít méně samostatným lidem v domácím prostředí, nedovedou do péče zapojit neformální a dobrovolný sektor a nutí stát hradit dražší ústavní péči	úspora zdrojů nahrazením ústavní péče komunální péčí a její zajištění při omezeném rozpočtu obce pomocí případového managementu a zapojení a podpory neformálních a dobrovolných pečovatelů
„Antiopresivní práce se znevýhodněnými“ (od 60. let Anglie, USA, Brazílie, Kanada)	Dominantní skupiny si kontrolou institucí a ideologickou nadvládou zajišťují ekonomické a rozvojové příležitosti. Ty upírají lidem, které na základě jejich skupinové odlišnosti (pohlaví, rasy, víry, sexuální orientace aj.) obviňují z narušování řádu. Odlišní tak ztrácejí vliv na podmínky svého života, včetně práva na jejich potřebám odpovídající služby sociálních pracovníků. Jejich úkolem proto je organizovat svépomocné aktivity, jež znevýhodněným umožní spolurozhodovat o sobě samých a o podmínkách života v obci, díky tomu porozumět institucionálním příčinám svých potíží a uspokojovat vlastní potřeby. (Adams, 1982: 61-62; Bok, 1988: 397-399; Morrissey, 1990: 193-204; Dominelli, 1991: 198-199; Mullaly, 1993: 156-160, 183; Musil, Navrátil, 1999.) Stoupenci antiopresivní sociální práce ji považují za profesionální součást politického hnutí radikální sociální politiky (viz schéma 3, Mullaly, 1993: 185; Adams, 1982: 64).	společnost, kde si vládnoucí skupiny kontrolou institucí a ideologickou nadvládou zajišťují příležitosti, jež upírají jiným tím, že je pro jejich skupinovou odlišnost obviňují z narušování řádu a kontrolují pomocí veřejných služeb	porozumění znevýhodněných mocenským a institucionálním příčinám jejich potíží, dosažené díky svépomocným aktivitám, jež znevýhodněným umožní spolurozhodovat o sobě samých a o podmínkách života v obci

ných skupin (v tomto případě zbídačeným dělníkům z průmyslových předměstí)⁶. Klíčové principy „finančních svazů obcí“ byly jiné. Šlo jim o efektivní využívání v obci dostupných zdrojů (sponzorských darů) při financování obecního programu sociální pomoci.

Podobnou logiku jako „hnutí obyvatel středisek terénní práce“ sledují stoupenci „antiopresivní práce se znevýhodněnými“. Liší se od nich tím, že za hrozbu nepovažují nespokojenost průmyslového dělnictva, které se za nedůstojných podmínek nahromadilo ve velkých městech, nýbrž soustředění moci v rukou elity, která své postavení v politickém systému západní společnosti zneužívá pro své dílčí zájmy. Jako odpůrci rasové, rodové, etnické, náboženské, sexuální⁸ nebo jiné stigmatizace a diskriminace považují za ohroženou hodnotu rovnost. Snaží se proto oponovat předsudkům a mocenským praktikám elity, které podle nich rovnost ohrožují tím, že v zájmu svých privilegií zbavují členy znevýhodněných menšin (černochoy, ženy, příslušníky etnických a náboženských menšin, homosexuály aj.) možností uspokojovat jejich autentické potřeby.

Logika přístupu „finančních svazů obcí“ je charakteristická pro přístupy nazvané „integrace služeb“ a „komunitní péče“. Ty kladou důraz na efektivnost, kterou chápou jako lepší uspokojování potřeb určité cílové populace (multiproblémových rodin, seniorů, lidí s postižením) s využitím stejného nebo dokonce zmenšujícího se objemu zdrojů.

Představy přístupů uvedených ve schématu 2 o klientech, jejich prostředí a žádoucích změnách jsou značně různorodé.

Abychom odpověděli na otázku, komu má zlepšování systému služeb v obci podle protagonistů tohoto pojetí vlastně sloužit, je třeba rozlišit tři typy klientů. „Klienty – uživatele“, to je ty, jimž mají být bezprostředně poskytnuty služby, „klienty – zadavatele“, to je ty, kteří z toho mají mít také (nebo výhradně) užitek, a „klienty – poskytovatele“, například neformální a dobrovolné pečovatele, které je třeba zapojit do systému „komunitní péče“ a poskytovat jim k tomu potřebnou podporu (viz schéma 2).

Pro „obyvatelé středisek terénní práce“ byli klienty – uživateli již zmínění obyvatelé chudých dělnických čtvrtí. Za své klienty – zadavatele považovali občany a představitele organizací (zejména univerzit), kteří spolu s nimi chápali úsilí o změnu podmínek života v dělnických předměstích za službu demokracii. Ta se jim, podobně jako „obyvatelům středisek terénní práce“, zdála být ohrožena doutnajícími konflikty s dělníky.

Ústřední hodnotou „antiopresivní práce se znevýhodněnými“ je rovnost. Sociální pracovníci, kteří se pro ni snaží v obcích vytvářet podmínky, se domnívají, že rovnost ohrožuje elita. Ta podle nich drží v rukou moc, ovládá instituce a těm, kdo se liší, brání pro jejich skupinovou příslušnost v přístupu k příležitostem. Svého klienta – zadavatele proto zastánci antiopresivního přístupu nehledají u oficiálních představitelů obce a organizací, ani u bohatých sponzorů. Za zadavatele považují znevýhodněné spoluobčany. Jejich autentické potřeby chtějí v zájmu rovnosti pomáhat lépe uspokojovat. Jinak řečeno, považují za žádoucí setřít rozdíl mezi klientem – zadavatelem a klientem – uživatelem. Důraz proto kladou na takové změny vědomí klientů a jejich politického prostředí, které by jim umožnily podílet se na rozhodování o jejich životě. Spolu s nimi organizují nezávislé, svépomocné služby, v jejichž rámci se znevýhodnění klienti – uživatelé mají stát skutečnými zadavateli, podílet se na určování problémů, které mají být řešeny, i na volbě jejich řešení. Antiopresivní sociální pracovníci předpokládají, že účast na rozhodování (participace) umožní klientům pochopit skutečné, to je mocenské a institucionální příčiny jejich znevýhodnění, získat organizační schopnosti a dosáhnout sebevědomí, které je potřebné k prosazování změn vlastního života. (Morrissey, 1990: 203-204; Dominelli, 1991: 197-199.)

Pro organizátory „finančních svazů obcí“ nebyli klienty – uživateli potřební spoluobčané. Měli to být jednak sponzoři, kteří měli nabýt jistoty, že s jejich penězi se zachází hospodárně, a dále obec jako celek. Zdroje, které měla obec při řešení svých problémů k dispozici, se měly díky aktivitě finančního svazu, zefektivnění chodu služeb a posílené důvěře sponzorů zvětšit. (Lubove, 1968: 183-192.) Podobným způsobem uvažují zastánci „integrace služeb“ a „komunitní péče“. Ti kladou důraz na služby zadavatelům – obci a sponzorům. Efektivnější využití zdrojů má státní a obecní pokladně pomoci vyřešit potíže s financováním komunálních služeb.

Protagonisté „integrace služeb“ a „komunitní péče“ si ovšem – na rozdíl od organizátorů „finančních svazů obcí“ – nevíšimají pouze potřeb obecní samosprávy a sponzorů. Od poloviny dvacátého století je totiž uspokojování potřeb uživatelů služeb běžně považováno za právo občanů. Soudobé komunální přístupy proto vedle úspor zdůrazňují také zlepšení služeb pro vybrané, legitimní kategorie klientů – uživatelů. Těmi jsou v případě „integrace služeb“ multiproblémoví klienti a jejich rodiny. Jejich potřeby nemohou být dobře a efektivně uspokojovány v prostředí, pro které je charakteristická rozdrobenost a specializace služeb na špatně koordinovanou realizaci jednotlivých zákonů. Předpokládá se proto, že různé způsoby propojování dílčích a vytváření komplexnějších služeb (viz schéma 2) mohou při celkově nižších nákladech umožnit vstřícnější reakci obce na různorodé potřeby individuálních uživatelů.

Schéma 3

Pojetí klienta, prostředí a změny v přístupech, které zdůrazňují změnu vztahu mezi způsobem uspokojování potřeb cílové populace a fungováním celé společnosti a jsou blízké logice tzv. reformního paradigmatu v sociální práci (u každého pojetí praxe, které je označeno tučně, je v horním řádku uvedena obecná charakteristika a v dolním, rozděleném řádku pojetí klienta, pojetí prostředí a žádoucí změna)

Pojetí praxe	Pojetí klienta	Obecná charakteristika Pojetí prostředí	Žádoucí změna
„Architekti vládních reforem“ (nejvýraznější v Británii, běžné v Evropě, od 60. let v USA)	Vývoj společnosti způsobuje, že organizace veřejných služeb brzdí reakci agentur sociální práce na potřeby celých kategorií uživatelů. Vládní experti proto monitorují agentury, vytvářejí programy celonárodních změn cílů, redistribuce zdrojů a zavádění nových typů služeb, které jsou koncipovány s ohledem na jejich funkci pro další sociální, politické a ekonomické instituce společnosti. (Hanlan, 1970: 47–49; Hill, 1990: 21–39, 42–48, 60–61; Murray, 1998: 25–57; Baldwin, 2000: 23–25.)		
	rozsáhlé cílové populace nebo kategorie uživatelů služeb, jejichž potřeby nejsou systémem služeb uspokojovány ani adekvátně, ani způsobem, který by byl funkční z hlediska dalších institucí společnosti	organizace služeb, která vlivem vývoje společnosti brzdí reakci agentur sociální práce na potřeby uživatelů a ovlivňuje negativně fungování dalších sociálních, politických a ekonomických institucí společnosti	celonárodní změny cílů, redistribuce zdrojů a typů služeb, koncipované vládními experty na základě monitorování agentur s ohledem na vliv změn na další politické, ekonomické a jiné instituce společnosti
„Radikální sociální politika“ (60. léta USA, 70. léta Anglie, konec 60. let a 70. léta Nizozemí)	Sociální politika státu je nástrojem kontroly, který vyžaduje konformitu s převládajícími požadavky tržní a výkonové společnosti výměnou za sociální zabezpečení. To umožňuje mocným uchovávat svá privilegia a nutí lidi, kteří nemohou podat očekávaný výkon, aby akceptovali omezené možnosti své seberealizace. Úkolem sociálního pracovníka je zpochybnit převládající očekávání, systém sociální pomoci, který je potvrzuje, prosazovat uznání přínosu těch, kdo nemají místo na trhu, a jejich důstojné zabezpečení. Dosažení takové změny v rámci celé společnosti vyžaduje, aby sociální pracovníci překročili komunitní praxi zmocňování znevýhodněných (viz schéma 2, „antiopresivní práce se znevýhodněnými“), a stali se členy širšího hnutí, které prosazuje změnu stávajících sociálních zákonů, programů a životních podmínek. (Rein, 1976: 460–461, 464, 475–477; Adams, 1982: 63–64; Wagner, 1989; Morrissey, 1990: 191–193; Mullaly, 1993: 184–200; Laan, 1998: 38–40.)		
	kategorie lidí, kteří v důsledku soustavného znevýhodnění nemohou podat výkon očekávaný ve společnosti zaměřené na trh a výkon, a jsou proto sociální politikou státu nuceni, aby se výměnou za nedůstojné sociální zabezpečení smířili s omezeními, která pro ně plynou z požadavků tržní a výkonové společnosti, jež ve vlastním zájmu prosazuje elita	společnost, ve které elita díky své mocenské nadvládě uplatňuje požadavky na tržní výkon, uchováva tak svá privilegia a pomocí sociální politiky nutí ty, jimž jsou v zájmu privilegií elity upírány příležitosti a kteří proto nemohou podat očekávaný výkon, aby se výměnou za nedůstojné sociální zabezpečení smířili s omezeními, která pro ně takto vznikají	změna výkonových očekávání a sociální pomoci, která je pomáhá prosazovat, a uznání přínosu všech, i těch, kdo nemají místo na trhu, a uznání jejich nároku na důstojné sociální zabezpečení; podmínkou je změna mocenských poměrů, k níž sociální pracovníci přispívají zmocňováním znevýhodněných v obcích a zapojením se do hnutí za změnu sociálních zákonů a podmínek

Podobně je tomu v případě „komunitní péče“. Zde jsou za klienty – uživatele považováni seniři a lidé s postizením a předpokládá se, že rozšíření palety komunálních služeb a jejich lepší koordinace jim umožní žít v domácím prostředí, místo aby využívali nákladné služby ústavní péče. Za důležitý prvek jejich domácího prostředí jsou považováni neformální a dobrovolní pečovatelé. Předpokládá se, že jejich pomoc je pro uživatele pečovatelských služeb důležitá z lidského hlediska a současně je levnější a pohodovější. Neformální a dobrovolní pečovatelé se proto mají v rámci systému „komunitní péče“ stát klienty – poskytovateli a má se jim dostávat soustavné podpory sociálních pracovníků.

„Antiopresivní práce se znevýhodněnými“, „integrace služeb“ a „komunitní péče“ se liší pojetím sociálního prostředí a jeho změny. Antiopresivní přístup klade důraz na politickou a mocenskou dimenzi prostředí a za rozhodující považuje participaci a zmocnění klientů – uživatelů k tomu, aby v obci dokázali kolektivně ovlivňovat nerovné podmínky uspokojování vlastních potřeb. „Integrace služeb“ a „komunitní péče“ ztotožňuje sociální prostředí klientů se systémem služeb v obci. Snaží se omezit rozpočtové potíže obce při zajišťování sociálních práv občanů a posílit schopnost služeb podporovat kvalitu života těch občanů, kteří v obci nedokážou žít očekávaným způsobem.

Přes tyto rozdíly mají všechny tři uvedené přístupy jeden shodný rys. Je jím sklon uvažovat o klientech – uživatelích nejprve jako o kategoriích občanů se zvláštním typem potřeb („znevýhodnění“, „multiproblémoví“, „nesoběstační“) a teprve potom si všimnout individuálních rozdílů v rámci těchto obecných kategorií. Sociální prostředí („znevýhodňující mocenské vztahy“ nebo „nepružný systém služeb“) se snaží nejprve přizpůsobovat potřebám celých kategorií a teprve v rámci takto změněného „systému“ hledají způsob, jak poskytované služby individualizovat. V rámci „antiopresivní práce se znevýhodněnými“ se má individualizace opírat zejména o učast jedince na rozhodování svépomocného kolektivu a o zásadu respektování osobní volby svépomocnou komunitou (Dominelli, 1991: 198–199). V rámci „integrace služeb“ a „komunitní péče“ má být hlavním nástrojem individualizace „případový management“, individuální „posuzování potřeb“ klienta – uživatele a individuální „plánování péče“ na základě jeho „volby“ (Waldfoegel, 1997: 467–470; Baldwin, 2000: 25–30).

Podobně jako zastánci změny služeb v rámci obce také protagonisté přístupů, které zdůrazňují změnu vztahu mezi způsobem uspokojování potřeb občanů a fungováním celé společnosti, vidí v roli klienta – uživatele rozsáhlejší kategorie. Jak „architekti vládních reforem“, tak stoupenci „radikální sociální politiky“ tyto kategorie uživatelů služeb vymezují z hlediska toho, jak způsob uspokojování jejich potřeb sociálními službami ovlivňuje celou společnost. V tom se oba přístupy uvedené ve schématu 3 shodují. Liší se tím, jak tyto celospolečenské účinky způsobu uspokojování potřeb cílových populací vymezují a jak koncipují změny politiky sociálních služeb, které vyplývají z jejich hodnocení.

Na rozdíl od stoupenců „radikální sociální politiky“ „architekti vládních reforem“ zpravidla akceptují stávající sociální řád a existující očekávání společnosti vůči uživatelům sociálních služeb. Cílové populace i sociální služby proto chápou jako „subsystémy“ daného společenského celku a sledují účinek způsobu uspokojování potřeb těchto populací na další, zejména ekonomické a politické „subsystémy“ společnosti. Zpravidla v rámci vládní zakázky monitorují činnost organizací služeb sociální práce a navrhují celonárodní změny cílů politiky sociálních služeb, způsobu redistribuce zdrojů a typů služeb pro danou cílovou populaci. Tyto změny plánují tak, aby jejich realizace umožňovala omezit negativní dopady a posílit přínosy fungování sociálních služeb pro politické, ekonomické, případně i další instituce společnosti. (Hanlan, 1970: 47–49.)

Nejzřetelnější příklady tohoto převážně konformního přístupu k rozsáhlé změně sociálního prostředí klientů nacházíme v Británii. Hill (2000: 166–168) například popisuje, jak tam na přelomu 80. a 90. let dvacátého století řešili potíže se zajištěním péče pro dospělé osoby (seniory a lidi s postizením). Počátkem 80. let v Británii prudce vzrostl počet „nezávislých“ (soukromých a občanských) zařízení ústavní péče. Rozmach nezávislé péče umožnila vláda tím, že začala příjemcům dávek sociální pomoci (zejména starým lidem) poskytovat prostředky na úhradu nezávislých ústavních služeb. Úřad sociálního zabezpečení totiž zmínil pravidla ověřování výše příjmu těch žadatelů o dávky sociální pomoci, kteří žili v soukromých ústavních zařízeních.

Vláda považovala dotování soukromé a občanské péče za dobrou myšlenku, neodhadla však dobře dopady její realizace. Nárůst výdajů státního rozpočtu na dotace nákupu nezávislé péče jejími uživateli byl enormní. Počet nezávislých ústavních zařízení vzrostl v době, kdy se místní úřady snažily s obtížemi rozšiřovat škálu forem domácí i ústavní péče poskytované přímo v obcích a nedostávalo se jim k tomu finančních prostředků. (Ukázalo se, že systém „komunitní péče“ tento problém nevyřešil.) Změnami sociálního zabezpečení vyvolaný nárůst poptávky po službách nezávislých ústavních zařízení tuto snahu hatil. Stravoval zdroje systému sociálního zabezpečení a snižoval poptávku po obecních službách domácí péče. Nezávislý sektor ústavní péče rostl bez ohledu na záměr veřejných činitelů udržet lidi v jejich domácím prostředí a poskytovat ústavní péči jen těm, kteří to opravdu potřebují. Kromě toho vznikla kategorie lidí, kteří sice potřebovali ústavní péči, nemohli si ji však koupit, protože nezískali k tomuto účelu přidělované, příjmově testované dávky. Sektor sociálního zabezpečení

čení se však touto otázkou nezabýval a soustředil se pouze na ověřování výše příjmu žadatelů. Růst nezávislé soukromé ústavní péče nenarušoval pouze s obtížemi budovanou rovnováhu mezi službami ústavní a domácí péče. Poptávka po službách obcí neklesala všude stejně, a vznikaly tak značné regionální rozdíly.

Základem řešení, které Hill popisuje, bylo výše charakterizované zvažování vlivu „subsystému“ sociálních služeb na další „subsystémy“ a instituce společnosti. Revizní komise vlády popsala ve své zprávě z roku 1986 vývoj nezávislých ústavních služeb jako „zvrácený důsledek politiky sociálního zabezpečení, který obrací snahu o dosažení správné rovnováhy mezi ústavní a komunitní péčí naruby“. V reakci na výsledky monitoringu předložila vláda v roce 1989 tzv. Bílou listinu, nazvanou „Zájem a péči lidem“¹⁰⁴. Ta obsahovala propracovaný plán reformy, která měl vzniknout situaci řešit z hlediska dopadu změn do celé řady oblastí života společnosti. Usilovala o zabezpečení kontroly vývoje výdajů při soustavné podpoře nezávislého sektoru, o celkovou racionalizaci, tržní orientaci a lepší plánování sociální péče, o zajištění spolupráce zdravotní a sociální péče, o účast uživatelů na rozhodování a o vstřícnost systému vůči přáním spotřebitelů. V roce 1990 vstoupil v platnost zákon, který určil místním úřadům povinnost posoudit potřebu péče u všech žadatelů o veřejně financované služby, rozhodnout, zda je ústavní péče nutná, či zda by místo ní neměla být poskytnuta nějaká forma domácí péče, rozhodnout, kdo tuto péči poskytne, a najmout odpovídající služby od nezávislých nebo obecních poskytovatelů.

Zastánci „radikální sociální politiky“ posuzují vliv způsobu uspokojování potřeb uživatelů služeb na společnost jinak. Jejich východiskem je odmítání existujícího společenského řádu. Cílovou populaci stávajících služeb chápou jako oběť mocenského útlaku a všímají si především toho, že vládnoucí elita využívá systém sociální pomoci jako nástroj uchování svých privilegovaných možností, na úkor šancí a práv cílové populace a k udržování jejího znevýhodněného postavení. Aby napravili tento, podle nich nespravedlivý způsob distribuce příležitostí, navrhuji změnu mocenských poměrů ve společnosti. Tu má podle nich vyvolat hnutí za práva znevýhodněných, jehož cílem je zpochybnění výkonových očekávání, která znevýhodňují uživatele veřejných služeb, destrukce stávajícího systému sociálního zabezpečení a jeho nahrazení systémem, který uzná přínos všech, tedy i těch, kdo nemohou v důsledku znevýhodnění podávat ve společnosti očekávaný výkon, a mají proto omezený přístup na trh. Nový systém by jim měl přiznat nárok na důstojné sociální zabezpečení. Sociální pracovníci by se měli stát účastníky tohoto politického hnutí a k naplnění jeho cílů mimo jiné přispívat svou antiopresivní praxí, která by měla v obcích zmocňovat klienty k účasti na radikální reformě.

Názornou ukázkou pokusu o rozsáhlou, existující sociální řád odmítající změnu prostředí chudých klientů je pokus o radikální reformu amerického systému sociální pomoci, který byl v letech 1967 až 1973 cílem Národního hnutí za sociální práva (NWRO, National Welfare Rights Organization). Podle Morrissey (1990: 192-193) přijala tato organizace příjemců dávek sociální pomoci (a od roku 1969 též dalších chudých rodin), kterou vedli komunitní pracovníci, pracovníci programů boje s chudobou a radikální náboženští vůdci, plán nahrazení „netolerovatelného“ (Rein, 1976: 476) systému sociální pomoci. Autory tohoto plánu byli učitelé sociální práce Richard A. Cloward a Frances F. Piven, kteří jej pod názvem „Strategie ukončení chudoby“ začali šířit v roce 1966.

Piven a Cloward zjistili, že vedle každého příjemce dávek sociální pomoci existuje další oprávněná osoba, která zatím nepobírá dávky. Navrhli, aby organizátoři hnutí za sociální práva podněcovali hromadný vstup oprávněných osob, které dosud nepobírají dávky, do systému sociální pomoci. Podle jejich představ by prudký vzestup počtu příjemců dávek způsobil byrokratické a finanční selhání místních a státních agentur sociální pomoci. To by mělo na místní úrovni vyvolat politické napětí a rozpad schémat financování veřejné pomoci. Organizátoři NWRO by mohli využít tento okamžik zmatku a navrhnout a na federální úrovni prosazovat reformu systému sociální pomoci. Jejím cílem by mělo být odstranění chudoby zavedením zákonem garantovaného ročního příjmu, který by byl financován federální vládou. (Morrissey, 1990: 191-192.)

Stoupenci „Strategie ukončení chudoby“ šest let úspěšně pomáhali oprávněným osobám podávat žádosti o přiznání dávek a v případě potřeby organizovali nátlakové akce („obléhání úřadů“) s cílem dosáhnout jejich kladné vyřízení. NWRO přesto svého konečného cíle nikdy nedosáhla a v roce 1973 ukončila svou činnost. V 70. letech se jejími následovnicí staly radikální organizace „druhé generace“. Ty soustředily pozornost na sociální práva žen a pouze s dílčími úspěchy prosazovaly cíle blízké NWRO v rámci systémů sociálního zabezpečení některých států americké federace. (Morrissey, 1990: 192-193.)

Shrnu-li vše uvedené nejjednodušším možným způsobem, mohu konstatovat, že jsem v literatuře nalezl jedenáct v minulosti nebo dnes praktikovaných pojetí změny klienta a změny jeho sociálního prostředí. Těchto jedenáct pojetí je možné členit podle dvou hledisek. Z hlediska velikosti „cílového systému“ intervence na pojetí zaměřená na změnu jedince, změnu systému služeb v obci, nebo na změnu účinků fungování systému sociálních služeb na celou společnost. Z hlediska postoje ke stávajícímu řádu a existujícím požadavkům prostředí na klienty je možné všech jedenáct pojetí rozdělit na pojetí akceptující (konformní) a pojetí odmítající (radikální). Pokud tedy připustíme určitou míru zjednodušení, můžeme hovořit o šesti typech přístupů ke změně klienta

a změně prostředí.

Popsané schéma by bylo třeba zbavit jeho zjednodušující topornosti. Proto by bylo účelné sledovat dilemata, kterým jsou nebo mohou být vystaveni pracovníci organizací služeb sociální práce, kteří se jednotlivá pojetí snaží praktikovat. Této otázce se však budu věnovat na jiném místě¹¹.

Literatura

- ABEL, E. K. Benevolence and Social Control: Advice from the Children's Bureau in the Early Twentieth Century. *Social Service Review*, 1994, Vol. 68, No. 1, pp. 1-19.
- ADAMS, P. Politics and Social Work Practice: A Radical Dilemma. In Mahaffey, M., Hanks, J. W. *Practical Politics. Social Work and Political Responsibility*. Silver Spring, Maryland: NASW, 1982, pp. 55-65.
- ALEXANDER, Ch. A. Professional Social Workers and Political Responsibility. In Mahaffey, M., Hanks, J. W. *Practical Politics. Social Work and Political Responsibility*. Silver Spring, Maryland: NASW, 1982, pp. 15-31.
- BALDWIN, M. Care Management and Community Care. *Social Work Discretion and the Construction of Policy*. Aldershot - Burlington - Singapore - Sydney: Ashgate, 2000.
- BARTLETT, H. M. *The Common Base of Social Work Practice*. Washington: NASW 1970.
- BOK, M. The Current Status of Community Action Agencies in Connecticut. *Social Service Review*, 1988, Vol. 62, No. 3, pp. 396-410.
- BOOTH, T., MARTIN, D., MELLOTE, C. (eds.). *Specialisation, Issues in the Organisation of Social Work*. Birmingham: BASW/SSRG 1980.
- BRIAR, S. The Current Crisis in Social Casework. In Gilbert, N., Spetch, H. *The Emergence of Social Welfare and Social Work*. Itasca: F. E. Peacock Publishers, 1976, pp. 402-414.
- BRIAR, K. H., BRIAR, S. Clinical Social Work and Public Policies. In Mahaffey, M., Hanks, J. W. *Practical Politics. Social Work and Political Responsibility*. Silver Spring, Maryland: NASW, 1982, pp. 45-54.
- CRAIG, G., GLENDINNING, C. Rationing versus choice: Tensions and options. Cash and care for disabled and older people and their carers. In Deakin, N., Page, R. (eds.). *The Costs of Welfare*. Aldershot - Brookfield USA - Hong Kong - Singapore - Sydney: Avebury, 1993, pp. 165-182.
- DAVIES, A. D. Settlement Workers in Politics, 1890-1914. In Mahaffey, M., Hanks, J. W. *Practical Politics. Social Work and Political Responsibility*. Silver Spring, Maryland: NASW, 1982, pp. 32-44.
- DOMINELLI, L. „Race“, Gender, and Social Work. In Davies, M. (ed.). *The Sociology of Social Work*. London - New York: Routledge, 1991, pp. 182-201.
- FUKASAWA, K. Caring Society and Payments for Care: What types of Mixed Economy of Care do Work Well. (Paper presented on EISS Conference on „Confidence and Changes. Managing Social Protection Systems in the New Millennium“, Götteborg, 6-10 September 2000.) 13 p.
- HANLAN, A. From Social Work to Social Administration. In *Social Work Practice 1970*. New York - London: NCSW - Columbia University Press, 1970, pp. 4153.
- HILL, M. *Understanding Social Policy*. Oxford: Basil Blackwell, 1990.
- HILL, M. *Understanding Social Policy*. Oxford: Basil Blackwell, 2000.
- KUHN, T. S. *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava: Pravda, 1982.
- LAAN V. d., G. *Otázky legitimity sociální práce*. Boskovice - Ostrava: Albert - ZSF OU, 1998.
- LUBOVE, R. *The Professional Altruist. The Emergence of Social Work as a Career*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1968.
- MORRISSEY, M. H. The Downtown Welfare Advocate Center: A Case Study of a Welfare Rights Organization. *Social Service Review*, 1990, Vol. 64, No. 2, pp. 189-207.
- MULLALY, R. *Structural Social Work. Ideology, Theory and Practice*. Toronto: McClelland & Stewart Inc., 1993.
- MURRAY, Ch. *Příliš mnoho dobra. Americká sociální politika 1950-1980*. Praha: SLON, 1998.
- MUSIL, L. Strategie terénní práce v problémových romských komunitách aneb Jak reagovat na politiku sestěhovávání neplatičů? In Sirovátka, T. (ed.). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: MU FSS - Georgetown 2002, s. 291-319.
- MUSIL, L., NAVRÁTIL, P. Přístupy k práci s menšinami - dilemata a možnosti jejich řešení. Část II - Antiopresivní přístupy. *Sociální práce*, 6/1999, s. 34-52.
- NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, roč. 34, 1/1998, s. 37-50.
- NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. *Sociální studia*, 5/2000, 127-163.
- NORTH, M. *The Secular Priests*. George. London: Allen & Unwin, 1972.
- PAULEY, R. M. Redesigning a Social Service Delivery System. In *Social Work Practice 1971*. New York - London: NASW, 1971, pp. 139-151.
- PAYNE, M. *Modern Social Work Theory: A critical introduction*. Basingstoke - London: The MacMillan Press

- Ltd, 1991.
- PINCUS, A., MINAHAN, A. Toward a Model for Teaching a Basic First-Year Course in Methods of Social Work Practice. In Gilbert, N., Spetch, H. The Emergence of Social Welfare and Social Work. Itasca: F. E. Peacock Publishers, 1976, pp. 432–459.
- POPLE, K. Analysing Community Work. Its Theory and Practice. Buckingham – Philadelphia: Open University Press, 1996.
- RANDALL, F. British Social Services. M&E Handbooks, 1981.
- REIN, M. Social Work in Search of a Radical Profession. In Gilbert, N., Spetch, H. The Emergence of Social Welfare and Social Work. Itasca: F. E. Peacock Publishers, 1976, pp. 459–484.
- WAGNER, D. Radical Movements in the Social Services: A Theoretical Framework. Social Security Review, 1989, Vol. 63, No. 2, pp. 264–284.
- WALDFOGEL, J. The New Wave of Service Integration. Social Security Review, 1997, Vol. 71, No. 3, pp. 462–484.

¹ Veškerou korespondenci lze posílat na adresu: Doc. Libor Musil, FSS MU, Gorkého 7, 602 00 Brno, nebo e-mailem na adresu: musil@fss.muni.cz.

² Čeština bohužel neumožňuje jednoduše a stylisticky obratně vyjádřit skutečnost, že „sociální pracovníci“ jsou ve skutečnosti „sociální pracovníci a mnohem častěji sociální pracovnice“. Prosim proto čtenáře, aby užívání termínu „sociální pracovník“ nepovažoval za výraz mého sklonu k maskulinizaci identity sociálních pracovníků a k přehlížení jejich ženskosti. Nepochybuji o tom, že ženský přístup sociálních pracovníků ke světu mocně ovlivňuje kulturu pomáhající profese, která je středem pozornosti této knížky. Kdybych užíval termín „sociální pracovnice“, asi bych byl čtenáři považován za podivína.

³ Termínem „paradigma“ je označována vnitřně soudržná soustava hodnot, hledisek, pojmů, představ a postupů, která vyjadřuje určitou tradici nebo způsob vědeckého myšlení a výkladu světa. Charakteristickou vlastností paradigmát je, že představují zásadně odlišný způsob výkladu a v návaznosti na to vedou k výrazně odlišnému obrazu světa. Paradigmata jsou tedy nesouměřitelná. V tomto smyslu zavedl termín „paradigma“ Kuhn svou práci z roku 1965 (viz Kuhn, 1981). V sociální práci jej aplikoval Payne (1991), v české sociální práci potom Navrátil (1998). Paradigmata sociální práce se ve svých obsahových východiscích sice do značné míry liší, otázkou však zůstává, zda je možné je považovat za „nesouměřitelná“ z hlediska způsobů poznávání, metody výstavby argumentů a částečně také z hlediska metod intervence. Payne a v návaznosti na něho i Navrátil proto hovoří o tzv. „malých paradigmatech“.

⁴ Typologie, která by byla založena na kombinaci dvou hledisek rozlišení (1. změna jedince – změna služeb v rámci obce – změna způsobu uspokojování potřeb cílové populace v rámci celé společnosti, 2. akceptace – odmítnutí očekávání sociálního prostředí), by zahrnovala následujících šest „malých paradigmát“: 1. odstranění osobnostních bariér akceptace očekávání okolí („dobročinní návštěvníci“, „případové poradenství“ – viz schéma číslo 1), 2. odstraňování bariér, jimiž služby brání seberealizaci klienta („socio-behaviorální přístup k případové práci“, „podvratná, radikální případová práce“ – viz schéma číslo 1), 3. posílení většinou uznávaných sociálních hodnot zlepšením funkce systému místních služeb pro cílovou populaci („obyvatelé středisek terénní práce“, „finanční svazy obcí“, „integrace služeb“, „komunitní péče“ – viz schéma číslo 2), 4. zmocňování znevýhodněných v obcích („antiopresivní práce se znevýhodněnými v komunitách“ – viz schéma číslo 2), 5. zlepšení interakcí mezi institucemi většinové společnosti zdokonalením způsobu uspokojování potřeb cílové populace („architekti vládních reforem“ – viz schéma číslo 3), 6. zpochybnění a nahrazení znevýhodňujících požadavků a principů systému sociální politiky („radikální sociální politika“ – viz schéma číslo 3).

⁵ Z podobného přístupu jako „dobročinní hosté“ dnes v České republice vycházejí programy typu LATA a Pět P. (Program Pět P, převzatý z anglosaského prostředí, je přímým dědicem více než stoleté tradice „dobročinných hostů“.) V rámci těchto programů tvoří dobrovolníci a jedinci ohrožení rizikovým jednáním, dvojice kamarádů. Předpokládá se, že „problémoví“ jedinci potřebují najít morálně nebo právně akceptovatelné, nerizikové nebo nekonfliktní, „standardní“ vzory zvládání svých životních obtíží a že lépe socializovaní dobrovolníci (často studenti) je mohou svým kamarádům zprostředkovat. Pokusy chápat jako tápající a hledající oba účastníky podpůrného vztahu, dobrovolníka i ohroženého klienta, existují, v praxi se však asi prosazuje bezděčně uplatňovaná představa „mise“ ze strany lépe socializovaného dobrovolníka.

⁶ „Socio-behaviorální přístup“ je svým zaměřením na zprostředkování orientace v systému služeb a přístupu k materiální pomoci podobný českému sociálně-právnímu poradenství, které se dnes uplatňuje například v probační službě, v práci sociálních kurátorů nebo v práci s rodinou a dětmi. „Sociálně-behaviorální“ přístup je ovšem poněkud komplexnější tím, že klade větší důraz na povzbuzení sebedůvěry a soběstačnosti klienta a snaží se využívat zkušenosti z případové práce při tvorbě sociálních zákonů a programů.

⁷ Na podobné myšlenky ochrany demokracie, rovnosti a občanských práv rozšiřováním příležitostí obyvatel problémových romských komunit je v současné době založen český projekt „romské terénní práce“ (viz Musil, 2002).

⁸ Termínem „rodová stigmatizace a diskriminace“ označují kolektivní znevýhodňování odlišných lidí založené na jejich příslušnosti k mužskému nebo ženskému rodu. Termín „rod“ používám jako český ekvivalent anglického „gender“, který označuje rozdíly kulturní orientace a sociálního postavení, jež provázejí biologické rozdíly mezi příslušníky mužského a ženského pohlaví.

⁹ Termínem „sexuální stigmatizace a diskriminace“ označují kolektivní znevýhodňování odlišných lidí založené na jejich inklinaci k heterosexuální, bisexuální nebo homosexuální orientaci.

¹⁰ Pro potřeby reflexe procesů intervence sociální práce rozlišují Pincus a Minahan (1976: 437–440) mimo jiné „systém klienta“, „cílový systém“ a „akční systém“. Ty se mohou, ale nemusí překrývat. „Systémem klienta“ je ten, kdo „najímá služby sociálního pracovníka jako agenta změny“. „Cílovým systémem“ je ten, na koho „sociální pracovník zaměřuje své úsilí o změnu“. Do „akčního systému“ zahrnují Pincus a Minahan všechny osoby, které „působí na cílový systém“. Rozlišení těchto tří „systémů“ umožňuje odlišit: 1. „klienty – zadavatele“, kterými jsou účastníci „systému klienta“, 2. „klienty – uživatele“, jimiž jsou účastníci „cílového systému“, a 3. „klienty poskytovatele“, to je osoby, které jsou současně účastníky „cílového“ i „akčního systému“. Účelem intervence je dosažení změny „klienta – uživatele“ a splnění zakázky „klienta – zadavatele“. Změna „klienta – poskytovatele“ může i nemusí být cílem intervence, v každém případě je však jejím nástrojem. „Klienti – poskytovatelé“ jsou účastníci „akčního systému“ a sociální pracovník jim poskytuje své služby proto, aby mu pomáhali dosáhnout změny „klienta – uživatele“ a splnit tak zadání „klienta – zadavatele“.

¹¹ Originální název Bílé listiny z roku 1990 zní „Caring for People“. Anglické „caring“ přitom současně znamená „pečovat“ i „projevat zájem a starostlivost“. Na rozdíl od angličtiny čeština neumožňuje vyjádřit jedním slovem souvislost mezi „soustředěným pozorností a zájmem na člověka“ a „pečovatelskou službou“. Slovní hříčku, kterou v této souvislosti použila britská vláda, je tedy obtížné elegantně převést do českého jazyka.

¹² Tato stat' je částí jedné z kapitol připravované knihy o dilematech práce s klienty v organizacích služeb sociální práce.

Peer program HIV/AIDS v Čechách a ve Skotsku

Peer Program HIV/AIDS in Czech Republic and Scotland

V posledních letech se na poli prevence HIV/AIDS² objevil nový způsob působení, který se dříve využíval v oblasti prevence drogové. Jedná se o tak zvaný peer program, který je v naší republice teprve batoletem. Peer prevence je pokládána za jeden z nejučinnějších způsobů prevence v oblasti HIV/AIDS zvláště mezi mládeží.

Porovnání peer prevence HIV/AIDS v České republice a ve Skotsku může přinést mnoho zajímavých faktů a podnětů ke zlepšování dosavadní praxe. Ve Skotsku totiž tento druh prevence existuje déle než u nás.

Cílem tohoto textu je otázka: „Jaký je rozdíl v peer programu pro HIV/AIDS v Čechách a ve Skotsku?“, jejíž zodpovězení má poskytnout základní srovnání a informace, umožňující nalézt východiska pro hlubší výzkum, zlepšení praktického aplikování peer programů HIV/AIDS v České republice a napomůže praktické výměně mezinárodních zkušeností.

Předpokládám rozdíl především v metodách a přístupu k peer programu v těchto dvou zemích. Ve Skotsku je především větší otevřenost k této prevenci, a širší chápání, kdo je peer lektor (nejde pouze o věkového vrstevníka). Má úvodní otázka je nasměrována tak, že by měla potvrdit či vyvrátit i tuto hypotézu.

V současné době existuje velmi málo informací a literatury pojednávající o peer prevenci zaměřené na oblast HIV/AIDS. Při kvalitativní srovnávací metodě tedy vycházím především ze zkušeností organizací, které jsem osobně navštívila, a z oficiálních materiálů, které jsou v daných státech považovány za výchozí. Dále pak z instruktážních a prezentačních materiálů organizací, dostupných definic peer programu HIV/AIDS, poznatků již prováděných výzkumů a podobně (viz literatura a poznámky pod čarou).

Vymezení pojmů

Východiskem porovnání, jehož cíl je uveden výše, jsou pojmy „prevence“, „prevence HIV/AIDS“, „peer program“ a „peer lektor“.

PREVENCE

Dle slovníku ČVUT (2001): „Prevence má obecně zabránovat nežádoucímu jevu. Zhruba od 50. let se prevence rozdělila na primární a sekundární:

Bc. Štěpánka Jakešová¹, Dis., studuje magisterský cyklus na FSS MU v Brně, obor sociální politika a sociální práce. Působila jako dobrovolník v nemocnici Mildmay Hospital – London pro lidi s HIV/AIDS a jako lektor organizace ACET. Navštívila Light House – London a WEST PHACE – Glasgow.

ABSTRAKT:
Text předkládá základní koncept peer prevence HIV/AIDS v Čechách a ve Skotsku a základní srovnání v praktické intervenci hlavních organizací. Autorka doufá, že její práce dopomůže ke zlepšení metod peer programu HIV/AIDS, praxe v České republice a mezinárodní výměně zkušeností.

* primární prevence – má za cíl předcházet nežádoucímu jevu před jeho vznikem.
* sekundární prevence – se provádí poté, co jev vznikl, ale ještě než způsobil poškození.

* terciální prevence – hovoří se o ní od 60. let. Provádí se poté, co jev nastal a způsobil poškození, jejím cílem je předejít dalším škodám. „Analogicky můžeme za nežádoucí jev dosadit nakažení virem HIV. U terciální prevence pak jde o zabránění dalšímu šíření. Toto rozdělení je však teoretické.

V praxi dochází k prolínání jednotlivých skupin a často není možné zcela přesně určit typ klientely. Je tedy nutné počítat s širším úhlem záběru prevence. Tím se dostáváme k dalšímu pojmu a již zmíněným otázkám, které nás z výše uvedeného výčtu budou zajímat:

PREVENCE HIV/AIDS

Společným cílem je varovat před možností nákazy a informovat o sebechránění, ale i apelovat na již infikované a vychovávat je k zodpovědnosti. Způsobů, jak provádět prevenci v této oblasti, je mnoho:

* reklamní kampaň – má za cíl předcházet nemoci (před jejím vznikem) a informovat o možnostech nákazy (billboardy, televizní reklamy, reklamy v časopisech apod.)

* benefiční, propagační akce – koncerty

* přednášky – kolektivní, školní – na školách ve vyučovacím čase, mimo něj, přednášky peer lektorů

* diskuse – například s člověkem infikovaným virem HIV (HIV+ člověkem), lékařem, sociálním pracovníkem, lektorem apod.

* peer program – cílený, nezáměrný (vedlejší produkt přirozeného dělení se o zkušenosti a vědomosti)

* zdravotní a sociální péče – u již nakažených poskytnutím dostatečně zdravotní a sociální a psychické podpory; tím je možné zamezit dalšímu šíření

* ostatní – prevence v nemocnicích, při úrazech, testování, poradenství (centra pomoci) apod.

PEER PROGRAM (čte se píř program)

Trčálek (2000): „Peer program má svůj původ v Americe 30. let, kdy byl využit v námořnictvu pro výškolení neformálních vůdců mužstev, která bylo potřeba zkázat. V 80. letech, kdy se zvýraznily problémy s drogami mezi mládeží, byl tento program oprášen a modifikován jako preventivní program. V 90. letech k nám tento program z Ameriky přivezl primář Nešpor a s dr. Pernicovou jej modifikovali na české podmínky a pro naše děti, základní verze tohoto programu byla zveřejněna asi poprvé v Učitelských novinách v roce 1994.“ Při definování tohoto pojmu narážíme na první rozdíly:

- Peer program je pozitivní ovlivňování
- Slovník ČVUT (2001): Jedná se o „program za aktivní účasti předem připravených vrstevníků. Jedna z mála prokazatelně účinných forem prevence vhodná pro normální děti a dospívající.

Metodika peer programu pro naše základní a střední školy byla schválena při oponentním řízení za účasti zástupců ministerstva školství mládeže a tělovýchovy. Uvedený program byl popsán v Učitelských novinách (č. 23 a č. 24/1994 a č. 37/1995) a v knihách: Prevence problémů působených návykovými látkami na školách. Příručka pro pedagogy: PEER – nemá český ekvivalent a znamená to zhruba něco jako vrstevník, ale v širším slova smyslu. Je to člověk, který je nám blízký nejenom věkem, ale i sociálním postavením, zaměstnáním, zájmy, životní orientací a který nás proto v našich názorech a postojích má schopnost ovlivňovat. Období dospívání je charakteristické inklinací k vrstevníkům. Vrstevnický tlak je tedy zvláště

významný v tomto období. Ve výchově a ovlivňování dětí a mladých lidí s ním musíme počítat. Z tohoto známého a nezpochybnitelného faktu vychází tedy i peer program, pozitivní ovlivňování názorů a postojů mladých lidí zase mladými vyškolenými lidmi bez přímých vstupů dospělých.

PEER LEKTOR

Peer lektor je aktivní dobrovolník z určité skupiny. Tento dobrovolník prochází výcvikem a školením tak, aby mohl samostatně odborně sdělovat předané informace svým vrstevníkům (svému kolektivu, skupině) nenásilným pozitivním tlakem. Tréninkový program, kterým adept prochází, je řízen odborníkem s případnými odbornými či zkušenými hosty (např. HIV+ člověk, psycholog, lékař apod.).

Do tréninku je většinou zapojen i výcvik sociálně komunikačních vlastností a podpora sebevědomí. Peer lektoré se aktivně vzdělávají a zároveň působí jako přenašeči informací k dalším lidem odborným způsobem. Zároveň se však nestávají profesionály z povolání.

Oblasti rozdílů peer programu HIV/AIDS v Čechách a ve Skotsku

Vymezením pojmů jsem zároveň hrubě naznačila, jaké jsou cíle peer programu a jeho charakteristika. Na základě toho vyvstávají otázky po odlišnostech v jednotlivých oblastech programů. Některé uvádím v následujícím přehledu, který dělim do čtyř oblastí:

1.) Charakteristika programu

- a) Jaké zaujímá peer program místo v prevenci HIV/AIDS?
 - Vymezení vůči ostatním druhům prevence
 - Měl by být tento program používán pro oblast HIV/AIDS?
- b) Na jaké skupiny je peer program zaměřen?
- c) Jak probíhá výběr a školení peer lektorů?
- d) Je rozdíl v supervizi peer lektorů?
- e) Jaké jsou používány metody (cíle)

2.) Podmínky

- a) Co se od peer programů očekává? – přijetí programu
 - veřejnost
 - instituce
 - lektoré
 - klienti (cílová skupina)
 - překážky využití z důvodu nepřijetí
- b) Jak se liší zázemí projektů
 - finanční – majetkové
 - nemovitosti
 - vybavení – pomůcky
 - personál – dobrovolníci
 - právní
 - veřejnost

3.) Tradice (vznik)

- a) Tradice peer programu
- b) Historie
- c) Sociokulturní východiska

Dané otázky jsou důležité pro pochopení hloubky dané problematiky. Při jejich zevrubném zodpovězení by bylo možné zjistit, zda lze přejímat a aplikovat metody peer programu jedné země do druhé, případně jsou-li nutné (při této aplikaci) úpravy programu.

ABSTRACT:
The text presents the basic concept of preventing peer program HIV/AIDS in Czech Republic and Scotland and basic difference in practical intervention of main organisations. The author hopes it will help to improve methods of peer program HIV/AIDS, practise in Czech Republic and international exchange of experience.

Tento text se zaměřuje pouze na některé z výše zmíněných charakteristik. Ostatní otázky mohou být námětem pro další akademické zpracování, či námětem do diskuse.

Jaké zaujímá peer program místo v prevenci HIV/AIDS?

VYMEZENÍ VŮČI OSTATNÍM DRUHŮM PREVENCE

(Vyjmenování druhů prevence HIV/AIDS jsem provedla ve vymezení pojmů.) Peer program je založen na efektivní strategii zplnomocnění mladých lidí tak, že předvedou své znalosti a schopnosti. Díky přiměřenému tréninku a podpoře se mladí lidé stanou aktivními postavami ve vzdělávacím procesu raději než pouhými pasivními příjemci souboru rad a příkazů „dospělých pánů chytrých“. Dostávají možnost pracovat s ostatními mladými lidmi, a vytvořit tak pozitivní tlak na své blízké okolí. Navíc vrstevníci se stávají více důvěryhodnou osobou, od které jsou informace a rady lépe přijímány, a diskuse podporuje u mladých větší a trvalejší vůli znát odborné informace, aby se mohli správně rozhodnout o svém životě. (Srovnej UN 1994, str. 16 -17)

U peer programu jsou na lektora kladeny mnohem větší nároky, pokud jde o sociální dovednosti, než u jiných způsobů prevence.

MĚL BY BÝT TENTO PROGRAM POUŽÍVÁN PRO OBLAST HIV/AIDS?

Tato dílčí otázka nezodpovídá přímo poznávací otázku, je však stejně jako otázka první důležitá pro pochopení východisek, která mají vliv na rozdíl charakteristik peer programů v jednotlivých zemích.

Někteří lidé se obávají, že tímto způsobem dáme mladým do rukou zbraň ve formě příliš intimních informací, že s těmito informacemi ve svém věku neumějí adekvátně zacházet, že je tím pádem zkeslí či zneužijí. Tato obava je rozšířenější v České republice, jelikož většina současných rodičů dospívající mládeže byla vychovávána ve společnosti před rokem 1989, kdy sexuální otázka byla na veřejnosti tabu a zabývat se touto otázkou před mládeží bylo nemyslitelné.

Proti tomu mluví fakt, že vrstevnická výchova zde vždy svým způsobem existovala. Na rozdíl od peer programu dochází k čerpání informací z pochybných zdrojů a následné přirozené sdílení těchto informací, což je mnohem nebezpečnější. Zvláště pokud se jedná o lidský život. Peer vzdělávání nabízí mladým sdílení informací získaných od odborníků, a tak riziko zkeslení (komerčního a jiného) výrazně snižuje. Navíc nabízí i příležitost účastnit se smysluplnou rolí na snižování závislostí, týrání a zneužívání, těhotenství dospívajících a nakažení STD (pohlavně přenosnými nemocemi). (Srovnej Coats, str. 594-595 Intervention.)

Simon v Research (2000) argumentuje, že peer lektoři jsou mnohem efektivnější než profesionální pracovníci, kteří na rozdíl od peer lektorů se v této sexuální problematice neumějí tak trefně vyjádřit. Nejdůležitější je, že peer lektoři žijí mezi svou cílovou skupinou a mají přirozený přístup k osobnímu životu jejich členů.

Na jaké skupiny je peer program zaměřen?

Česká republika:

Jedlička (2000 a 2001) stejně jako Učitelství noviny (1994 a 1995) poukazují na to, že se jedná především o vrstevníky peer lektorů 8. a 9. ročníků (příčemž je kladen důraz na vrstevnictví), středoškoly, či osvětu veřejnosti (1. 12. - den boje proti AIDS, osvěta při rozdávání červených stužek, Světlo pro AIDS - přednášky, výstavy - to však již není peer prevence - viz rozdělení prevence v pojmech).

Skotsko:

Podle Black (1995) a Health Education je program ve Skotsku zaměřen jak na vrstevníky basic, secondary a high school (viz ČR), tak na skupiny typově podobné peer lektorovi, nejčastěji skupiny, ze kterých peer lektor vychází (gangy, čtvrtě, zájmové kroužky, skupiny společně trávicí čas apod.), při osvětových akcích se spíše angažují samotné organizace.

Jak probíhá výběr a školení lektorů?

Dle výzkumných prací lze peer programy rozdělit podle realizace tímto způsobem:

1. Ustavením mládežnické organizace, jejíž členové působí na školách i neformálně (kluby, výstavy, programy apod.). Tento způsob používá například organizace IOGT International, PHACE West - Lankshire a Český červený kříž (ČČK).

2. Školy mohou vychovávat své peer lektoře samy. Případně některá škola může sloužit jako metodické

středisko. Tento způsob používá například organizace v Roselle Park's Peer Leadership Program v New Jersey.

3. Je možné školit malé týmy, např. učitel a několik žáků z jeho školy, ti pak implementují program na své škole. Tento způsob používá například organizace Boys and Girls of America a Gymnázium Komenského nám. ve Znojmě. (Rozdělení srovnej UN 1994: 16)

4. Školení malých týmů může být konkrétně zaměřeno podle individuálních požadavků cílové skupiny budoucích peer lektorů. Lektor pak působí buď individuálně, nebo v týmu. PHACE - Glasgow.

VÝBĚR LEKTORŮ

Česká republika:

UN (1994: 17): Při výběru peer lektorů „za optimální věkový rozdíl považujeme situaci, kdy aktivisté³ jsou o rok nebo o dva starší než žáci, s nimiž budou pracovat. Výběr aktivistů, kteří se budou podílet na implementaci programu v nižší třídě, by se měl dít diskrétně, aby ti, co nebyli vybráni, nepocítili krivdu. Nejvhodnější jsou pochopitelně aktivisté, kteří přijali cíle programu a mají dobrou schopnost komunikovat. Je ideální, když jsou mezi aktivisty zastoupeni chlapci a dívky.“

Středoškoly mohou provádět peer program i na základních školách v 8. a 9. ročníku (využito u ČČK).

Skotsko:

Z rozhovoru s Rosie Elliot a Paul Morton z organizace Phace West v Edinburgu vyplynulo, že při výběru peer lektorů je za kritérium považován především zájem a vztah k cíli peer programu. Toto tvrzení dokládají i směrnice ministerstva zdravotnictví ve Skotsku (A Trainer's Guide). Většina adeptů na peer lektoře je v současnosti kontaktována street workery, jelikož ve Skotsku je momentálně nejvíce ohrožena skupina pouličních part, gangů a podobně zaměřené mládeže. Oslovování jsou i žáci a studenti škol, či mládež, která se setkává s již vyškolenými peer lektoři. Vzhledem k delší tradici peer programů ve Skotsku než v ČR je větší i povědomost mládeže o těchto organizacích a možnosti stát se peer lektorem, která je podporována letáky a podobnou reklamou. Lektoři jsou pak motivováni jak zajímavým tématem, tak víkendovými pobyty (viz metody - výcvik).

Školení lektorů – podrobné srovnání viz metody níže

Česká republika:

Je především zaměřeno na přednášky a diskuse (vyučující, adeпти, hosté-odborníci, např. lékaři, HIV+, psychologové apod., není využíváno všude) doplněné o interaktivní hry. Navíc je v rámci školení občas zařazeno i spolupořádání veřejných akcí (výuka komunikativnosti a sociálních dovedností).⁴

U organizace ACET je možné zvýšení vzdělání následným kursem se sedmi setkáními.

O využívání následného vzdělávání, společných víkendových pobytů či workshopů peer lektorů a spolupráce týmu nemám žádné informace. Je tedy možné, že se tyto metody v České republice nevyužívají.

Skotsko:

Mimo přednášky a diskuse (tedy podobně jako v ČR) je pro ucelení týmu peer lektorů využíváno i možnosti víkendových pobytů. A to jak pracovních, tak odpočinkových. Velký důraz je také kladen na následné vzdělávání (PHACE West Lankshire - povinné pro trvání aktivního stavu peer lektora) a workshopů peer lektorů navzájem s přizvanými hosty a vedoucími.

Minimálně se využívá aktivní účasti v programech pro osvětu veřejnosti. (Ve Skotsku existuje dobře fungující síť organizací zabývajících se touto problematikou, tudíž funguje i větší dělení rolí.)⁵

Je rozdíl v supervizi lektorů?

Česká republika:

Peer lektoři jsou po vyškolení zpočátku kontrolováni na prvních přednáškách či diskusích, později přecházejí na samostatnou činnost s možností kontaktovat svého učitele, který je provedl výcvikem, podle potřeb lektora a možností učitele.

Skotsko:

Peer lektoři jsou vedeni k tomu, aby vytvořili skupinu, která se i po skončení výcviku pravidelně setkává na workshopu, případně víkendových akcích, kde si lektoři mohou vzájemně vyměňovat zkušenosti, informace a radit se. Na těchto setkáních se také hodnotí dosavadní činnost, navíc je možné se radit s přítomným odborníkem. Jinak každé vzdělávací centrum má kancelář či kontaktní místo s otevíracími hodinami, kam je možné se kdykoliv přijít poradit.

Black (1995) uvádí, že peer lektoři jsou během výcviku také vedeni k dodržování duševní hygieny a prevence proti vyhoření a zvládání stresových situací.

V Edinburghu dle ministerstva zdravotnictví (A Trainer's Guide) k pravidelným setkáváním přibývají interaktivní hry k rozvoji pochopení konfliktních a problematických situací se zpětnou reflexí: zajímavosti, naučení, časového rozložení a předpoklad užitečnosti získaných znalostí.

Jaké jsou používány metody (cíle)?

INTERVENCE

Založení jádra vzdělávacího týmu: koordinátoři projektu, konzultanti, supervizoři.

Česká republika:

Nenalezla jsem žádnou literaturu, která by o této oblasti cokoliv udávala, musím tedy vycházet z praxe organizací, jejichž struktura je mi známa, či mi byla sdělena.

České peer programy vedou většinou lidé, kteří se nadchlí pro tento druh prevence HIV/AIDS a samovzdělávali se, či byli vzděláni jinými koordinátory či peer lektory. Pouze někteří jsou profesionální sociální pracovníci (koordinátor peer programu na Gymnáziu Komenského nám. Znojmo), výjimečně studenti vysokých škol (3. lékařská fakulta ČVUT) a není mi známo, že by existovalo cílené školení těchto pracovníků, průběžné vzdělávání či workshopy, ale je možné se obecně vzdělávat o prevenci v oblasti HIV/AIDS (např. pod Free Teens ve spolupráci se SZU (Státní zdravotnický ústav), či na různých seminářích o této problematice - většinou na konferencích pod SZU nebo Domem světla v Praze).

Skotsko:

Coats (2000) udává, že dle ustavených pravidel by mělo být jádro vzdělávacího týmu tvořeno maximálně pěti až sedmi profesionálními sociálními pracovníky. Z toho minimálně dva by měli mít vysokoškolské vzdělání. Pokud má někdo osobní zkušenost s danou problematikou, je to výhoda.

Vzdělávání a následné vzdělávání je dle ministerstva zdravotnictví (A Trainer's Guide) vedeno odborníky pro danou problematiku pod skotským ministerstvem zdravotnictví, které vydalo i manuál pro tyto organizace, nebo je možnost workshopů a dalšího vzdělávání pod sdružením těchto organizací, případně pod International HIV/AIDS Alliance (www.aidsalliance.org), která zajišťuje profesionální výcvik jak koordinátorů a lektorů, tak i dobrovolníků.

KONTAKTOVÁNÍ ŠKOL NEBO VYTVOŘENÍ MALÉHO POMOCNÉHO TÝMU (VE ŠKOLÁCH ČI V ORGANIZACI)

Česká republika:

Za ideální se považuje po dohodě s ředitelem školy kontaktovat jednoho učitele na škole, který je vyškolen v dané problematice, případně několik peer lektorů, kteří na programu dále aktivně spolupracují nebo přímo vedou program sami. V podobném smyslu je o tématu pojednáno i v metodice prevence v Učitelských novinách (1994: 16-17).

Praktikován je i ten způsob, že si učitel sám zvolí spolupracovníky z řad adeptů na peer lektory (ACET Vyškov), nebo vše zastane pouze jádro vzdělávacího týmu, případně rozšířené na více členů.

Skotsko:

Situace je obdobná jako v České republice, s rozdílem požadavku odborného školení a následného vzdělávání. O tomto tématu se podrobně rozepisuje Coats (2000).

VÝCVIK LEKTORŮ⁶

a) Nábor - motivace

Česká republika:

Většinou se nabírají adepti po přednáškách na školách, případně pokud se přihlásí v ČČK na základě malého množství letáků (jsou mi známy od ČČK).

Skotsko:

Kromě výše uvedených způsobů se využívá navíc kontaktování streetworkerů, na které je kladen velký důraz.

b) Smlouva

Česká republika:

Není mi známo, že by některá organizace této možnosti využívala⁷, tudíž předpokládám, že se s adepty v České republice smlouva nespisuje.

Skotsko:

Elliot Rosie a Morton Paul uvedli, že po předchozích zkušenostech se v organizaci Phace West v Edinburghu ověřilo sepsání smlouvy s adeptem na peer lektora, kde se zavazuje. Touto smlouvou se adept zavazuje že nebude získané informace zneužívat proti cíli peer programu a že nebude vystupovat jako peer lektor před zakončením školení. Využívání podobných smluv se díky Phace West začalo šířit i do dalších skotských organizací.

c) Výcvik

Viz otázka „Jak probíhá výběr a školení lektorů?“.

Česká republika:

Délka výcviku je různá:

* 2 x 2 hodiny či 4 x 1 hodina - podle MŠMT Učitelské noviny (1994: 16)

* 7 x 1 hodina + 7 x 1 hodina + 1 zkušební přednáška či diskuse (ACET)

* 4 dny + 1 zkušební přednáška či diskuse ČČK

Následný výcvik není (ve výjimečných případech možnost dobrovolného výcviku)

Skotsko:

Délka výcviku je taktéž různá:

Dlouhodobé:

* 1x týdně - 1 rok + 1-2 tréninkové víkendy + 1 zkušební přednáška či diskuse (PHACE West)

* 1x měsíčně - 1 rok + 1-2 tréninkové víkendy + 1 zkušební přednáška či diskuse (PHACE West)

Krátkodobé:

* 12 x 1 hodina (ministerstvo zdravotnictví Skotsko)

Následný výcvik je většinou povinný pro aktivní stav peer lektora

d) Certifikát

Česká republika: Peer lektor většinou dostává po absolvování celého kurzu

Skotsko: Peer lektor většinou dostává po absolvování celého kurzu, u některých organizací na dobu určitou, kdy je nutné absolvovat další vzdělávání či workshop s kolegy v týmu.

Závěr

Porovnáním jsme dospěli k několika odlišnostem. Za nejdůležitější pokládám, že peer program ve Skotsku a v České republice se liší především zaměřením na cílovou skupinu - v České republice pouze na vrstevníky, kdežto ve Skotsku na širší skupiny i podle zájmu a příslušnosti k dané skupině, ne pouze na věku. Ve Skotsku se tato metoda osvědčila i z toho důvodu, že v této zemi dochází velice snadno i k vytváření nových lokálních a skupinových slangů vztahujících se ke způsobu života skupiny a k velké uzavřenosti skupin či gangů. U nás k tak velké jazykové bariéře či uzavřenosti zatím nedochází, přesto lektor jako člen skupiny je více zasvěcen do její problematiky a forem sexuálního života a měl by být schopen většinu dotazů předpokládat a připravit se na ně lépe než externí lektor. Navíc je velká pravděpodobnost větší otevřenosti mezi vrstevníky s podobným stylem života (stejně jako ve Skotsku). V ČR se prevence zaměřuje především na školský systém. Z tohoto důvodu jsou v ČR cílovou skupinou věkové vrstevníci (především ve škole).

To se odráží i ve výběru peer lektorů, který vychází z požadavků takto definované cílové skupiny. Rozšíření českého modelu o peer lektory kontaktované např. streetworkery by mohlo zefektivnit prevenci především u typických rizikových skupin (narkomanů, part navštěvujících různé hudební kluby apod.).

Při srovnání nacházíme rozdíl i v důrazu na školení a profesionalitu jak vyučujících, tak peer lektorů. V České republice je větší volnost, projevující se v následné péči o peer lektory, v následném vzdělávání celkově a v přístupu k oficiálnímu potvrzení adepta na peer lektora.

Rozdíl vidíme i v dalších bodech srovnání (školení, výcvik lektorů, supervize, v důrazu na sblížení kolektivu - víkendové akce během školení i po něm...). Došla jsem k závěru, že skotský model je propracovanější a má široký záběr, jak v cílové skupině a náboru peer lektorů, tak v poskytování služeb peer lektorům a formách školení.

Rozdíl může být způsoben délkou užívání tohoto typu prevence, nepoměrem finančního zajištění projektů i mentalitou. Osobně se přikláním především k přecenění školského systému a samostatnosti a vytrvalosti peer lektorů. Průběžné vzdělávání a supervize lektorů by pomohla peer lektorům před „vyhořením“, podporovala by pravdivost informací průběžnou aktualizací a na základě výměny zkušeností by pomohla lektorům zdokonalovat a rozvíjet schopnosti komunikace s cílovou skupinou.

Jisté rozdíly a možnost výměny zkušeností tedy vidíme. Na druhou stranu musím podotknout, že každý

ABSTRAKT:
Tato stať se zabývá vlivem širšího sociálního prostředí na vznik poruch příjmu potravy, konkrétně mentální anorexie a mentální bulimie u dospívajících dívek a mladých žen. Ke zpracování tématu je používána odborná literatura, informace z internetových stránek, z mé bakalářské práce a mé osobní zkušenosti ze stáže v Dětské psychiatrické klinice Motol. Obsah práce je zaměřen na módu, reklamu a médiemi prosazovaný ideál štíhlosti a jejich vliv na vznik MA a MB. Výsledkem je zjištění, že širší

prostředí (médiá, móda a reklama a jimi prosazovaný ideál štíhlosti) dospívající dívky a mladé ženy natolik, že může být příčinou vzniku poruchy příjmu potravy?

Pro snazší orientaci a případnou manipulaci s textem nyní stručně nastíním strukturu, ve které bude tato práce vedena. Již výše jsem se dotkla hlavních cílů této práce, jaká otázka se zde bude řešit (poznávací otázka) a komu především bude obsah práce určen, proč chci oslovit dospívající dívky a mladé ženy, jejich rodiče, učitele a sociální pracovníky. Dále bude stať poukazovat na širší sociální vlivy, které mohou být příčinou vzniku mentální anorexie a mentální bulimie, přičemž budu specifikovat, co širším sociálním prostředím míním. V další části stať zařadím mentální anorexii a mentální bulimii do forem poruch příjmu potravy a seznámím čtenáře s jejich stručnou charakteristikou. Uvedu, proč se chci tímto tématem vůbec zabývat a jakým způsobem získám informace, ze kterých budu při řešení dílčích otázek vycházet. Na základě specifikace užívaných pojmů zformuluji otázky o vlivu širšího sociálního prostředí na vznik poruch příjmu potravy a hypotézu o těchto dvou proměnných.

Zmíním se i o ostatních vlivech, které působí na vznik mentální anorexie a mentální bulimie. Poté se budu věnovat hlavním poznatkům, které budou odpovídat na otázky položené v úvodu. V této pasáži se budu zabývat vlivem reklamy a médií na dospívající, dietami, které slibují snížení váhy za neuvěřitelně krátké časové období, módními trendy a chlapeckým vzezřením těla, které je v dnešní společnosti žádané. Stěžejním slovním spojením, které bude podle všeho provázet mou celou práci, bude všude prosazovaný ideál štíhlosti. V závěru zhodnotím uvedené poznatky a odpovím na poznávací otázku, kterou jsem uvedla v úvodu této práce.

2. POJETÍ ZKOUMANÝCH JEVŮ

Již v poznávací otázce uvádím pojem širší sociální prostředí, a je proto načase, abych tento pojem osvětlila. Pro potřeby této stať bych širším sociálním prostředím chápala určitý kompromis mezi definicemi životního prostředí (ta část světa, s níž je člověk v interakci, kterou využívá, kterou mění a jíž se přizpůsobuje), kulturního prostředí (termín označující prostředí nebo svět, jenž obklopuje člověka, je součástí jeho kultury, přičemž kultura je zde chápána jako komplexní celek, zahrnující poznání, víru, umění, morálku a ostatní zvyklosti získané člověkem jako členem společnosti) a sociálního prostředí (soubor určitých skupin nebo osob, s nimiž je jedinec ve styku).

Výstižné je i vysvětlení sociálního prostředí J. Szczepanským, který ho vnímá jako „souhrn jednotlivců, skupin a jiných pospolitostí, se kterými se osoba ve svém životě stýká a které mají vliv na její chování“ (Sociologický slovník, 1992:314). K dokreslení úplného obrazu definice širšího sociálního prostředí pro mé účely bych ještě přidala formulaci o síle vlivu médií, reklam, propagovaného ideálu krásy a požadavků na dospívající dívky v dané kultuře.

Móda je podle Hartla „systém návyků nebo preferencí, které jsou dlouhodobější než rozmar nebo výstřelek a kratší než zvyk nebo obyčej“ (Hartl, 2000:322). Pro potřeby stať budu módu chápat jako soubor pravidel, který je předkládán dospívajícím dívkám a mladým ženám, jako ideál krásy, kterým je společensky uznávaná představa o dokonalé postavě, anebo jako model (podle Sociologického slovníku postihuje strukturu nebo funkci nějakého systému, vystihuje určité vztahy ve zjednodušené situaci a je neúplným obrazem skutečnosti), kterého se snaží dospívající dosáhnout.

Reklama bude dalším hojně užívaným pojmem v následujícím textu. Podle Psychologického slovníku jde o „proces přesvědčování, kterým jsou hledání uživatelé zboží nebo služeb, přičemž hledání se uskutečňuje prostřednictvím komunikačních médií“ (Psychologický slovník, 2000:504). Masmédia jsou v tomto kontextu chápána jako prostředky masové komunikace. Je třeba si ovšem uvědomit, že reklama v našem případě nepropaguje jen výrobky, ale i populární představy, hodnoty, cíle a názory,

a tím formuje postoje a chování u dospívajících dívek a mladých žen, které jsou reklamou silně ovlivňovány.

Poruchy příjmu potravy jsou v Psychologickém slovníku definovány jako „návyková chorobná závislost na jídle nebo pocitu hladu, kdy postižení využívají potravu jako omamný prostředek tím, že jí přijímají v nadměrném nebo naopak v nedostatečném množství“ (Psychologický slovník, 2000:432). Mezi hlavní formy poruch příjmu potravy se řadí mentální anorexie a mentální bulimie.

Mentální anorexie spočívá v úmyslném snižování váhy, které si postižený způsobuje sám tím, že se vyhýbá většině jídel a užívá jiné způsoby snižování váhy, jako vyprovokované zvracení, zneužívání projímadel nebo nadměrné cvičení. Leibold charakterizuje mentální anorexii jako „náruživou abnormální snahu zhubnout omezováním příjmu potravy až po úplné odmítání jídla“ (Leibold, 1995:38). Krch (2000) uvádí tři základní znaky, které jsou diagnostickými kritérii pro určení mentální anorexie.²

Mentální bulimie je druhým nejčastějším typem poruch příjmu potravy. Psychologický slovník ho chápe jako „syndrom, který zahrnuje opakující se záchvaty přejídání velkými dávkami jídla během krátké doby, vyvolané neodolatelnou touhou po jídle, spojené s touhou potlačit důsledky vyprovokovaným zvracením, zneužíváním léků, klystýrů, apod.“ (Psychologický slovník, 2000:82). Krch mentální bulimii definuje jako poruchu charakterizovanou „především opakujícími se záchvaty přejídání, spojenými s přehnanou kontrolou tělesné hmotnosti“ (Krch, 2000:15). Dále přidává opět tři charakteristické znaky.³

Mentální anorexii a mentální bulimii spojuje strach z tloušťky a nadměrná pozornost věnovaná vlastnímu vzhledu a tělesné hmotnosti. Dospívající dívky a mladé ženy trpící MA a MB se neustále zabývají tím, jak vypadají, kolik váží, a neustále se snaží snížit svou váhu. Zatímco anorektičkám se to většinou daří, jsou hrdé na svoji nízkou váhu, a pokračují tedy v dietách, bulimičky začnou po nějaké době jíst víc, než by chtěly. Jsou pak zklamané, cítí se provinile a hledají způsoby, jak se potravin nahromaděných v žaludku zbavit. Jak dívky s MA, tak dívky s MB se dostávají do magického kolotoče jídla, nadměrného cvičení, diet, hladovění a přejídání.

3. MOTIVACE, ZDROJE INFORMACÍ A ZKOUMANÉ OTÁZKY

S problematikou mentální anorexie a mentální bulimie jsem se setkala na stáži v Dětské psychiatrické klinice Motol v Praze, kde jsem načerpala poznatky a první zkušenosti s poruchami příjmu potravy. Teprve později jsem si začala uvědomovat, že počet dívek s tímto onemocněním v mém okolí začíná narůstat, což mne zneklidnilo natolik, že se tomuto tématu hodlám věnovat i nadále. Z informací získaných na klinice jsem vycházela v mé bakalářské práci a hodlám z nich vycházet i při sestavování této stať. V bakalářské práci jsem se však věnovala příčinám vzniku mentální anorexie a mentální bulimie obecně a brala jsem v úvahu jak psychické, rodinné, individuální, tak i sociální faktory mající vliv na vznik těchto onemocnění. Proto bych se ráda v této práci zabývala příčinami poruch příjmu potravy z hlediska širšího sociálního prostředí, konkrétně tedy, jak móda, ideál štíhlosti dnešní společnosti, médií propagované reklamy ovlivňují vznik MA a MB u dospívajících dívek a mladých žen.

Na téma MA a MB jsem neprováděla žádný výzkum ani jsem se neúčastnila organizace žádného experimentu u osob s poruchou příjmu potravy. Součástí mé bakalářské práce jsou však tři případové studie, které jsem sestavila na základě údajů, které jsem získala na psychiatrické klinice. K zodpovězení dílčích otázek údajů budu používat veškerou dostupnou literaturu včetně článků z odborných časopisů, mou bakalářskou práci a informace z internetových stránek. Jako metodu získávání dat použiji sekundární analýzu, při které budu vyhledávat všechny informace, které se budou týkat působení širšího sociálního prostředí (v mém případě vliv médií, módy, reklamy a v nich prosazovaný ideál štíhlosti) na dospívající dívky a mladé ženy, jako možné příčiny vzniku poruchy příjmu potravy.

sociální prostředí může být příčinou těchto onemocnění, ne však jako samostatný činitel, protože na vznik těchto poruch působí i další faktory (osobní zkušenosti, individuální rozdíly, rodina, atd.).

ABSTRACT:
This essay deals with an influence of social environment (a setting) on the inception of eating disorders, concretely anorexia nervosa and bulimia nervosa displayed by teenage girls and young women. To elaborate this theme, it was used specialized literature, data from the website, information from my bachelor paper and my personal experiences from the short-term attachment in the psychiatric clinic in Prague. The contents of this article is focused on a fashion, an advertising and an ideal slender figure enforced

Z dosavadních poznatků o zkoumaných jevech a výše uvedených údajů vyplývá několik otázek, jejichž zodpovězení by mohlo přispět k vyřešení problému, zda širší sociální prostředí může zapříčinit vznik poruch příjmu potravy u dospívajících dívek a mladých žen. Jako první mne hned napadá: Jsou vůbec dospívající dívky a mladé ženy ohrožené MA a MB schopny odolávat sociálním tlakům?

Dále uvažuji nad tím, zdali ideál štíhlosti ovlivňuje vznik poruch příjmu potravy, z čehož vyplývají důsledky: Jaký ideál štíhlosti je dnes předkládán dospívajícím dívkám a mladým ženám? Vnímají dospívající štíhlou postavu jako znak úspěchu ve společnosti? Má ideál štíhlosti někde svoji hranici?

Pokud se zamyslím nad tím, zda má móda vliv na poruchy příjmu potravy, vyvstávají mi na mysl otázky jako: Může mít módní průmysl na svědomí vznik mentální anorexie a mentální bulimie? Ovlivňují ideál štíhlosti modelky a módní návrháři? Proč módě tak silně dospívající dívky podléhají?

Dále přemýšlím nad tím, jak ovlivňují masmédiá vznik poruch příjmu potravy: Vytváří reklama zkreslené představy o ideální postavě? Jakou představu o štíhlosti vytváří televizní vysílání? Zvyšuje se riziko vzniku MA a MB sledováním televizních programů určených dospívajícím?

Z těchto výše uvedených otázek vyplývá možná hypotéza, kterou na následujících několika stránkách buď potvrdím, nebo vyvrátím. Hypotézou pro mou stať se tedy stává toto tvrzení: Širší sociální prostředí (médiá, móda, reklama a jimi prosazovaný ideál štíhlosti) může ovlivnit dospívající dívky a ženy natolik, že se u nich projeví porucha příjmu potravy.

4. SOCIÁLNÍ FAKTORY JAKO PŘÍČINA VZNIKU MA A MB

K příčinám vzniku poruch příjmu potravy, konkrétně mentální anorexie a mentální bulimie, přispívá vzájemné působení různých biologických, sociálních a psychických faktorů. Jejich určitá konstelace naruší v určitém věku a situaci psychickou stabilitu dospívajícího, což vede k narušení jeho sebevědomí a zvýšené citlivosti na kritiku. V určitých podmínkách to může vést k nadměrnému soustředění se na své tělo a hledání snadného řešení (být štíhlá).

Sociální faktory, jako móda, reklama, médiá, ovlivňují život každého jedince, a proto bez pochyby zasahují i do vývoje dospívající mládeže. Nyní se budu věnovat několika otázkám podrobněji, se snahou zjistit, zda sociální prostředí ovlivňuje dospívající dívky a mladé ženy natolik, že mohou onemocnět poruchou příjmu potravy.

4.1 Odolnost dospívajících dívek a mladých žen vůči sociálním tlakům

Pro zodpovězení otázky, zda jsou dívky a mladé ženy schopné odolávat tlakům společnosti, je třeba vymezit si, co v tomto kontextu sociálními tlaky myslím. Společenským tlakem působícím na dospívající dívky a mladé ženy je vliv společnosti, sdělovacích prostředků a reklamy, které prezentují přehnaný ideál štíhlosti jako vítaný a společností očekávaný.

Leibold (1995:36) uvažuje, že hlavní příčina MA a MB je sklon dívek a mladých žen „k nadměrnému přizpůsobování se sociálním tlakům, a že za žádnou cenu nechtějí být nápadnými. Dbají na to, aby bezpodmínečně zůstala zachována zevní fasáda.“ Tomu tedy i odpovídá, že osoby s poruchami příjmu potravy jsou silně závislé na mínění současné společnosti, a proto se také nekriticky podrobují módním ideálům štíhlosti.

Na druhé straně je pravda, že nadměrné přizpůsobování brání dívkám sebeuplatnění. Nedokáží se ale proti tomu vzepřít účelným způsobem, protože zevní zdání musí být zachováno. Svě odmítání tedy alespoň tajně vyjadřují nadměrným nebo nedostačným příjmem potravy. Leibold (1995:37) dodává, že současně pro ně „zvracení, které anorektičky i bulimičky uměle vyvolávají, představuje dodatečný protest proti společenským tlakům“.

Na své okolí tedy působí dospívající dívky a mladé ženy trpící poruchou příjmu potravy jako dobře přizpůsobiví lidé, ve svém nitru však svádějí každodenní boj s nástrahami společnosti v podobě nabízených prostředků, jak „zaručeně“ snížit svou tělesnou hmotnost. Závěrem lze tedy konstatovat, že dívky ohrožené MA a MB nejsou příliš schopné odolávat sociálním tlakům.

4.2 Ideál štíhlosti, který je dnes předkládán dospívajícím dívkám a mladým ženám

Nyní se pokusím najít odpověď na otázku, jaký ideál štíhlosti je dnes předkládán dospívajícím dívkám a mladým ženám, k čemuž je třeba identifikovat pojem ideál štíhlosti. Pro účely mé staťi budu za ideál štíhlosti považovat médii prezentovaný model tvaru postavy, ke kterému se snaží přiblížit většina dospívajících dívek a mladých žen.

Běžná představa o dobrém vzhledu žen je dosud nerozlučně spjata se štíhlostí. „Ženská krása je dnes spojována s kostnatou postavou a chlapeckými tělesnými proporcemi.“ (Krch, Richterová, 1998:5.) Mediálně prezentovaný vzor štíhlosti pro současnou dobu je tedy velice blízký pubertálnímu vzezření. Ideální postava je velice štíhlá, má dlouhé nohy bez viditelných boků a stehen. Tento ideál naprosto stírá hranici, která by měla mezi fikcí a skutečností být, a napomáhat tak dospívajícím v orientaci mezi snem a realitou. Modelky a herečky jsou akceptovány jako představitelky normy a zůstávají vzorem pro mnoho dospívajících, přestože většina populace není schopna dosáhnout jejich míry.

Společenské změny měly vliv na ideální postavu, která se postupem doby stávala stále více štíhlou, a pro mnoho žen je stále obtížnější se ideálu přiblížit. Dá se předpokládat, že tyto perfektní postavy silně ovlivňují vlastní ideál dospívajících dívek, což vede k tomu, že dívky vnímají svoji vlastní postavu jako mnohem silnější. Ideál štíhlosti prosazovaný ve společnosti se tedy může stát určujícím směrem pro narušené vztahy k jídlu, a může tedy naprogramovat vznik MA a MB.

4.3 Štíhlá postava jako znak úspěchu ve společnosti

Před tím, než odpovím na otázku, jestli vnímají dospívající štíhlou postavu jako znak úspěchu ve společnosti, je třeba identifikovat si to, co úspěch ve společnosti pro dospívající znamená. Pro potřeby této staťi budu za úspěch ve společnosti považovat takové indikátory, jako jsou oblíbenost mezi vrstevníky, schopnost sebekontroly (hlavně ve stravovacím režimu), sebevědomí (čím je dívka štíhlejší, tím má vyšší sebevědomí) a z něj pramenící sebedůvěra.

Ve světě nekriticky oslavujícím vyhublou štíhlost a v období nejistoty dospívání představuje hubnutí a sebekontrola v jídle lákavou cestu k posílení sebevědomí. Striktní diety, nadměrné cvičení nebo navozené zvracení přinášejí dívkám trpícím MA nebo MB pocit, že se dokáží kontrolovat, a vytvářejí iluzi úspěchu.

V mnoha směrech je žebříček hodnot včetně významu, jaký anorektičky a bulimičky přisuzují postavě a hmotnosti, posilován normami, které jsou vlastní západní společnosti. V ženských časopisech, v televizi a reklamách se šíří názor, že štíhlost je pro ženu známkou úspěchu. Naše kultura tedy opravdu podporuje v ženách vyhraněný zájem o postavu, váhu a odměňuje ty, které úspěšně drží dietu.

Příčinou rostoucího počtu poruch příjmu potravy vidí Krch „v rychle se měnící kultuře, která nekriticky oslavuje štíhlost a jednostrannou sebekontrolu“. (Krch, 2000:28.) Dá se tedy konstatovat, že pro současnou západní společnost musejí být takové vlastnosti, jako jsou sebekontrola, nezávislost, společenské ocenění a sebedůvěra, zachovány vždy, za každou cenu a nepřetržitě. Jakákoli odchylka je pak chápána a prožívána jako absolutní selhání. Proto některé dívky věnují takové úsilí sebekontroly a dosažení ideálu štíhlosti, který je pro ně znakem úspěchu.

in the mass media and its influence on the origin of anorexia nervosa and bulimia nervosa. The result is that a social environment (a setting) could be a reason for the eating disorders, but not the only factor. There are many other circumstances that affect rising of these disorders (personal experience, individual differences, family, etc.).

4.4 Vliv módního průmyslu na vznik MA a MB

K zodpovězení otázky, zda má módní průmysl na svědomí vznik MA nebo MB, budu definovat, co to vlastně móda je. Podle Hartla (1999) je móda systém návyků nebo preferencí, které jsou dlouhodobější než rozmar či výstřelek, ale na druhou stranu kratší než zvyk nebo obyčej. Pro účely této statě ale postačí chápat módu jako určitou teoretickou dimenzi, která určuje společnosti směr, udává její tempo a formuje požadavky na vzhled, oblékání a chování dospívajících dívek.

Idealizovaná představa ženy se lišila v různých dobách a kulturách, ale ještě nikdy nebyla kulturním ideálem, který je vpasován do přísných pravidel módy, traumatizována tak rozsáhlá část populace jako dnes. Většina dospívajících žen trpí pocitem nadváhy nebo je jinak nespokojena se svým tělem. Mnoho z nich se dlouhodobě týrá drastickými dietami nebo úporným cvičením. Módní prefabrikát ideálu krásy tak stále více zasahuje do života dospívajících dívek. „Krása výjimečnosti a jedinečnosti, vlastní každému z nás, je stále více vytlačována uniformními módními vzory, které mohou být zjednodušeně vyjádřeny i v kilogramech tělesné váhy.“ (Krch, Málková, 1993:30.)

Cooper (1995:55) vyslovil názor, že „módní proměny v průběhu let přispěly k současnému nárůstu jídelních poruch. V poslední době jsou modelky stále štíhlejší a zároveň přibývá poruch příjmu potravy“. Cooper dále konstatuje, že nelze s určitostí vyloučit, že jde čistě o náhodnou souvislost. „Jestliže však díky prezentaci hubených modelek ve sdělovacích prostředcích vzroste počet osob držících dietu, pak je velmi pravděpodobné, že změny probíhající v současném světě módy mají na svědomí rostoucí počet těch dospívajících dívek a mladých žen, u kterých se vyvinou poruchy příjmu potravy.“ (Cooper, 1995:55.)

4.5 Vliv modelek a módních návrhářů na ideál štíhlosti

Dříve, než odpovím na otázku, zda ovlivňují ideál štíhlosti modelky na předváděcích molech a jejich návrháři, ujasním opět pojem ideál štíhlosti, který v tomto případě budu chápat jako nedostižnou snahu dospívajících dívek a mladých žen přiblížit se určité představě o perfektním (co nejtěhlejším) těle, popřípadě přiblížit své tělo postavám top modelek, které jsou úspěšné a společensky uznávané.

Někteří autoři (Bovey, 1995:147) se domnívají, že přehnaný ideál štíhlosti má kořeny v 60. letech, kdy na dospívající dívky a mladé ženy působil vliv anglické modelky Twiggy, která na scénu vstupovala se svými necelými 41 kilogramy při výšce 168 cm. Její postava se stávala v mnoha očích dospívajících dívek ideální. I dnes najdeme mezi modelkami ty, které se staly vzorem mnohých mladých žen, a nyní trpí poruchou příjmu potravy. Jen méně než 5 procent žen ve věku mezi 18 a 30 lety se může porovnávat s top modelkou Naomi Campbellovou, jejíž postava byla v roce 1992 prohlášena za perfektní (Krch, Richterová, 1998). Tato žena došla svět svými 48 kilogramy při výšce 180 cm.

Je dost pravděpodobné, že současné módní trendy, které poněkud ignorují ženské křivky, mají na svědomí módní návrháři patřící k homosexuální menšině, a ženské tvary je tedy příliš neoslovují. Ve svých návrzích většinou zdůrazňují spíše chlapecké rysy, proto si mezi modelkami vybírají spíše chlapecké typy s chlapeckými tělesnými proporciemi, které se snaží spojit s ženským půvabem. Pokud dívka nebo mladá žena s modelingem začíná a chce se dostat na přední stránky časopisů, nemůže si dovolit odporovat tlaku zkušených návrhářů.

Módní průmysl samozřejmě poslouchá tyto návrháře a snaží se s co největší přesností kopírovat jejich výtvoř. Na stojanech v obchodech proto dospívající nacházejí úzké kalhoty a přiléhavá tílka, která nemohou zakrýt sebemenší nedostatek na dospívajícím těle. A protože dospívající dívky a mladé ženy přirozeně lpí na svém vzezření a nechtějí se oblékat do několik let starých modelů, musejí těmto módním trendům přizpůsobit i své tělesné proporce. Tyto snahy pak nejsou daleko od vzniku poruchy příjmu potravy.

4.6 Ideální postava v reklamě

Otázka, zda reklama vytváří zkreslené představy o ideální postavě, vyžaduje identifikovat pojem reklama. Reklama je podle sociologického slovníku proces přesvědčování, při němž jsou hledáni uživatelé zboží a služeb. V tomto kontextu je ale vhodnější reklamu chápat jako propagandu populárních představ, hodnot a názorů, které formují postoje a chování u dospívajících dívek a mladých žen.

Reklamy v módním průmyslu, televizi, časopisech, na billboardech všeobecně rozšiřují názor, že i mírná nadváha je zdraví škodlivá a že štíhlost je nejdůležitějším aspektem fyzické přitažlivosti. Zejména ženy jsou vystavovány stále většímu tlaku reklam ve sdělovacích prostředcích, které je přesvědčují o tom, že nejen krása, ale i osobní štěstí a vlastní hodnota závisejí na tom, jak jsou vyhublé. Zdravotní výhody štíhlosti jsou

přítom výrazně přeháněny, zatímco škodlivým důsledkům omezování se v jídle je věnována malá pozornost (Bovey, 1995).

Reklama se stává zuřivě konkurující, je podbízivá a mocná. Její vliv se dá jen těžko vědomě registrovat. Dospívající dívky nemohou proto ignorovat představy o ideální postavě, které jsou jim nabízeny ze všech stran. Důraz je kladen na mládí, krásu a módnost. Bovey (1995:165) uvádí, že v reklamách, které mají vyvolat zdání slibnosti, je možné použít jen „výjimečně krásné bytosti“. Pro obyčejné reklamy jsou vybírány „pouze obyčejné, neošklivé herečky“.

Bovey (1995) dále upozorňuje na to, že existují dokonce i požadavky na vzhled žen, které mohou pracovat v oblasti reklamy nebo styku s veřejností. Jsou žádané vysoké, štíhlé a blondaté typy. Sdělovacím prostředkům dává dále za vinu to, že „udrží nesmyslný ideál hubenosti, a vyvolávají tím stále se zvyšující nárůst epidemie anorexie“ (Bovey, 1995:164). Závěrem lze tedy říci, že reklama opravdu vytváří zkreslené představy u dospívajících o vlastní postavě a ty mohou být i příčinou vzniku poruch příjmu potravy.

4.7 Dokonalý vzhled v televizním vysílání

Pro to, abych mohla odpovědět na otázku, zda televize vytváří představu o dokonalém vzhledu, opět vymezím, co dokonalým vzhledem v této souvislosti myslím. Mám tedy na mysli postavy hereček v seriálech určených pro dospívající, kterým se chtějí dívky vyrovnat, jejich způsob života, chování a jednání v situacích, které jsou pouhým filmovým scénářem, nikoli životem samým.

Pohled na svět dospívajících je z velké části utvářen a ovlivňován vizuálními sdělovacími prostředky, zejména televizí, která je pro mnoho lidí nezbytnou součástí domácího života. Televize je všudypřítomná a do určité míry invazivní (Bovey, 1995). Televize je intimním médiem, protože komunikuje přímo v domovech lidí, je součástí života jedince. Jelikož je televize tak vlivné médium, lidé se podvědomě snaží být jako hrdinové z obrazovky.

Je tedy nepochybné, že pohled na svět dospívajících dívek a mladých žen, které jsou ohrožené poruchou příjmu potravy, je silně ovlivněn televizním vysíláním. Ženy se nechávají snáze ovlivnit televizními seriály a filmy, kde jsou hrdinkami výlučně krásné, bohaté a hlavně štíhlé ženy, které si dokáží poradit ve všech nesnázích. Hrdinky amerických seriálů nemají nikdy nadváhu, a pokud se v seriálu již taková postava objeví, je většinou záporná, směšná nebo jinak odsouzená.

Odborníci se shodují v tom, že masové sdělovací prostředky začaly vykreslovat krásné a úspěšné protagonisty jako štíhlé lidi. Štíhlost začala být spojována s úspěchem a kariérou i na filmových plátnech. „Dokonce i negativní hrdinové dětských seriálů bývají tlustí a některé dětské panenky připomínají lidské kostry.“ (Krch, Málková, 1993:15.)

Dospívající dívky se často ztotožňují se smyšlenými postavami seriálů jim určených a k tomu, aby docílily dokonalý vzhled jako jejich hrdinka, se uchylují k dietám, hubnutí a nadměrnému cvičení. Toto chování pak může být základem pro vznik poruch příjmu potravy.

4. ZÁVĚR

Mentální anorexie a mentální bulimie jsou velice závažná onemocnění, která působí na psychiku jedince, poškozují zdravotní stav a v extrémním případě mohou končit smrtelně. Poruchy příjmu potravy negativně ovlivňují chování a jednání dospívajících dívek a mladých žen, což se projevuje nejen ve vztahu k sobě samým, k rodinným příslušníkům, vrstevníkům, ale i k hodnotám, věcem a sociálnímu prostředí vůbec.

Dospívající se ve společnosti dospělých teprve začínají orientovat a sbírají první zkušenosti pro svůj budoucí život. Jejich snahu uplatnit se však často znesnadňuje tlak moderní společnosti a konzumního způsobu života, který je zaměřený na výkon a dokonalý vzhled. Není proto divu, že se dospívající snaží všemožnými způsoby uspokojit nároky, které jsou jim denně předkládány ve škole, v rodině, ve sdělovacích prostředcích.

Především na dospívající dívky, na které působí vliv reklam, módy a médií pravděpodobně více než na chlapce, se uchylují k dietám a „zdravému způsobu života“, který by jim měl přinést uspokojení. Pokud tedy chce být dospívající dívka nebo mladá žena ve společnosti uznávána a být v očích veřejnosti úspěšná, musí se tlakům společnosti, jež se na ni z časopisů, televize a jiných výdobytků společnosti valí, přizpůsobit.

Ideál štíhlosti, který je neustále předkládán jako jediný a pravý model úspěšnosti a dokonalosti, může vyvolat u dospívajících dívek pocit, že jen a pouze pokud dosáhnou dokonalosti svého vlastního těla, mohou

se stát hodnotnými členy naší společnosti. Snahy přizpůsobit se tomuto ideálu mohou následně vést k roz-poutání a podpoře vzniku mentální anorexie nebo mentální bulimie.

Mentální anorexie a mentální bulimie jsou ale příliš závažná onemocnění k tomu, aby na jejich vznik měl podíl pouze vliv širšího sociálního prostředí. „Poruchy příjmu potravy jsou důsledkem vlivu socio-kulturních faktorů, nepříznivých životních událostí, chronických obtíží, nedostatečných sociálních a rozhodovacích dovedností a nakonec i biologických a genetických faktorů.“ (Krch, 2000:28.)

Dá se tedy konstatovat, že širší sociální prostředí má vliv na vznik poruch příjmu potravy, není však jediným iniciátorem a nepůsobí odděleně od ostatních vlivů. Faktor sociálního prostředí je podmíněn mnoha dalšími a bylo by riskantní tvrdit, že vznik MA nebo MB má na svědomí pouze jeho vliv.

Odpověď na výzkumnou otázku, zda ovlivňuje širší sociální prostředí (médiá, móda a reklama a jimi prosazovaný ideál štíhlosti) dospívající dívky a mladé ženy natolik, že může být příčinou vzniku poruchy příjmu potravy, tedy zní: Ano, širší sociální prostředí může být závažným indikátorem pro vznik poruch příjmu potravy, konkrétně mentální anorexie a mentální bulimie, nepůsobí však jako jediný činitel, je neoddělitelný od ostatních vlivů, které na dospívající dívky a mladé ženy působí.

LITERATURA

1. BOVEY, S. Zakázané tělo. Být tlustý není hřích. Olomouc: Votobia, 1995.
2. COOPER, P. Mentální bulimie a záchvatovité přejídání. Olomouc: Votobia, 1995.
3. KRCH, F. D. Bulimie. Jak bojovat s přejídáním. Praha: Grada, 2000.
4. KRCH, F. D., MÁLKOVÁ, I. SOS nadváha. Průvodce úskalím diet a životního stylu. Praha: Granit, 1993.
5. KRCH, F. D., RICHTEROVÁ, I. Chci ještě trochu zhubnout. Praha: Motto, 1998.
6. LEIBOLD, G. Mentální anorexie. Příčiny, průběh a nové léčebné metody. Praha: Svoboda, 1995.

Provázení na křižovatku svobody

V premiéře nové rubriky vás seznámíme s Jabokem – Vyšší sociálně pedagogickou a teologickou školou, o níž jsme hovořili s ředitelem PhDr. Liborem Ovečkou, Th.D., SDB.

■ Kdy byla vaše škola založena? Kdo stál u jejího zrodu?

Právně byl Jabok založen v roce 1992 a výuku zahájil v září 1993. Zřizovatelem Jaboku je Salesiánská provincie Praha. Posláním salesiánů je na prvním místě se starat o mládež, lidi na okraji společnosti, kteří jsou ohrožení nejrůznějšími problémy, ztratili životní perspektivy, jsou ohroženi alkoholem a drogami a propadají kriminalitě. Závažnou roli v těchto problémech hraje prostituce, obchod s drogami. Zvláštní kategorií jsou děti a mládež z ulice a vůbec bezdomovci.

Po 40 letech komunismu vznikla pro církve a celou salesiánskou komunitu nová situace. Za socialismu vznikaly a kumulovaly se problémy, aniž se

řešily. Např. i problém drog byl u nás tabu a nedalo se o něm otevřeně mluvit. Od roku 1990 měla církev volnou ruku v tom, aby se těmto problémům věnovala. Vznikl ovšem problém, který logicky musel nastat – nedostatek sociálních pracovníků pro tuto oblast. Církev se za socialismu oficiálně směla věnovat vlastně jen bohoslužbám a byla vytlačena z veřejného života. Když opět mohla vstoupit do oblasti veřejného života, kultury, zdravotnictví, sdělovacích prostředků, školství, výchovy a také sociální práce, neměla dostatek kvalifikovaných pracovníků. Podobně to platilo i o salesiánské kongregaci v naší zemi. A to byl jeden ze zásadních důvodů, proč jsme založili školu Jabok – aby tuto mezeru ve prospěch celé společnosti zaplnovala, aby připravovala pracovníky, kteří by v této sféře pracovali.

Jabok je církevní škola vedená jasnou křesťanskou ideou. To neznamená, že studenti by museli být věřící. Křesťanský a salesiánský přístup k výchovné a sociální práci, k pomoci lidem v nějaké nouzi se snažíme nabídnout a zprostředkovat našim studentům bez ohledu na to, jestli jsou věřící nebo nevěřící. Zájem studentů, kteří se na Jabok hlásí, ať jsou věřící či nevěřící, je pro nás důkazem, že tento přístup má smysl.

■ Jaké je zaměření školy?

Jabok je vyšší odborná škola, předpokladem k přijetí je maturita. Po studiu, které trvá 3 a půl roku, získají studenti kvalifikaci pro sociální a výchovnou práci a také pro působení v práci církvi. Náš studijní obor není jen sociální pedagogika, nýbrž sociální

Pro lepší přehled ve školách se sociálním zaměřením jsme se rozhodli založit rubriku Školy se představují. Obor sociální práce se znovu stal oborem, který usiluje o svou profesionalizaci. Jednou z oblastí, která v tomto úsilí sehrává zásadní roli, je systém vzdělávání v tomto oboru. Za více než desetileté období, kdy se česká sociální práce začala opět profesionálně rozvíjet, vznikla řada školských institucí poskytujících specializované odborné vzdělání na úrovni středních, vyšších odborných a vysokých škol. Výuka sociální práce

¹ Případnou korespondenci zasílejte na adresu: 54455@mail.muni.cz

² Diagnostická kritéria mentální anorexie podle Krcha (2000:15): 1. aktivní udržování abnormálně nízké tělesné hmotnosti (pod 15 % normální tělesné váhy, což u starších dívek odpovídá váze nižší než 17,5 BMI – indexu tělesné hmotnosti), 2. strach z tloušťky trvajících i přes velmi nízkou tělesnou hmotnost, 3. amenorea u žen (porucha menstruačního cyklu v případě, že nejsou podávány hormonální přípravky).

³ Diagnostická kritéria mentální bulimie podle Krcha (2000:15): 1. opakující se epizody přejídání, 2. opakující se nepřiměřená nebo nadměrná kontrola tělesné hmotnosti, což kromě vyvolaného zvracení, zneužívání projímadel a léků na odvodnění zahrnuje také opakující se hladovky a nadměrné cvičení, 3. přítomnost charakteristického a nadměrného zájmu o tělesný vzhled a tělesnou hmotnost.

bere na rozličných školských pracovištích různou podobu. Každá škola představuje svůj vlastní přístup k sociální práci, zaměřuje se na určitou problematiku, jistým způsobem profiluje své absolventy, volí specifický postoj k praxi a roli svých studentů v ní. Rubrika Školy se představují chce přinést lepší a ucelenější přehled o školách se zaměřením na sociální práci. Jejím cílem je poskytnout obraz o širší škol, které vychovávají zejména budoucí sociální pracovníky. Chceme čtenáři umožnit srovnání škol na

pedagogika a teologie dohromady. Jsme jedna z mála škol v republice, která má takto pojeté studium. S tímto záměrem byla škola vybudována.

Nejde nám jen o to, poskytnout studentům odbornou kvalifikaci, nýbrž také jim otevřít možnosti jejich osobního růstu. Jabok chce být a také je víc než jen školou. Snažíme se vytvářet podmínky pro růst studentů jako vyspělých osobností a považujeme za důležité, aby hodnoty, které my se jim snažíme zprostředkovat, oni potom zprostředkovávali svým klientům. Pro toto formační poslání otvírá Jabok prostor pro mnoho činností mimo samotnou výuku a má také celou řadu předmětů, které rozvíjejí tvořivé schopnosti studentů a jejich samostatné myšlení. Význačná část výuky probíhá v seminářích, v samostatných pracích studentů a v kreativních předmětech. S formačním posláním souvisí i filozoficko-teologická složka programu Jaboku, která má studentům mj. usnadnit ujasnit si vlastní postavení ve světě a v životě, kdo jsou, co chtějí, kam směřují. Tento úkol je o to nesnadnější, že se snažíme zprostředkovat hodnoty důležité pro křesťanství a usilujeme o to ve světě, který má do značné míry pochopení spíš jen pro materiální zájmy. Klienti, kterým se naši studenti po absolvování budou věnovat, budou také převážně nevěřící, stejně jako je společnost jako celek. A přesto této společnosti chceme něco smysluplného nabídnout, něco, co z křesťanského hlediska považujeme za podstatné. Snad je to aspoň trochu úspěšné, ovšem zhodnotí se to třeba až po padesáti letech.

■ Jaká je podoba praxe na vaší škole?

Důležitou součástí programu Jaboku jsou praxe studentů. Praxe je za celou dobu studia 23 týdnů, což je ve srovnání s jinými školami hodně. Napřed projdou studenti základními typy organizací, aby se seznámili s celou problematikou a s nejtěžšími oblastmi výchovných a sociálních problémů. Začínají u dětí předškolního věku. Je významné, že i studenti muži

jdou na týden pracovat do mateřské školky, a mají tam zpravidla úspěchy. Další praxe jsou v zařízeních pro děti školního věku a podle věkových kategorií dál, vždy tam, kde jsou nějaké problémy, až třeba k domovům důchodců. Pokud se to podaří zorganizovat, chodí studující na praxi i do věznic a nápravných zařízení. Tím si získají základní obraz, jak celá problematika vypadá. To je základní série šesti týdenních bloků, pak jsou další bloky, které si mohou studenti volit podle svého zaměření, včetně praxe prázdninové, která je často na dětských táborech. Nejdlejší bloky jsou měsíční. V ideálním případě volba praxe souvisí s tématem absolventské práce obhájované na konci studia.

Zaměření školy na mládež narušenou, postiženou a stojící na okraji společnosti se projevuje v několika oblastech: ve skladbě předmětů, ve výběru praxí a v zapojení odborníků z praxe do výuky, ať trvale nebo jednotlivými přednáškami.

Jabok je rádným členem Asociace vzdělavatelů v sociální práci, což také znamená, že splňuje předepsané „minimální standardy“.

■ Spolupracujete s některou další školou podobného zaměření? Jak?

Tři roky již běží spolupráce Jaboku s Univerzitou Karlovou – Evangelickou teologickou fakultou, jež umožňuje studentům dosáhnout vysokoškolského titulu „bakalář“. Studující Jaboku mohou být po 2. ročníku přijati zároveň na fakultu na obor blízký studiu Jaboku, po absolvování Jaboku a dalším jednom semestru studia na fakultě zde skládají bakalářské zkoušky. Celková doba studia pak činí 4 roky. Tato spolupráce otvírá studentům nové možnosti v zaměstnání i v dalším studiu, včetně zahraničního. Tento poněkud komplikovaný systém nahrazuje zatím původní, nicméně stále trvající záměr, aby se Jabok stal vysokou školou. Na počátku mu to jako církevní instituci neumožňoval zákon, nyní je problémem financování nestátní vysoké školy, které by se muselo zajistit z církevních zdrojů. Financovat provoz Jaboku jako nestátní

vysoké školy ze školného je nereálné, studenti jsou převážně chudí a naopak mnozí potřebují finanční podporu Nadačního fondu Janua Jabok, aby vůbec mohli studovat. Záměr dosáhnout vysokoškolské akreditace však přesto stále trvá.

■ Můžete přiblížit specifika, odlišnosti školy?

To, co je specifikem Jaboku, souvisí právě s jeho formačním posláním. Zřizovatelem je salesiánská kongregace a my se v přípravě studentů podílíme na poslání kongregace. Otázka je, co je specifikem poslání salesiánů v oblasti sociální a výchovné práce. Stručně řečeno specifikem je to, že salesiáni mají být tam, kde je nouze a potřeba největší, a tam, kam nikdo jiný nejde. Salesiáni mají být tam, kde je situace nejpalcivější a kde problémy jsou nejhůř řešitelné. Proto se tak intenzívně věnují problémové mládeži. Pro toto poslání je vytvořený studijní plán Jaboku. Snažíme se postihovat ty nejpalcivější problémy společnosti a tam také posílat naše studenty na praxi.

Nejde tedy jen o to, aby studenti získali teoretické vědomosti a praktické dovednosti, nýbrž také aby se studentům otevřely nové cíle a zájmy. My k tomu vytváříme nabídky. Ve studijním plánu máme zařazeno dost seminářů a praktických kursů, které to podporují. V prvním ročníku, hned po nástupu do školy, jedou studenti na čtyřdenní seznamovací sportovní kurs v přírodě. Ten je vystaví zatěžkávací zkoušce po stránce psychologické i fyzické – to je bude čekat jako sociální pracovníky každý den. Také jim umožní, aby se jako kolektiv navzájem seznámili a šžili. Odborníci tvrdí, že se za týden dá kolektiv dohromady stejně, jako když chodí celý rok do školy. To dává nový výchozí bod pro společnou práci. Pořádáme i lyžařský kurs, nabízíme další jednorázové kursy v přírodě a poskytujeme prostor pro mnoho dalších dobrovolných aktivit. Každé léto třeba jezdíme na hory. To je nabídka pro studenty, pracovníky Jaboku, přátele a známé či rodinné příslušníky. Letos se putování v rakous-

kých Alpách zúčastnilo v několika skupinách přes 70 lidí. Nejde jen o sportovní a rekreační zážitky. Je to také záležitost duchovní a věc vnitřní disciplíny, kterou člověk musí vzít pevně do rukou, aby týden v horách prožil a zažil. V duchovní rovině jde o setkání s něčím, co přesahuje člověka jako jednotlivce, co vybočuje z běžného zájmu všedního života, co člověka povznáší. Je to událost, která má transcendentní rozměr, a to i pro člověka nežijícího ve víře v Boha, událost, která přesahuje obzory všedního života.

■ Jak vypadá život vašich studentů v prostorách školy?

Dalším prostorem pro život studentů je například studentský klub, ve kterém studenti pořádají celou řadu programů, nejen zábavných, ale i velmi vážných. To jsou třeba přednášky a besedy studentů, kteří pracovali v problémové oblasti někde zahraničí a mluví o svých poznacích a zkušenostech. Jedna studentka pracovala v Ingušsku v uprchlických táborech pro Čečence, budovala školy pro čečenské děti, jiná byla rok v Guatemale jako sociální pracovníce, jiná pracovala v ústavu pro lidi s mentálním postižením v Srbsku. Pro ostatní je velmi poučné slyšet od svého kolegy či kolegyně o jejich zkušenostech.

Jiným prostorem pro život studentů je čajovna. Tam člověk nepřichází za hlukem a vřavou, je to místo, kde poslouchá tichou hudbu nebo rozpráví s přáteli. Tam se také konají literární večery s vlastními texty studentů v próze i ve verších.

Dalším prostorem je kaple. Ta logicky slouží k tomu, aby se v ní konaly bohoslužby, ale nejen k tomu, kaple je místo, kde prostě je ticho. Člověk tam může jít a modlit se, rozjímat nebo setrvat ve svém vlastním tichu, když to ke svému životu potřebuje. Bohoslužby, tedy slavení eucharistie, jsou každý den ráno a v neděli večer. Po každé mši následuje společné jídlo, ve všední den snídaně a v neděli večere. Společné jídlo je také společným neformálním setkáním.

Dalším prostorem je tělocvična,

základě jejich zaměření, specifík, ideových východisek a pojetí výuky. Formou stabilních otázek představíme v této rubrice školy poskytující vzdělání v oblasti sociální práce z České republiky. Její součástí bude i seznámení se stěžejními projekty škol.

kteřá slouží ke sportovním akcím studentů, ne jen k povinné sportovní výchově.

Jiným prostorem je terasa a dvůr. Tam se dá sedět a studovat, popíjet čaj či kávu, pořádat oslavy, bavít se s přáteli. Oslava je důležitá věc. V běhu všedních dnů mají být dny, které se od ostatních liší a člověka vytrhnou z všednosti. Jabok má zaběhlý cyklus velkých oslav: na začátku školního roku je Zahradní slavnost, před Vánocemi Vánoční hvězda a v závěru letního semestru tzv. Parník, který má jinou strukturu než předchozí dvě oslavy. V září v rámci Zahradní slavnosti se novým studentům I. ročníku předávají indexy, v prosinci se vyhodnocuje soutěž o nejlepší seminární a ročníkové práce a udělují finanční odměny. Vždycky je to ale spojeno se studentským představením a zábavou. Parník je méně oficiální. Parník se jmenuje proto, že terasa, na které se koná, připomíná palubu parníku. Na palubě hraje kapela, parník pluje po hladině času, ale ve skutečnosti stojí na místě. Na palubě se lidé baví, zpívají, jsou rádi na světě. Považuji za důležité, aby se člověk radoval ze života. Student si oslavy má prožít, ale také je dokázat zorganizovat, protože to bude potřebovat ve své sociální práci. Bude totiž pracovat s lidmi, kterým chybí radost ze života. Je potřeba, aby studenti prožili kus zdravého lidského společenství, jež smysluplně hledá řešení problémů a dělá to v přátelské atmosféře, ve které se lidé mohou cítit jako doma. Považujeme za důležité, aby studenti měli možnost přicházet do školy jako někam, kde se cítí doma, kam se těší, protože to není jen vzdělávací instituce, která jim zprostředkuje vědění, ale je to místo, kde jsou jejich přátelé a kde probíhá kus jejich života. K tomu, aby to tak bylo, přispívá i koleje se čtyřiceti ubytovanými. Potřebovali bychom ji větší, protože polovina studentů je mimopražských a musí v Praze někde bydlet.

Snažíme s našimi absolventy udržovat kontakt, aby měli v Jaboku i po absolvování zázemí, možnost konzultací, dalších kursů apod. Základním nástrojem udržování kontaktu je nepravidelný časopis Jasopis, který posíláme všem absolventům Jaboku. Absolventi se na nás obracejí, že hledají spolupracovníka, nebo naopak něco nabízejí, to všechno se dá v Jasopise uveřejňovat.

■ Navázali jste spolupráci s některou zahraniční školou?

Významnou oblastí života Jaboku je zahraniční spolupráce s mnoha vzdělávacími a sociálními institucemi v Německu, Anglii a jiných zemích. Jde o instituce státní, církevní, salesiánské i všeliké jiné. Spolupráce je částečně podložena uzavřenými smlouvami. Umožňuje zahraniční praxi i další studium, např. na univerzitě v Pasově nebo na Fachhochschule Merseburg.

■ Co všechno bude umět a znát váš absolvent?

Škála výchovných a sociálních zařízení, pro něž Jabok připravuje pracovníky, je záměrně široká. Chceme se vyhnout úzké specializaci, aby studenti měli možnost širšího pracovního uplatnění. Podle svého zaměření a rozhodnutí mohou pracovat ve střediscích mládeže, v domovech mládeže, ve výchovných a nápravných zařízeních, v diagnostických ústavech, v krizových centrech nejruznějšího druhu – pro mládež, pro děti z ulice, pro narkomany. Mohou pracovat ve školních klubech, leckteří pracují ve státní správě při sociálních odborech obvodních úřadů. Naše kvalifikace není učitelská, přesto někteří z absolventů pracují ve školství, zejména ve speciálních školách pro děti s postižením, např. autistické.

Absolvent je schopen odborné výchovné a sociální práce, umí samostatně pracovat s různými skupinami lidí, především dětí a mládeže, s osobami různě tělesně, mentálně a smyslově postiženými, s lidmi v obtížných sociálních situacích a s lidmi sociálně ohroženými. Dokáže zprostředkovat základní informace a kontakty v oblasti právní, zdravotní, sociální a psychologické péče, umí vykonávat administrativní úkony související s provozem zařízení, je schopen rozumět jeho ekonomice a managementu, je schopen navrhovat, formulovat a provádět různé projekty na podporu sociální a pedagogické práce. Umí navazovat a udržovat kontakty s různými institucemi, i zahraničními. Má k tomu potřebnou znalost alespoň jednoho cizího jazyka. Absolvent je schopen aktivně a tvůrčím způsobem spolupracovat s rodiči klientů a s širší veřejností. Je schopen pořádat různé osvětové veřejně prospěšné, kulturní a sportovní akce. K profilu absolventa Jaboku patří, že je schopen získávat informace a podněty z jiných oblastí veřejného života společnosti a vyvozovat z nich patřičné závěry.

Program Jaboku se má pružně přizpůsobovat vývoji společnosti. Za deset let se sociální problematika v mnoha věcech posunula a pozměnila, a my v našem studijním programu na to musíme reagovat. Absolvent má být schopen samostatného myšlení, kritického přístupu, tvůrčího uplatňování nových poznatků, získaných na základě praxe v domácích a zahraničních institucích nebo studiem naší či zahraniční odborné literatury. Orientuje se v současné kulturní, duchovní i politiko-ekonomické problematice a je schopen ve svém výchovném působení pružně reagovat ve prospěch svých klientů. Je schopen vést základní administrativu, rozumět chodu zařízení po právní a ekonomické stránce, aktivně se angažovat v získávání finančního krytí a spolupracovat se sponzorskými institucemi. Má základní znalosti a dovednosti potřebné pro

spolupráci s hromadnými sdělovacími prostředky. To je předmět, se kterým tak trochu zápasíme, protože zajistit systematickou výuku v oblasti sdělovacích prostředků je obtížné.

■ Na jaký hodnotový systém je orientována vaše škola?

Pak je tu ovšem další důležitá oblast, která patří k profilu absolventa, totiž že lidem, pro které pracuje a pro které žije, je schopen nabídnout uspořádaný systém životních hodnot, a to i mravních hodnot. Je to systém hodnot založený na humanistických základech a zejména na křesťanské úctě k člověku. To neznamená, že jeho posláním jako sociálního pracovníka je obracet klienty „na víru“, tedy vnučovat jim katolickou nauku (ani všichni studující nejsou věřící), naopak musí být schopen vést uvědomělý a otevřený dialog se zastánci jiných přístupů k životu, jiných světových názorů, jiných hodnotových systémů, jiných náboženství a respektovat je, respektovat jinou hodnotovou orientaci. Jeho primárním cílem není a nesmí být, aby jeho klienti žili podle stejného hodnotového systému a životního názoru jako on sám. Jeho úkolem je, aby je doprovázel na jejich životní cestě, ne na své životní cestě, tak pečlivě a tak daleko, až budou schopni jít dál ve svém životě sami. A tak řekneme, je-li klient muslim, cílem není udělat z něho křesťana, nýbrž vést ho tak, aby on ve svém životním názoru a ve své víře dokázal žít dobrým a plnohodnotným životem. To je důležitý sociální a pedagogický princip, který je obsažený ve stanovách salesiánské kongregace: jde o to provázet mladého člověka až na křižovatku jeho svobody. Tak daleko, až on už bude schopen se sám svobodně rozhodovat.

K profilu absolventa musím ještě dodat, že pokud je student věřícím křesťanem, absolvované studium mu umožňuje angažované působení v církevní oblasti. Někteří absolventi se uplatňují v církevních střediscích pro mládež, hlavně salesiánských, zapojují se do pastorační práce farností nebo vyučují náboženství.

Tato škola je samotnou svou existencí také otázkou, kde je místo církve v sociální oblasti a ve veřejném životě vůbec, co do něj má církev přinášet a co z něj má čerpat. Na životě školy, na uplatnění jejích absolventů, na její komunikaci se sociálními institucemi, se státními úřady a s církevními strukturami je zřejmé, že odpověď na takto položenou otázku není jednoduchá ani dopředu zřejmá.

Informace o přijímacím řízení

Součástí je vyplněný formulář přihlášky (škola má vlastní!), lze ho mj. získat na webové stránce školy), písemné testy (psychologické, český jazyk, cizí

jazyk, všeobecný rozhled) a pohovor zkoumající motivaci, všeobecný rozhled, názorové zakotvení uchazeče. Příslušnost k některé církvi není podmínkou přijetí, uchazeč však musí souhlasit s křesťanským zaměřením školy a vyučovými předměty.

Počty uchazečů a studentů

Průměrný počet uchazečů – denní studium: 250
dálkové studium: 120
Celkový počet zapsaných studentů: 300

Informace o oboru, formě, době studia

1.	
Název oboru	Sociální pedagogika a teologie
Forma	Prezenční
Titul	Dis
Doba studia	3,5
Plánovaný počet přijatých	65
2.	
Název oboru	Sociální pedagogika a teologie
Forma	Dálková
Titul	Dis
Doba studia	4
Plánovaný počet přijatých	40
3.	
Pastorační a sociální práce – ve spolupráci s Evangelickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy	
Forma	Prezenční
Titul	Bc
Doba studia	4
Plánovaný počet přijatých	60

Informace pro uchazeče

Den otevřených dveří: 26. 2. 2003, od 10.00 a 14.00
Termín podání přihlášek: 15. 4. 2003
Termín přijímacích zkoušek: červen 2003
Administrativní poplatek: 300 Kč
Školné: 1 000 Kč za semestr

Adresa školy:

Jabok – Vyšší sociálně pedagogická a teologická škola
Salmovská 8, 120 00 Praha 2
tel. 224 919 498, fax 296 216 505
e-mail jabok1@volny.cz
www.volny.cz/jabok1

PŘEDSTAVENÍ PROJEKTU

Social inspirations

Sociální práce usiluje o to, aby se legitimní potřeby člověka mohly řádně naplňovat. Člověk ovšem není jen tělo, člověk je ze své podstaty také duch a má také potřeby duchovní, potřeby přesahu-

jící kategorie úspěchu, zisku, efektivit... Potřebuje ne jen získávat a brát, nýbrž také dávat, tedy i ztrácet, aby mohl nalézt sebe. Potřebuje se vztahovat k něčemu, co jej přesahuje. Jen když vnímáme i tuto transcendentní stránku lidství, jsme schopni mluvit o důstojnosti člověka a lidských právech. Toto je zásadní důvod, proč Jabok ve svém programu nabízí ne jen sociální práci a pedagogiku, nýbrž zároveň i teologii.

Pro prohloubení tohoto aspektu studia pořádá Jabok 22. – 27. dubna 2003 první část tříletého cyklu blokových seminářů s názvem Sociální inspirace. Je pořádán ve spolupráci se dvěma dalšími školami. Jsou jimi Plater College v Oxfordu v Anglii a Křesťanský sociální institut v Turku ve Finsku. Jde o školy, se kterými Jabok nějakým způsobem spolupracuje již několik roků. Protože seminář bude probíhat v angličtině, jmenuje se ve skutečnosti Social Inspirations. Další dva bloky se budou konat v následujících letech v uvedených zemích.

Má ještě církev nějaké místo v životě společnosti? Může se sociální práce církvi opřít o hodnoty evangelia? Co jsou církve schopny nabídnout rychle se měnící společnosti? To jsou otázky, které si seminář bude klást. Podá také přehled o politické, sociální a náboženské situaci v České republice a o sociálním působení církvi.

To vše je třeba vidět ze dvou úhlů: Teologický, náboženský a církevní náhled na člověka potřebuje výzvu sociální reality, jinak je církev ohrožena tendencí uzavírat se do vlastního ghetta. Zároveň

sociální a výchovná práce potřebuje inspiraci, motivaci a sílu z pravé duchovnosti, jinak je ohrožena technokratickým myšlením a dravým podnikatelstvím, ve kterém se z člověka, před kterým máme stát s úctou, může stát předmět manipulace, podnikání a zisku.

Doba, ve které se seminář koná, je zároveň dobou hlubšího začleňování České republiky do evropských struktur. K tomu mohou a mají přispět i církve, neboť pokojné soužití se potřebuje opírat i o duchovní hodnoty.

Seminář je určen pro pracovníky v sociální oblasti a výchově působící na poli církevním i mimo ně, lidi zajímající se o působení církve v sociální oblasti, a to ze všech tří uvedených zemí, takže bude umožňovat výměnu zkušeností a ujasňování postojů z pohledu různých zemí a také různých církví. Jabok a Plater College stojí v katolické tradici, Christian Social Institute patří finské luterské církvi.

Zájemci o tento seminář nechtě se hlásí v Jaboku, přihlášku na seminář bude možno brzo stáhnout i z internetu. Pro mimopražské zájemce můžeme zajistit ubytování. Poplatek za seminář k pokrytí nezbytných nákladů je částečně dotován zahraničními účastníky.

V ideálním případě se zájemce zúčastní všech tří bloků semináře, není to však podmínkou.

Předpokládá se alespoň základní znalost angličtiny, přednášky se však budou tlumočit do češtiny.

Jiří Tošner, Olga Sozanská: Dobrovolníci a metodika práce s nimi v organizacích. Jak získávat a řídit dobrovolníky v občanských sdruženích, sociálních a zdravotnických organiza- cích, školách i dalších formách pomoci člověka člověku, Portál, Praha 2002.

Na český trh odborné literatury přišla kniha s ambiciózním motivem popsat metodiku práce s dobrovolníky v organizacích. V současné době je téma dobrovolnictví velice diskutované téma a tato kniha se snaží zaplnit mezeru v literatuře o něm.

Autoři vycházejí ze svých bohatých zkušeností práce s dobrovolníky v Národním dobrovolnickém centru, můžeme je tedy považovat za opravdové profesionály v dané oblasti. Poslání knihy charakterizují následovně: „Dobrovolnictví není obět, ale přirozený projev občanské zralosti. Přináší konkrétní pomoc tomu, kdo ji potřebuje, ale zároveň poskytuje dobrovolníkovi pocit smysluplnosti, je zdrojem nových zkušeností a dovedností a obohacím v mezilidských vztazích.“

Knihy je rozdělena do tří hlavních částí – na obecnou, speciální a praktickou. Navíc je doplněna přílohami, doporučenou literaturou a souvisejícími právními předpisy, užitečnými kontakty na dobrovolnická centra a také informačními zdroji o dobrovolnických aktivitách.

Obecná část se věnuje vymezení pojmu dobrovolník a definování dobrovolnictví. Dozvíte se zde o jeho typech a charakteristikách, přičemž není opomenut ani výtah z výzkumu postojů české veřejnosti k dobrovolnictví. Tošner se Sozanskou na několika stranách dokonce srovnali dobrovolnickou práci ve světě a u nás, prostor dali způsobům podpory a propagace v médiích a komunikaci s nimi, jakož i praktickým příkladům spolupráce s novináři. Jedna z podkapitol obecné části pojednává o motivech a bariérách dobrovolné činnosti, což by z hlediska členění knihy lépe zapadalo do části speciální, která se zabývá metodikou práce s dobrovolníky. Text je protkán ukázkami novinových článků a výpověďmi lidí, kteří se v této oblasti angažují. I když se úvodní část snaží podat primární vzhled do tematiky dobrovolnictví, autoři občas opouštějí obecnou linii textu a pouštějí se do konkrétních rad, které by se lépe hodily do následujících částí publikace.

Druhá, speciální část se zabývá metodikou práce s dobrovolníky. Pozornost autoři věnují přípravě organizace na dobrovolníka, a tedy i otázce, zda sdružení dobrovolnickou činnost potřebuje, případně v jaké míře. Kapitola popisuje proces získávání a vedení lidí a výcvik a odměňování dobrovolníka. Nejsou opomenuty užitečné právní

důsledky vstupu dobrovolných pracovníků do organizace, jako například problematika pojištění nebo odpovědnosti za škody. Konečnou pasáž, která charakterizuje dobrovolnická centra (tedy důležitou součást dobrovolnické agendy) a jejich úlohu na poli dobrovolnictví, by bylo vhodnější zařadit do první kapitoly knihy, kde nejsou téměř vůbec zmíněna. Je nezbytné nutně konstatovat, že samotné metodice práce je věnováno pouhých sedmáct stránek textu z celkových 149 stran knihy. Zcela opomenuta zůstala oblast motivace jako základního předpokladu aktivní účasti v dobrovolné činnosti a také návod na řešení případných konfliktních situací, které mohou v průběhu dobrovolnické práce nastat jak ze strany pracovníka, tak ze strany organizace, ve které působí. Vzhledem k tomu, že samotný název knihy slibuje určitý návod pro práci s dobrovolníky, je širší textu věnovaná metodice získávání, vedení a řešení problematických situací tristní.

Část praktická uvádí příklady práce dobrovolnických center a programů. Nechybějí ani všudypřítomné výpovědi zkušených lidí tak říkajíc „z oboru“. Oceňuji i shrnutí v anglickém jazyce, protože bohužel není v mnoha českých odborných publikacích samozřejmostí.

Knihy je napsána čtivě a přitažlivě, což znamená, že je vhodnou motivační knihou pro lidi, kteří přemýšlejí o práci v nějakém dobrovolnickém sdružení. Text je prokládán příklady, které však občas mohou působit rušivě, zvláště když přímo nesouvisí s tématem. Jednotlivost kapitol rozčleňují zvyrazněné pasáže. Jejich důležitost není explicitně vyjádřena a mají zřejmě úlohu graficky obohatit text.

Dle autorů je kniha určena pracovníkům pomáhajících profesí, manažerům škol, zdravotníků, sociálních zařízení a dalších neziskových organizací a studentům sociální práce. Poptávka po takovéto metodické literatuře, která by poskytovala konkrétní rady, jak postupovat při práci s dobrovolníky, je opravdu vysoká. Aspirace na příručku sloužící odborné veřejnosti ale nebyla v této knize zcela naplněna, a tak může být určena spíše lidem, kteří se chtějí s touto problematikou obecně seznámit a lehce nahlédnout pod pokličku dobrovolnické práce.

Michal Malysa

...

Pavel Řičan: S Romy žít budeme – jde o to jak, Portál, Praha 1998.

Autor se ve své knize snažil porozumět Romům, ale hledal vše, co by mohlo přispět k jejich lepšímu začlenění do české společnosti. Pokusil se vidět

romský problém ze dvou stran: jako problém gádžů v soužití s Romy, ale také jako problém Romů, který mají Romové s českou většinou. Z každé stránky na čtenáře dýchá angažovanost celé autorovy osobnosti, s jakou pátral po zarostlých stezičkách mezi Romy a gádži.

Po krátkém vřelém úvodu, který osvětlí mnohé z autorova postoje, se Pavel Řičan rozepisuje o romské historii. Začíná exodem Romů z Indie a jejich následným putováním po Evropě. Od roku 1700 je možno sledovat situaci Romů na území Čech, Moravy a Slovenska, přičemž lze jasně vidět základní rozdíly ve způsobu života romských komunit v těchto lokalitách. Významnou kapitolou je tu situace Romů v poválečném Československu s jejími charakteristikami. Velmi zajímavým a aktuálním momentem je také pohled na to, jak situaci českých Romů změnil rok 1989 a jaký postoj zaujala gádžovská většina. V celé pasáži o historii Romů si čtenář může všimnout důrazu na vztahy jak uvnitř romských komunit, tak mezi Romy a gádži a nepřehlédne ani poznámky o vývoji (či ne-vývoji?) postoje gádžů k Romům v našich zemích. Autor zde čtivou formou osvětluje některá důležitá fakta, která silně ovlivňují romskou mentalitu a způsob života Romů tak, že je čtenář schopen jim skutečně porozumět a jaksi je přijmout.

V další kapitole nahlédne čtenář fakta o aktuálním stavu jednotlivých aspektů života romského národa u nás, jako jsou bydlení, obživa, zdraví, jazyk, kultura, rodina, víra či kriminalita. Statistická fakta zmíněná v této části knihy často překvapí (dlouhodobá nezaměstnanost 70–85 %; romských invalidních důchodců je šestkrát více, než by odpovídalo jejich zastoupení v populaci; 20–30 % ekonomicky aktivní romské populace získává prostředky k obživě nelegálně – prostitucí, překupnictvím, majetkovou trestnou činností apod.). Ale vsudypřítomná jsou i překvapení jiného rázu: „Zatímco česká matka kojí dítě podle toho, jak jí to předepíše lékař, přesně po třech nebo čtyřech hodinách, romská matka mu dá napít, kdy má hlad. A kojí ho do dvou do tří let. Kluk už čutá mičudu, ale přijde se ještě k mámě posilovat.“ Čtenář může být až šokován bídou, ve které se romský národ v českých zemích nachází na začátku třetího tisíciletí. Zároveň ale žasne, jak mnoho je toho, co bychom se měli pokusit s Romy a pro Romy zachránit z jejich světa.

Velmi citlivé téma o vzájemných vztazích mezi Romy a gádži se autorovi podařilo zvládnout s nevídanou bravurou, objektivitou a lidskostí, která je schopná se osvobodit od strachu a „chtění pro sebe“ a zaměřit se s láskou a porozuměním na řešení problémů, skutečnou pomoc a na vzájemné sblížení. Jako by zde žádný z čtenářů nemohl

necítit výzvu pro sebe sama, že na tomto poli může každý z nás učinit mnoho už „jenom“ změnou postoje, který nezůstane neprojeven.

V kapitole o identitě romského národa již každý, kdo knihu čte s určitým zájmem a otevřeným srdcem, vidí konkrétní výzvy a obecnou potřebu osobní angažovanosti každého, kdo je jí schopen. Je zde zřejmé, jak je pro řešení romské otázky důležité, aby si Romové (znovu) vybudovali svou vlastní pevnou identitu, o kterou by se mohli opřít. Stejně zřejmý je i fakt, že bez naší odpovědné a láskyplné pomoci to pravděpodobně nedokáží.

Následující dvě kapitoly se zabývají postavením romského dítěte ve společnosti a konkrétními možnostmi pro jeho zlepšení, situací malých Romů ve školách a jejich reálnými možnostmi na budoucí praktické a tvůrčí uplatnění ve společnosti. Pozoruhodná je poznámka o multikulturní výchově dětí s konkrétními návrhy a jasně formulovanými principy, které jak se zdá, budou nabývat na aktuálnosti. V poslední části knihy nacházíme už úplně konkrétní návrhy a možnosti, jak se osobně zapojit do velkého úkolu změny způsobu soužití dvou národů, českého a romského.

Knihu S Romy žít budeme – jde o to jak, považují za dílo, které, je v mnoha směrech neobyčejné. Na první pohled zaujme především svou objektivitou, se kterou autor nahlíží vztahy Romů a gádžů, důrazem na příčiny negativních jevů a postojů na obou stranách. Čtenář začíná pozvolna a jaksi mimoděk rozumět a pomalu se vzdává své touhy najít viníka a obět a začíná se v něm vzbuzovat pocit vlastní odpovědnosti. Tento akcent na skutečný stav věcí je pravděpodobně zcela zásadní podmínkou pro úspěšné řešení romské otázky (ne vždy to tak zcela zřejmé bylo, a i dnes máme co dohánět). Z celé knihy lze vycítit velkou lidskost, se kterou se autor dotýká všech témat, a citlivost, která při řešení romské otázky chyběla a dosud bolestně chybí. Obě tyto hodnoty považují za stěžejní pro to, aby vynaložená energie přinesla skutečný posun, byť pomalý. Jako další velký klad je třeba ocenit stručnost, jasnost a čtivost textu a jakousi živost stylu, kterým je kniha psána, což podle mého názoru výrazně rozšiřuje okruh čtenářů. Tento faktor nabývá na důležitosti, když si uvědomíme, že soužití Romů a gádžů je skutečně možné zlepšit pouze za předpokladu změny postoje a chování široké veřejnosti, což bude v budoucnu pravděpodobně jeden z klíčových momentů změny, pokud se jí podaří uskutečnit. V neposlední řadě v knize objevíme odvalu, se kterou autor vyslovuje přesvědčení, že my všichni jsme za naše Romy zodpovědní. Odvaha je tím cennější, že se jí autor chápe především už samotným napsáním této knihy a osobní angažovaností, která je zjevná.

Předpokládám, že každý čtenář vycítí hodnotu tohoto kroku, který dává tolik cenný impuls k dalšímu, stejně odvážným, snad i odvážnějším a doufejme, že stále hojnějším krokům.

Za velmi cennou a přínosnou považuji přílohu s mnoha užitečnými kontakty.

Tereza Panašová

• • •

Viktor Frankl, Lékařská péče o duši, Brno, Cesta, 1996.

Knihu Viktora Frankla Lékařská péče o duši má v jistém smyslu nadčasový charakter. Pojednává totiž nejen o poruchách a onemocněních, se kterými se psychiatr setkává a jejichž klasifikace se časem mění, ale zejména o tématech, která sama takový charakter mají (smysl života, smrti, lásky, ap.). O tom svědčí i to, že ač kniha vyšla poprvé již v roce 1946, byla od té doby vydána celkem šestatřicetkrát, v šesti různých jazycích. Sám Frankl uvádí, že motivem k napsání Lékařské péče o duši byla všeobecná pochybnost o smyslu života, se kterou se setkával nejen jako lékař-psychiatrik ve své ordinaci, ale i jako člověk v běžném životě. Nazývá tento jev existenciálním vakuem a říká: „Člověk dnes strádá nejen ochuzením instinktů, ale také ztrátou tradice. Nyní mu už instinkty neříkají, co musí, a tradice, co má.“

Kontextem k napsání knihy byl boj proti psychologismu, redukcionismu a patologismu: „...nebezpečí nespočívá v tom, že se badatelé specializují, nýbrž v tom, že specialisté generalizují.“ Redukcionismus se ve své verbální formě projevuje slovním spojením „nic než“ (Člověk není nic než vyšší zvíře).

Knihu je rozčleněna do tří základních částí: první nás uvádí do základů logoterapie prostřednictvím konfrontace tohoto směru s Freudovou psychoanalýzou a Adlerovou individuální psychologií. Autor, i při vědomí obrovského významu zejména Freudova učení, kritizuje nárokování si těchto směrů na úplné vysvětlení duševního života, to, že jejich představitelé si nejsou vědomi omezené platnosti svých závěrů. Autor nevnímá psychoanalýzu a individuální psychologii takovým způsobem, jak jsou obvykle vymezovány – totiž ve vzájemném protikladu. Naopak je přesvědčen o jejich komplementaritě, která však ještě netvoří celek. K tomu, aby tento celek mohl být dotvořen, je nutné doplnit psychoterapii o vtažení duchovna do duševního léčení. Centrálním pojmem psychoanalýzy je potlačení – tedy omezení vědomého JÁ nevědomým ONO. Na duševní skutečnost nahlíží přes kategorii kauzality – „muset“ (pudové založení člověka)

a jejím cílem je „přizpůsobení“ (pudů vnějšímu světu). Naproti tomu individuální psychologie usiluje o narovnání (převzetí odpovědnosti člověka za symptom), na psychiku nahlíží přes kategorii finality – „chtít“ (převzít zodpovědnost) a jejím cílem je „utváření“. Frankl namítá, že vědomí a odpovědnost tvoří dvě základní skutečnosti lidské existence – být člověkem znamená být vědomým a odpovědným. Psychoanalýza a individuální psychologie berou v úvahu jen jednu stránku kategorie být člověkem – vědomí a odpovědnost však patří k sobě. Navíc má ovšem člověk ještě povinnost vůči hledání smyslu (Frankl navrhuje přidat kategorii „mít“) a cílem psychoterapie není jen přizpůsobení a utváření, ale i naplnění (sebe sama).

V souvislosti s redukcionismem podává autor originální znázornění možného pohledu na člověka pomocí geometrických analogií verbalizované do tzv. 2 zákonů dimenzionální ontologie. Pokud promítáme obraz člověka (válce) do dimenzí nižšího řádu (např. do dimenze psychologie a biologie), vidíme v každém případě jiný obraz (v půdorysu kruh, v bokorysu obdélník) a pokaždé je to obraz neúplný. Závěry v jednotlivých dimenzích jsou platné, ale právě jen v těchto dimenzích. Pokud promítáme obraz více jedinců (válec, kužel a koule) do jedné dimenze nižší (např. psychiatrie), tato zobrazení jsou víceznačná (v půdorysu vidíme vždy kruh) a redukují jedinečnost a celistvost těchto lidí do psychiatrických diagnóz.

Druhá část knihy je zasvěcena obecné i specifické existenciální analýze, kterou autor opět konfrontuje s psychoanalýzou, či s tradiční psychoterapií obecně. Psychoterapie se snaží o to, aby se duševní stalo vědomým. Naproti tomu logoterapie usiluje o to, aby se vědomým stalo duchovní. Jinými slovy řečeno: logoterapie se snaží přivést člověka k vědomí odpovědnosti, a sice odpovědnosti ke smyslu, který je substanciálním základem lidské existence. Smysl je do jisté míry subjektivní – a to v tom, že neexistuje jeden smysl pro všechny, nýbrž pro každého jiný smysl, je ovšem na základě své vztáženosti k situaci jednorázový a jedinečný a z toho vyplývá jeho transsubjektivita: smysl je v každé životní situaci dán a je jen na člověku, aby ho zachytil, pochopil a uskutečnil, a to pomocí svědomí, které je orgánem smyslu. Život má tedy charakter úkolu, který právě dává tomuto životu smysl: „...čím více člověk chápe charakter života jako úkolu, tím smysluplnější se mu bude jevit jeho život.“ Při otázce po smyslu života je vždy třeba se ptát po smyslu mé konkrétní existence tady a teď, nikoli po smyslu „vůbec“. Frankl ovšem spíše než tázat se po smyslu života doporučuje tzv. koperníkovský obrat: „Život sám je to, kdo klade člověku

otázky. Člověk se nemá co tázat ... on má životu odpovídat ... Nejen jednorázovou situace, ale i jedinečnost člověka jsou pro smysl života konstitutivní: „Kdyby byli všichni lidé dokonalí, pak by byli navzájem stejní, a kterýkoliv z nich by byl tedy nahraditelný kterýmkoli libovolným zástupcem. Právě z nedokonalosti člověka však vyplývá nepostradatelnost a nezaměnitelnost každého jednotlivce...“

Podstatným znakem lidského bytí je to, že se nachází v napětí mezi tím, co je, a tím, co má být. Tento princip nazývá autor noodynamikou a popírá jí tzv. princip homeostázy, neboli tendence organismu k rovnováze. Toto napětí považuje za plodné a neshledává dobrým ho za každou cenu odstraňovat (patologie ulehčení), snažit se ušetřit pacienta konfrontace se smyslem a hodnotami. Ve svém životě může člověk uskutečňovat tři kategorie hodnot: hodnoty zážitkové, tvůrčí a nejvyšší – hodnoty postojové, jež člověk realizuje tehdy, když zaujímá postoj vůči omezením svého života, vůči tomu, co nemůže změnit, nýbrž právě jen k tomu zaujmout postoj. V jejich uskutečňování může nejvíce uplatnit svou svobodu, jež je tím základním, čím se liší od zvířete. Svobodu autor chápe jako svobodu ne OD něčeho, nýbrž K něčemu – tj. možnost (resp. odpovědnost) člověka zaujmout stanovisko vůči podmíněnosti (osudu). Postojové hodnoty jsou tak s to dát smysl i zdánlivě velmi ochuzené existenci.

Autor se v duchu existenciální analýzy zabírá nejruznějšími tématy: eutanazií, sebevraždou, smyslem smrti, utrpení, práce a lásky. Specifickou kapitolu tvoří psychologie koncentračního tábora (sám Frankl jich přežil za druhé světové války několik).

Kapitola Speciální existenciální analýza je věnována konkrétním psychiatrickým poruchám a onemocněním – úzkostné a nutkavé neuróze, melancholii a schizofrenii. Důležitými pojmy, které Frankl zavádí, jsou noogenní neuróza a paradoxní intence. Noogenní neuróza je typem neurózy vyplývající z pochybnosti o smyslu života. Paradoxní intence je technika založená „...na léčivém vlivu pokusu fobického pacienta přát si to, čeho se tak velice obává“, tedy na schopnosti sebedistance.

Ve třetí, závěrečné části autor vymezuje logoterapii vůči náboženství. Upozorňuje na to, že ač se logoterapie zabývá duchovními tématy, nemá být náhražkou náboženství. Logoterapii jde primárně o duševní uzdravení, kdežto teologii o „spásu“ duše, tedy o čistotu před Bohem i za cenu zhoršení psychického stavu. V logoterapii je důležitá zodpovědnost K ČEMU (k naplnění smyslu), v náboženství zodpovědnost KE KOMU (k Bohu). Logoterapie věří ve smysl, teologie v Boha.

Kniha V. Frankla Lékařská péče o duši se svým charakterem liší od běžných textů pojednávajících o psychoterapii. A to nejen tím, že pojednává o tématech, která jsou tradiční doménou filozofie, či teologie, ale i způsobem vyjadřování. Je napsána poutavě, čtenář v ní nachází mnoho přirovnání a analogií, které mu usnadňují pochopit autorovy myšlenky. Oním čtenářem může být zájemce o psychologii a psychoterapii, který se chce dozvědět něco o jednom z významných psychoterapeutických směrů, zájemce o filozofii pátrající po různých myšlenkových přístupech ke smyslu života, a vlastně kterýkoli člověk, jenž ve svém životě něco hledá a chce si tuto cestu konfrontovat s jinými.

Markéta Kořenská

...

Jeane W. Anastas: Research Design for Social Work and Human Services. Druhé vydání, Columbia University Press, New York 1999.

Kniha má šest set stran a je cenná v tom, že poskytuje čtenáři veliké množství informací, včetně rozsáhlých příkladů zpráv o provedených výzumech. Text je čtivý, srozumitelný a didakticky prozkoušený. Je škoda, že celkový přístup autorky k metodám výzkumů je podle mého názoru nedůsledný: ráda by dala svému výkladu moderní filozofický základ a odvíjela od něj celý text, ale základ nemá dost promyšlený a jeho propojení s výkladem jednotlivých metodologických postupů je spíše formální. Důsledkem toho je, že se kniha nehodí jako úvod do studia metod výzkumu, protože by začínajícím studentům nabízela nevhodnou celkovou orientaci. Může být užitečná jako doplňující četba pro ty, kteří již mají svou jasnou rámcovou představu o výzkumných metodách pro sociální práci. Nejprve však informace o autorce a o obsahu knihy.

Jeane W. Anastas je profesorkou a děkankou na Shirley M. Ehrenkranz School of Social Work na univerzitě v New Yorku. Vedla výzkumný institut a učila na vysoké škole metodám výzkumu a statistice. Pracuje v National Committee of Social Workers. Hodně publikuje, je např. spoluautorkou významné knihy o sociální práci s gayi, lesbičkami a bisexuály. Na prvním vydání recenzované knihy se podílel i M.L. MacDonald, který se později věnoval jiným úkolům, takže druhé vydání je zcela určeno přístupem J.W. Anastas. Jak sama autorka uvádí, zvolila jako filozofické východisko své práce na druhém vydání tzv. „fallibilistický realismus“ a věnovala více pozornosti problémům žen, barevných a jiných exkludovaných lidí. V tomto

druhém vydání je také rozšířen počet příkladů reprodukováných v celém rozsahu publikovaných zpráv, aby se studenti seznámili přímo s prameny. (Podle stran VII – XV.)

„Fallibilistický realismus“ je podle Anastas takový přístup k základním problémům poznávání, který předpokládá, že existuje skutečnost nezávislá na myšlení a že své zkušenostní poznávání musíme považovat za nedokonalé, neperfektní. Tato neperfektnost je způsobena sociálními, kulturními a historickými vlivy a faktem, že teorie používané k chápání a pojmenovávání jevů jsou sociálně podmíněny (str. 558). Svůj „fallibilistický realismus“ považuje Anastas za vhodnou základnu pro členění všech výzkumných metod na dvě velké oblasti, které označuje jako „flexibilní metody“ a „fixní metody“. Flexibilní metody (v podstatě metody kvalitativní – jak bude dále vysvětleno) považuje autorka za stejně závažné jako metody fixní (kvantitativní), ale vzhledem k současné tradici je věnováno v knize více prostoru metodám fixním (str. ix).

Předchozí odstavec se týká toho, co je v recenzované knize nejspicifičtější a současně podle mého názoru nejproblematičtější. „Fallibilistický realismus“ je vlastně jednou z podob teorie poznání, která převládla v Evropě a ještě více v Americe v posledních dvou stoletích. Za pravdivé je považováno to, co se podařilo dokázat, nebo alespoň to, co nebylo vyvráceno. Aby mohly být poznatky ověřovány, musí být rozčleněny na základní jednoduchá a pozorovatelná tvrzení. Proto tento přístup k poznávání rozkládá všechny složité jevy na jevy jednoduché nebo alespoň vyhledává jejich jednoduché důsledky. Předpokládá se, že neplatí-li důsledek nějaké teorie, neplatí ani sama teorie. To je stanovisko Popperovo a Anastas je vlastně přejímá a jen je označuje jiným jménem. „Fallibilistický realismus“ tedy považuje skutečnost (v podstatě materiální skutečnost) za podmíněně poznatelnou. Tou podmínkou je závazek odstraňovat všechny omyly, které se nějak vloudily do našeho poznávání.

Současné evropské myšlení není tímto stanoviskem uspokojeno a usiluje více o chápání složitých sociálních problémů. Pak není užitečné rozkládat složité jevy na jejich jednoduché složky (příčemž se často ztratí smysl a podstata jevu), ale třeba věci poznávat v celostnosti jejich kvalit. Anastas o tomto novém úsilí ví, ale neuvědomuje si, že vybočuje z rámce jejího „fallibilistického realismu“, do kterého patří jen „fixní“ metody.

Obsah knihy je určen rozdělením metod na fixní a flexibilní. „Fixní metody“ předpokládají, že se pozorovaný předmět během pozorování nemění, a že je tedy možno předem jednoznačně a pevně (fixně) určit všechny nástroje a fáze výzkumu.

Výzkum „flexibilními metodami je plánován tak, aby bylo možno souvislosti pozorování, včetně metod pozorování, měnit a přizpůsobovat shromažďovaným datům“. Obě metody jsou považovány za „zcela odlišné a jsou v knize popisovány odděleně“. Žádná metoda není sama o sobě lepší než ostatní, jediným kritériem je „vhodnost metody účelu výzkumu a typu kladených otázek“ (str. 23 – 25).

Anastas zdůrazňuje zásadní odlišnost obou přístupů, někdy však připouští i jejich prolínání. Ovšem text knihy je jednoznačně dichotomicky členěn, až se mi zdá, že zde autorka dělá to, co jinde označuje za „dichotomismus“, tj. přehnané zdůraznění protikladů (str. 47). Pokusil jsem se explicitně postavit proti sobě charakteristiky „flexibilního a fixního“ přístupu podle toho, jak o nich Anastas píše (např. na stranách 23 – 26):

Výzkum metodami

<i>flexibilními</i>
<i>fixními</i>
<i>Málo poznáný předmět zkoumání</i>
<i>Alespoň částečně poznáný předmět</i>
<i>Velmi složitý předmět zkoumání</i>
<i>Přehledný předmět</i>
<i>„Kvalitativní“ data převažují</i>
<i>„Kvantitativní“ data převažují</i>
<i>Zkoumající a zkoumaní jsou</i>
<i>„objektivní“, v určité míře zabrnuti do zkoumání</i>
<i>Předpoklad, že zkoumání je</i>
<i>neovlivněné ani výzkumníkem, ani zkoumaným</i>
<i>Metody se v průběhu zkoumání</i>
<i>přizpůsobují tomu, co již bylo poznáno</i>
<i>Metody jsou v projektu pevně</i>
<i>naplánovány</i>
<i>Otevřený systém</i>
<i>(pozorované je ovlivňováno i okolím)</i>
<i>Uzavřený systém (pozorované není</i>
<i>ovlivňováno okolím)</i>
<i>Převaha indukce</i>
<i>Indukce i dedukce</i>
<i>Cílem je poznání blubinných detailů,</i>
<i>celostních vlastností</i>
<i>Cíl je „nomotetický“ (tj. jde o poznávání</i>
<i>vztahů a zákonitostí, často vyjádřených číselně</i>

Ostré odlišení obou přístupů považují za umělé, a proto matoucí. Není např. důvod pojednávat o flexibilní případové studii a o fixním zkoumání jediného objektu zcela odděleně, jako by oba přístupy neměly nic společného. Produktivnější a také obvyklejší je organizace textu knihy podle fází výzkumu, jak to udělala např. Marlow v knize Research methods for generalist Social Work, jejíž recenze bude publikována v následujícím čísle

časopisu Sociální práce/Sociálna práca.

Přes všechny výhrady k filozofické koncepci knihy a jejímu uspořádání je však třeba zdůraznit, že při probírání jednotlivých metod poskytuje Anastas mnoho užitečných informací, které stojí za přečtení.

Knihy je rozdělena na pět částí. První část má nadpis „Research Design in Context“, což bychom v terminologii obvyklé u nás mohli tlumočit jako „Kontext výzkumného projektu“, ale slovo „design“ má širší význam a zahrnuje celkové uspořádání i provedení výzkumu. První kapitola této části pojednává o významu vědy pro pomáhající profese obecně a jejím těžištěm jsou právě úvahy o „fallibilistickém realismu“ a o rozdělení metod na flexibilní a fixní, o čemž se píše v předchozích odstavcích. Druhá kapitola pojednává zevrubně o procesu formulování problému, který má být výzkumem řešen. Za povšimnutí stojí postřehy o možných chybách při tomto přístupu ke zkoumání (str. 44 až 48).

Druhá část popisuje ve 3. kapitole flexibilní metody obecně a ve 4. jejich využití pro případové studie, které jsou v současnosti znovu docenovány. Zajímavý je autorčin postřeh, že praktici sociální práce se často intuitivně obrací k flexibilním metodám, což může sice někdy pramenit z povahy zkoumaných problémů, ale také z podcenění namáhavosti a dovedností potřebných k dobře provedení „flexibilnímu“ výzkumu (str. 107).

5. – 8. kapitola druhé části pojednávají podrobně a s ilustrujícími příklady o popisném, o vztahovém a o dlouhodobém zkoumání, o experimentu a o zkoumání jediného předmětu fixními metodami. Uvedení do statistických technik není do textu zahrnuto, takže v knize je jen vysvětlení toho, co by se mohlo od nich očekávat, nikoliv toho, jak se se statistikou pracuje. Je to správné, protože pochopit dobře smysl statistických ukazatelů je důležitější než je umět spočítat.

Třetí část je o etice výzkumů, o vytváření souborů zkoumaných jednotek a o shromažďování dat (kapitoly 9 až 11). Popis je dosti rozsáhlý a je dobré, že si Anastas všímá problémových míst, jako jsou např. vztah etických profesních standardů k uvážování o nákladech a přínosech výzkumu. Často se např. stává, že se tlak na rychlost a úspornost zkoumání dostávají do rozporu s věrohodností závěrů výzkumem získaných. U vytváření souborů je pojednáno o vhodnosti jednotlivých postupů pro různé úkoly a jen rámcově přímo o technikách výběru. O shromažďování dat se píše tradičně. Dobrá je pasáž o reliabilitě (nezkreslenosti výsledků použitými metodami), o „validitě“ (trochu nepřesně: o tom, zda metody informují skutečně právě o tom, o čem mají informovat) a o věrohodnosti dat. Problémy „operacionalizace“ (jak vytvářet

konkrétní ukazatele pro zjišťování sledovaných jevů) by si však zasloužily větší pozornost. Autorčin celkový přístup se zde patrně promítl do rizika, že použité ukazatele nevyjádří to, co se očekává, že bude jimi vyjádřeno.

Čtvrtá část pojednává tradičním způsobem o pozorování, o rozhovorech, o dotaznících a o využívání měř, které zkonstruoval někdo jiný (kap. 12 až 15).

Právě u „fixních“ metod je důležitá možnost srovnávání s jinými výzkumy, které je možné jen při použití shodných nástrojů měření. Ovšem výhoda srovnatelnosti nesmí narušit přiměřenost použitých výzkumných prostředků pro problematiku, která je předmětem právě prováděného výzkumu (str. 410).

Pátá část je o metodách analýzy dat. 16. kapitola se týká obsahové analýzy kvalitativních dat, tedy jejich kódování a třídění. 17. a 18. kapitola jsou souhrnem statistických popisných i zobecnujících (zde „inferenčních“) postupů. Text nenahrazuje učebnici statistiky, ale tvoří dobrý základ pro porozumění výzkumníka se statistikem, což je velmi užitečné. Ostatně to platí i o 19. kapitole o použití počítačů v analýze dat. Je zde základní informace o počítačích a o počítačových programech, o výhodách i podmínkách počítačového zpracování kvantitativních i kvalitativních dat a zmínka o dostupných souborech programů. Důležitá je připomínka autora této kapitoly (J. W. Drisko), že počítač je účinnou pomůckou, ale základní úkoly výzkumníka za něj nevyřeší. 20. kapitola je průvodcem pro psaní a uplatnění závěrečné zprávy.

Na konci knihy je glosář s vysvětlením použitých pojmů, rozsáhlé odkazy k jednotlivým kapitolám a index.

Recenzovaná kniha obsahuje mnoho užitečných informací pro každého pracovníka v oblasti sociální práce a všech pomáhajících profesí. Je jen škoda, že podle mého názoru špatně uplatněnou snahou po filozofickém zdůvodnění v úvodních kapitolách a snad módním utříděním obsahu dezorientuje nezkušeného čtenáře.

Miroslav Gregor

• • •

Leila J. Rupp: Vytoužená minulost: Dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů po současnost. One Woman Press, Praha 2001.

„Většina historiků na konci dvacátého století nechápe historii jako jeden »pravdivý příběh«. Jde spíše o příběh podaný tak, jak ho můžeme nejlépe reprodukovat na základě pramenů, které máme

k dispozici, a prostřednictvím našich představ a hodnot, jež vyznáváme a čerpáme z našeho žití v určité společnosti a historickém období,“ píše ve své knize „Vytoužená minulost“ americká historička Leila J. Rupp, a nastiňuje tak pojetí historie, které je vlastní i její knize. Po práci americké transaktivistky Leslie Feinberg „Pohlavní štvanci“ (s podtitulem: Od Johanky z Arku až po současnost), která se zabývá problematikou transsexuality, transvestitismu a dalších genderových variant, je to již druhý česky vydaný historický text na genderové téma, ve kterém otevřeně vystupuje autorský subjekt. V obou knihách nalézáme epizody a zkušenosti ze soukromého života autorek, kterými ilustrují pojednávané téma. Tak i v úvodu „Vytoužená minulost“ nás Rupp seznamuje s tím, že výklad amerických dějin lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví je pro ni do značné míry osobní záležitostí. Tato skutečnost ve spojení s autorčinou vědeckou erudicí činí z knihy mimořádně sugestivní četbu.

Autorka považuje za cíl své knihy „ukázat, nakolik se změnilo myšlení a pohledy na sexualitu i během tak relativně krátkého období, jaké představuje americká historie od příchodu prvních Evropanů“ (str. 15). Minulost lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví interpretuje na základě rozmanitých materiálů, jako jsou například popisy soudních případů, deníky, dopisy, básně, novinové články, kovbojské rýmovačky, lékařské zápisy nebo zprávy misionářů. Tyto materiály nám přibližují konkrétní lidské osudy a činí četbu poutavější.

Za zmínku stojí také způsob, jakým Rupp zachází s pojmy označujícími různé sexuální kategorie. Již při přečtení podtitulu knihy může čtenáře napadnout, proč jej autorka nezkrátila na Dějiny homosexuality v Americe od příchodu Evropanů po současnost. Jak se však v knize dočítáme, zdánlivě jednoduché členění na homosexuály (gaye a lesby), heterosexuály a případně i bisexuály je značně problematické a zdaleka neodpovídá pestrosti a rozmanitosti reality. Tyto pojmy se z historického hlediska objevily relativně nedávno, pravděpodobně v průběhu devatenáctého století. Proto se autorka při popisu jednotlivců, kteří nežili v době, kdy byly tyto kategorie definovány a používány, termínům „gay“, „lesba“ nebo „homosexuál“ striktně vyhýbá. Širokou škálu tužeb, emocí a chování nahrazuje výrazem „láska a sexualita mezi osobami stejného pohlaví“.

Koresponduje to s výchozí teoretickou pozicí v oblasti historie sexuality, kterou Rupp nachází v sociálním konstruktivismu. Ve svém textu mnohokrát zdůrazňuje, že význam sexuálních tužeb a aktů se v průběhu dějin dramaticky měnil a jeho pochopení není možné bez zasazení do společenského a historického kontextu.

V čem by mohla být kniha přínosná pro sociální práci? Podle mého názoru například v tom, že upozorňuje na problematičnost zařazování lidí do jednoduchých kategorií vytvořených moderní euroamerickou kulturou. Poskytuje také zajímavý vhled do života stejnopohlavních subkultur a vybavuje čtenáře širokou paletou pojmenování pro vyjádření nejrůznějších sexuálních identit.

Svůj historický exkurs rozdělila autorka do pěti částí, které popisují pět různých historických období. První část je věnována sexualitě mezi osobami stejného pohlaví v rané době Ameriky, tedy v době její kolonizace. Velmi zjednodušeně lze říci, že v tomto období došlo k poměrně dramatickému setkání tří konceptů genderu a sexuality, původních obyvatel Ameriky, evropských kolonizátorů a násilně přivlečených Afričanů. Poznatky, které existují o různorodých původních kulturách Severní Ameriky a Afričanech pocházejících převážně ze západní Afriky, bezpochyby nelze zevšeobecňovat. Překvapivě časté jsou však záznamy o sexuální otevřenosti, uznávání sexuální touhy a experimentu. Dá se předpokládat, že pokud jedinci splnili své reprodukční povinnosti vůči skupině, byly jejich případné sexuální vztahy s osobami stejného pohlaví chápány jako společensky přijatelné. Důležité je, že „některé tyto kultury podporovaly větší sexuální otevřenost, než byl charakteristické pro dominantní evropské společnosti“ (str. 35). „Rozličná pojmání sexuality u původních obyvatel Ameriky, Afričanů a Evropanů se samozřejmě nestřetla v rovnocenném souboji. Ti, kdož bezohledně vyhlazovali a zotročovali, si také přisvojili právo určovat, co je a není přijatelné a přirozené v oblasti sexuálního chování“ (str. 38). Přesto však autorka dochází k závěru, že na základě vzájemných kontaktů se všechny tři koncepty genderu a sexuality spolupodílely na vzniku nového sexuálního systému.

V druhé části se Rupp věnuje období industrializace a národní expanze, tedy konci osmnáctého a počátku devatenáctého století. Popisuje svět vášnivých, láskyplných a fyzicky něžných vztahů, které vešly do povědomí jako tzv. romantická přátelství. Tento fenomén se týká převážně městské střední vrstvy a je obvyklejší u žen. Odráží výrazný posun v chápání sexuality, ke kterému dochází vlivem industrializace a urbanizace. Jde zejména o změnu v chápání mužských a ženských rolí. Ženy začaly být mnohem více spojovány s domácností oproti mužům, kteří byli řazeni do sféry veřejné. Na základě tohoto rozdělení bylo manželství pojímáno jako „svazek dvou odlišných polovin“ (str. 54) a romantická přátelství mezi osobami stejného pohlaví byla nejen tolerována, ale dokonce i oslavována. Na základě dochovaných materiálů, které

o tomto fenoménu vypovídají (zejména dopisů), lze konstatovat, že mnohé z těchto vztahů měly i sexuální charakter. „Tehdejší představy o ženské asexualitě nám pomáhají pochopit, proč společnost přijímala vztahy, jež se moderním pohledem mohou jevit jako lesbické“ (str. 57).

Třetí část nese název Definice a deviace a autorka se v ní věnuje období přelomu devatenáctého a dvacátého století. Až v této době vchází do povědomí homosexualita a heterosexualita jako kategorie, do kterých mohou být lidé řazeni na základě svého sexuálního chování. Dosud byl člověk, který měl sexuální styk s osobou stejného pohlaví, považován za hříšníka, ale nebyl proto řazen do zvláštní kategorie. „Nově vzniklá kategorie homosexuála způsobila, že láska, oddanost a fyzická náklonnost mezi romantickými přáteli přestaly být považovány a interpretovány jako nevinné. To, co se kdysi zdálo být přirozeným, teď dostalo příděch deviace“ (str. 97). Výrazný je vliv sexuologů, kteří pozorovali vznikající městské stejnopohlavní subkultury a snažili se pro to, co viděli, vymyslet kategorie. Toto pojmenování mělo ale také pozitivní důsledky, „pomohlo propagovat identitu, kterou jedinci mohli přijmout za svou, a bezděčně tak přispělo k růstu gay a lesbických subkultur“ (str. 87).

Ve čtvrté části nám Rupp přibližuje atmosféru v rychle se rozvíjejících amerických velkoměstech na počátku dvacátého století. Fascinující je popis tzv. Harlemské renesance. Harlem, hlavní černošská čtvrť všech společenských vrstev na Manhattanu, byl ve dvacátých letech místem, kde „pulsoval vzrušující noční život, který přitahoval gaye i heterosexuály, černé i bílé, muže i ženy. Rozmanitost míst, včetně soukromých a poloveřejných večírků, zajišťovala bezpečné prostředí, ve kterém se lesby a gayové v Harlemu mohli setkávat a seznamovat“ (str. 117). Začátek ekonomické krize znamenal konec Harlemské renesance. Gay a lesbická subkultura sice přetrvávala, ale uzavřela se a nebyla již tak rasově a třídně smíšená.

Pátou část nazvala autorka Lesbické a gay světy a organizování odporu. Věnuje se v ní vlivu druhé světové války na dějiny stejnopohlavní sexuality. Za relativně pozitivní považuje zvýšení příležitosti jedinců, kteří si dosud neuvědomili či nepřiznali svou touhu po partnerech stejného pohlaví, setkat se s lidmi podobných pocitů, a to díky pohlavně segregované povaze armády a válečného průmyslu. „Ženy, které získaly přístup k dřívě mužské práci v průmyslové výrobě, pociťovaly postupné uvolňování společenské a sexuální kontroly“ (str. 139). Na druhou stranu však již byla značně rozšířena představa homosexuála jako deviantního jedince, který by mohl narušovat morálku v armádě, a tak,

aby se tomuto nebezpečí zabránilo, byli vojáci podrobováni ponižujícím výslechům týkajícím se jejich sexuálního života. Ti, kteří přesto prošli a byli později odhaleni, byli zavíráni na psychiatrická oddělení, veřejně ponižováni a nakonec propouštěni z armády se „skvrnou“ v záznamech, která se už nikdy nedala vymazat. Toto opatření se týkalo i žen, které byly zaměstnávány převážně ve zdravotnictví. V poválečném období se odpor k lidem s homosexuální identitou zvýšil, byli propouštěni z civilních zaměstnání a jinak společensky znevýhodňováni. Senátor McCarthy proti nim vedl nenávislnou kampaň. Na znamení odporu se začaly formovat první organizace, jež si kladly za cíl zlepšit životní podmínky těch, kteří milovali osoby stejného pohlaví. Je zajímavé, že ve svých počátcích se nechaly inspirovat i komunistickými stranami, jejichž členové čelili v té době podobnému tlaku. Obecně lze říci, že se tyto skupiny ubíraly dvěma různými směry. Jedni prosazovali názor, že jediné, co homosexuálové chtějí, je být přijati jako „normální“ Američané. Druzí naopak přijali identitu „jinakosti“ a trvali na svém právu být jiní a odmítat konvenční sexuální morálku. Zmíněné tendence jsou podle autorky v těchto hnutích patrné i dnes, i když jejich počet i rozmanitost od šedesátých let značně vzrostly.

Právě obrovská pestrost a různorodost asi nejlépe definují stav gay a lesbických hnutí v Americe na konci dvacátého století. Rozličné skupiny (etnické, sociální, náboženské, atd.), které tvoří současnou americkou společnost, si udržují vlastní představy o sexualitě a genderu. Zdaleka také neexistuje jednotný pohled na to, co definuje ženu jako lesbu a muže jako gaye. Tato rozmanitost se odráží i v jazyce, který nabízí bezpočet pojmenování pro vyjádření sexuálních identit. Český čtenář si nemůže nevšimnout (zejména při pročítání slovníku pojmů umístěného na konci knihy) kontrastu s absencí těchto pojmenování v českém jazyce, což svědčí i o absenci veřejné diskuse na toto téma. I proto je české vydání Vytoužené minulosti vítaným počinem.

Alice Szczebaniková

• • •

Wolfgang Schmidbauer: Psychická úskalí pomáhajících profesí, Portál, Praha 2000.

Knihy je určena především pro odbornou veřejnost – sociální pracovníky, pomáhající profese, studenty i jedince, kteří se zabývají psychologií osobnosti, byť jen z vlastního zájmu. U nich je ovšem nutný předpoklad alespoň základních

znalostí z oblasti sociální práce a psychologie, aby poněkud těžkopádný a odborný autorův jazyk byl pro ně srozumitelný.

„Psychická úskalí pomáhajících profesí“ jsou členěna do 12 kapitol, z nichž každá nastiňuje hlavní problém, dále rozdělený do menších podkapitol. Zmíním se alespoň zkratkovitě o všech kapitolách, obsírněji rozvedu jen ty, které se mi zdály podnětné pro moji profesi, či které mě oslovily příkladností a srozumitelností.

První kapitola se zabývá formami a projevy syndromu pomáhajících, přičemž autor zde upozorňuje na obtížnost stanovit hranici mezi „zdravým“ a „nemocným“ konáním v psychologii obecně. Dále zmiňuje duševní poruchy při syndromu pomáhajících, z nichž nejčastější jsou deprese a z nich plynoucí sebevraždy.

Druhá kapitola – antropologie altruismu – pojednává o historii altruistického chování, které se v prvotní formě projevovalo jako dělení se s druhými a jako typický historický příklad pomáhajícího zde popisován šaman.

Ve třetí kapitole se autor věnuje narcistickým poraněním, kdy touha po uspokojení se výrazně projevuje jako nezkrtné přání pomáhat druhým, a „zdolat“ tak v sobě odmítnuté dítě. Odmítnutí přitom v důsledku neznamená odhození, zanedbání, ale je to dítě, které nenalezlo dostatek jistoty, vcítění a doprovodu na svých cestách. Uspokojení, které si narcisticky vyvážený člověk dokáže sám poskytnout pozitivním viděním ideálu Já, se narcisticky narušený jedinec pokouší najít mimo sebe. Syndrom pomáhajících je špatnou cestou, jak takové rané narcistické poškození zdolat. Nejdříve musí mít pomáhající pozitivní vztah k sobě, aby dokázal přistupovat vyváženě ke klientům.

Kazuistiky šesti osob ve čtvrté kapitole jasněji ukazují, jak spolupůsobí jednotlivé faktory syndromu pomáhajících, a zároveň činí syndrom pomáhajících srozumitelnější pro čtenáře.

Pátá kapitola – bezmoc pomáhajícího – vyjmenovává a rozebírá nejdůležitější konfliktní oblasti osobnosti pomáhajícího, což jsou:

- v dětství odmítání ze strany rodiče (většinou nevědomé a nepřímé)
- ztotožnění se s náročným rodičovským Nadjá
- skrytá nenasycená touha po uspokojení
- vyhýbání se vztahům k lidem, kteří nepotřebují pomoc
- nepřímé vyjadřování agresí proti těm, kteří nepotřebují pomoc

Autor popisuje, jak se projevuje těchto pět konfliktních oblastí v praktických činnostech, což je jistě velmi důležité pro správné sebepoznání.

V šesté a sedmé kapitole řeší autor koluze, tedy společně, nepřiznané iluze pomáhajícího s chráně-

cem a pomáhajících mezi sebou. Zde mi chybí více srozumitelných a vysvětlujících příkladů, návody k řešení takto vzniklých konfliktů.

Problémy protipřenosu u syndromu pomáhajících je název osmé kapitoly. Ta je zajímavá tím, že autor sám analyzuje souvislosti mezi svými vlastními úzkostmi a přáními a předmětem svého výzkumu, což je určitě smysluplné. Čtenář ocení, že autor zkoumá i sám sebe v souvislosti se syndromem pomáhajících a problémy protipřenosu ukazuje na svých vlastních zkušenostech při práci se skupinou.

Za nejdůležitější považuji devátou kapitolu – pomoc pro pomáhající – hlediska prevence a léčby syndromu pomáhajících. Nemělo by smysl popsat a rozebrat všechna psychická úskalí pomáhajících profesí, zamýšlet se nad původem jejich vzniku a jejich projevy, pokud by se čtenáři nenabízel návod (jistě ne zcela jednoznačný a vše řešící), jak psychickým úskalím předcházet, popřípadě jak je léčit. Předpokladem je ovšem dobré sebepozorování a sebepoznání, což je úkolem předchozích kapitol.

Desátá kapitola varuje před tzv. nebezpečím „z extrému do extrému“, tzn. že přesnější znalost syndromu pomáhajících nevede k uvážlivějšímu zacházení se situacemi, ale k zásadnímu zapovězení empatií, jakékoliv péče a chování orientovaného na pomáhání druhým.

Poslední dvě kapitoly byly autorem připsány až tři roky po prvním vydání knihy na základě diskusí se čtenáři, kdy tzv. zpětná vazba ukázala i některé nedostatky knihy, které i sám autor přiznává.

Knihu „Psychická úskalí pomáhajících profesí“ jsem vzala do ruky jako odbornou a pomocnou literaturu k mé práci s mentálně postiženými lidmi v domnění, že jasně pojmenuje nejzávažnější psychická úskalí pomáhajících profesí a hlavně nezůstane jen na úrovni jejich vyjmenování a charakteristik, ale nabídne různé způsoby řešení či cesty vedoucí k řešení. V tomto směru kniha ne zcela splnila moje očekávání, protože pomocí lidem, postižených syndromem pomáhajících, se zabývá z celkových dvanácti kapitol pouze jediná, a ta zdaleka nemůže obsáhnout všechny pohledy.

Po přečtení této knihy jsem rovněž získala dojem paušalizování syndromu pomáhajících na všechny osoby pracující v pomáhajících profesích.

Ke kladům jistě patří celkový motiv knihy pojmenovat problémy, které jsou spojeny s pomáhajícími profesemi, upozornit na ně a zároveň ujistit čtenáře, že smyslem není hledat ideální osobnost, ale včtivým chápáním slabostí a nedostatků – vlastních i cizích – vytvářet předpoklady pro účinnou pomoc lidem se syndromem pomáhajících.

Jana Pazderová

■

ROMOVÉ NA INTERNETU

Při surfování po síti lze narazit na řadu stránek týkajících se tématu čísla: etnických menšin a mezi nimi především Romů. Následující výčet určitě není kompletní, spíše se snaží ukázat, kde je možné najít bližší informace.

Nelze začít odjinud než od stránek Romové v České republice (www.romove.cz), kde se dozvíte mnoho zajímavostí, zpráv ze života Romů. Stránky nabízejí mimo jiné odkazy: Všeobecná historie Romů, Historie Romů v českých zemích, Romové po roce 1989, Tradiční život Romů, Romská média, Knihy Romů a o Romech nebo Nadace zabývající se Romy. Rubrika Anketa osobností zahrnuje profily romských osobností, například Jarmily Balážové, Věry Bílé, Ondřeje Gini, Moniky Horákové, Karla Holomka či Ivety Kovacové.

Podobné informace poskytne server Sdružení dětí a mládeže Romů (www.romove.osf.cz). Některé odkazy jsou však nefunkční, respektive je nutné zadat konkrétní jméno, název. Několik dalších je už neaktuálních, v těch nadčasových můžete najít kromě jiných příspěvky o Mezinárodním dni Romů, moudrá slova starých Romů či text romské hymny v několika jazycích. Odkaz Přišli o život obsahuje seznam Romů, kteří v letech 1990–94 v naší zemi zemřeli násilně z rasových či ideologických důvodů. Údaje o romských časopisech, rádiích a internetových stránkách v jedenácti evropských zemích naleznete na konci seznamu.

Propracovanými, často aktualizovanými stránkami se prezentuje Sdružení Dženo (www.dzeno.cz), usilující o obnovu a rozvoj tradičních romských hodnot. Menu zahrnuje aktuality, výběr z tisku, diskusní fórum, připravované akce a samozřejmě základní informace o sdružení Dženo a jeho projektech. Je možné si také přečíst internetovou verzi časopisu Amaro Gendalos.

„Život má smysl tehdy, je-li žit s nějakým posláním. Poslání jsou různá. Tím naším je usilovat o to, aby každý z nás měl právo prožít svůj život naplno, bez ohledu na to, kdo byli jeho rodiče. Pomáháme lidem žít plnohodnotně životy,“ píše Obonete S. Ubam, předseda Ligy etnických menšin v České republice (<http://www.lem.cz>). Úvodní stránka obsahuje vyčerpávající počet odkazů na všechny možné úrovně zasahující život etnických menšin. LEM rovněž nabízí uveřejnění příspěvků všem, kteří mají zájem napsat svůj názor na události související s otázkou rasismu, xenofobie a intolerance. Můžete se rovněž více dozvědět o projektu Soužití, který si dává za cíl obsáhnout široké spektrum oblastí života české společnosti a vypracovat program, který by mohl vést k odsouzení rasismu, etnocentrismu, diskriminace a k dosažení tolerance.

Jedním z projektů pardubického Klubu hurá kamarád (<http://khk.cz>) je komunální politika internetnických vztahů. Výsledkem celého projektu má být vypracování dlouhodobé koncepce komunální politiky zaměřené na vytvoření prostředí příznivého soužití všech občanů ve městě bez ohledu na jejich etnický původ.

Server občanského sdružení Partners Czech www.pdc-cz.cz/ nabízí na odkazu Internetnická oblast mezi jinými seznámení s programem Lidé v naší společnosti. Jde o pardubickou část rozsáhlého projektu britské nevládní organizace Evropský dialog, který se uskutečňuje v šesti kandidátských zemích střední a východní Evropy na členství v Evropské unii. Semináře v Pardubicích se odlišovaly od ostatních svou komplexností, protože se nezaměřovaly pouze na jednu etnickou skupinu, ale snažily se oslovit všechny obyvatele města.

Pavel Bajer

Muzeum romské kultury, o. p. s.
Bratislavská 67
602 00 Brno
<http://www.rommuz.cz>

ATHINGANOI, občanské sdružení
Palác YMCA
Na Poříčí 12
115 30 Praha 1
e-mail: athinganoi@athinganoi.cz
<http://www.athinganoi.cz>

Poryv
Otevřená společnost, o. p. s.
Prokopova 9
130 00 Praha 3
Mgr. Dana Hradcová,
e-mail: dana.hradcova@osf.cz

Nadace Open Society Fund
Seifertova 47
130 00 Praha 3
Romské projekty
Helena Kocanová nebo Ondřej Štěpánek,
e-mail: helena.kocanova@osf.cz

Romové ve městě Český Krumlov

„Český Krumlov je v rámci České republiky považován za město s nejpozitivnějšími výsledky v soužití Romů s ostatním obyvatelstvem, kde romská komunita žije již více než dvacet let bez jakýchkoli vnitřních i vnějších konfliktů, v dobrém sociálně-společenském postavení,“ píše se na stránkách věnovaných českokrumlovským Romům, jejichž existence je důkazem, že Český Krumlov

s Romy počítá. Přesvědčete se o tom sami na adrese: http://www.ckrumlov.cz/cz1250/mesto/soucas/i_romove.html

Dokumentační středisko pro lidská práva

Občanské sdružení Dokumentační středisko pro lidská práva je právnická osoba registrovaná podle zákona o sdružování občanů. Cílem sdružení je shromažďování a poskytování informací vztahujících se k lidským a občanským právům především v České republice. Dále pak podporuje právní vědomí občanů a ovlivňuje legislativní a exekutivní orgány v zájmu dodržování lidských a občanských práv.
<http://www.lidska-prava.cz/>

Rasismus a intolerance

Na stránkách Střediska sociální prevence najdete vedle materiálů Rádia Praha i další cenné informace, mimo jiné i přehled Rasově a ideologicky motivované případy zaznamenané v České republice od roku 1990.
<http://www.ssp.cz/Rasismus/index.html/>

Galerie Romale

Galerie Romale je občanské sdružení usilující o vytvoření výstavního prostoru, který by sloužil prezentaci romského výtvarného umění a rovněž výrobků tradičních uměleckých řemesel.
<http://mujweb.cz/www/romgal/>

Romové jako objekt státní politiky

Materiál ředitelky odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR Jitky Gjuríčové.
<http://www.mvcr.cz/prevence/romove/>

The Patrin Web Journal

Nejrozsáhlejší a pravděpodobně také nejlépe zpracované stránky o Romech na celém světě nabízí návštěvníkům elektronický časopis Patrin. Historie, kultura, holocaust, současné postavení Romů kdekoli na světě, to vše přibližuje Patrin. K jeho pročtení však budete potřebovat týdenní dovolenou!
<http://www.geocities.com/Paris/5121/patrin.htm>

International Romani Union

Stránky International Romani Union, která je zastřešující organizací řady romských spolků ve třiceti zemích světa.
<http://www.roma.com/>

Roma National Congress

Roma National Congress (RNC) je organizace založená a vedená Romy. RNC se snaží chránit

a zastupovat Romy a poskytuje i pravidelný informační servis o Romech, nazvaný Romnews.
<http://www.romnews.com/>

Union Romani

Union Romani je nevládní organizace, která se zaměřuje ve své činnosti zejména na španělské Romy.
<http://www.unionromani.org/>

The Gypsy Lore Society

Stránky Gypsy Lore Society, organizace založené ve Spojených státech amerických, která se snaží prosazovat vzdělávání Romů, kočovníků a negramotných obyvatel Spojených států a přibližovat romskou kulturu.
<http://www.gypsyloresociety>

Association of Gypsies/Romani International, Inc.

Association of Gypsies/Romani International je neziskové sdružení, které se zaměřuje na ochranu, uchování a rozvíjení romského národa, kultury a jednoty prostřednictvím víry.
<http://www.gypsies.net/>

Human Rights Watch (HRW)

Human Rights Watch bylo založeno v roce 1978 jako Helsink Watch a nyní je sdružením nezávislých regionálních organizací, které se zabývají ochranou lidských práv. HRW patří k nejlepším organizacím, které monitorují stav lidských práv, o čemž svědčí důkladně a obsáhle zpracované zprávy, které jsou podloženy mnoha svědectvími místních lidí. Mezi takové patří i zpráva o postavení Romů v České republice, nazvaná Cizinci ve vlastní zemi.
<http://www.hrw.org/>

European Centre for Minority Issues (ECMI)

ECMI je nezávislá instituce, která slouží jako zdroj informací o záležitostech souvisejících s národnostními menšinami, vede výzkum a přispívá ke zlepšení vztahů mezi menšinami a většinovými společnostmi v Evropě, zejména tam, kde panuje mezi jednotlivými etniky napětí.
<http://www.ecmi.de/>

European Roma Rights Center (ERRC)

ERRC se zaměřuje na právní ochranu Romů, snaží se Romy žijící v různých evropských státech zastupovat a být zdrojem informací o romských právech. Usiluje o to, aby Romové měli stejný přístup ke vzdělání, zaměstnání, zdravotní péči, bydlení a státním službám jako většinová společnost.
<http://www.errc.com/>

Radio Netherlands/Eurolinks

Radio Netherlands se stejně jako Rádio Praha snaží o zvýšení tolerance mezi jednotlivými etniky a kromě jiného na svých stránkách nabízí i seznam odkazů na řadu antirasistických organizací v zemích Evropské unie. Pokud vás zajímá, jak se s problémy rasismu a xenofobie vyrovnávají západní státy, pak neváhejte...

<http://www.rnw.nl/racism/eurolinks.html>

Roma Theater Pralipe

Na této adrese můžete najít aktuální informace o repertoáru romského divadelního souboru Pralipe, který působí v Německu, ale již vystupoval i v Praze.

<http://www.theater-an-der-ruhr.de/>

Ethnologue Database

Rozsáhlá databáze všech jazyků, kde nechybějí informace o jednotlivých jazykových skupinách, uspořádaná podle jazyků a jednotlivých států světa.

Romštinu najdete v Language Indexu pod R.

<http://www.sil.org/ethnologue>

Gypsy Moon

Gypsy Moon je název obchodu, který nabízí v americkém městě Cambridge a na internetu tradiční romské oblečení.

<http://www.gypsymoon.com/>

Flamenco World

Flamenco World nabízí velké množství informací o flamenku, jehož „stvořiteli“ jsou španělští Romové. Stránky nabízejí kromě historie flamenka fotky současných umělců – zpěváků, tanečnicků, kytaristů, a návody, jak se naučit flamenko tančit či hrát na kytaru.

<http://www.flamenco-world.com/>

Romani Cafe

Romani Cafe je místem, kde můžete nahlédnout do světa romské hudby.

<http://www.cruzio.com/~stevem/gipsy.html>

Polské muzeum Romů

V muzeu, které bylo v roce 1979 otevřeno v malém městě Tarnow na jihovýchodě Polska, máte šanci se za jednu hodinu dozvědět o životě Romů více, než jste toho dosud věděli.

<http://www.centraleurope.com/ceo/travel/features/ss962801.html>

SEZNAM ROMSKÝCH MÉDIÍ**Tisk**

Romský tisk v současnosti reprezentuje čtrnáctidenník Romano hangos a měsíčníky Romano kurko – Romský týden, Amaro gendalos – Naše zrcadlo a Kereka – Kruh, barevný časopis nejen pro romské děti. Pro odborníky (lingvisty, historiky, etnografy, antropology atd.) je určen měsíčník Romano Džaniben. Vydávání tisku je dotováno kvůli svému zvláštnímu poslání ze státního rozpočtu.

Romano hangos

Vychází jednou za čtrnáct dní.

Vydává Společenství Romů na Moravě.

Šéfredaktorem je Karel Holomek.

Adresa redakce: Dominikánské nám. 4/5, 613 00

Brno

Tel./fax: 542 210 265

E-mail: romanohangos@protempore.cz

<http://www.protempore.cz/romanohangos/>

Romano kurko

Vychází měsíčně.

Vydavatelem je Občanské sdružení pro romský národnostní tisk ČR Brno.

Šéfredaktorem je Mikoš Smoleň.

Adresa redakce: Moravská typografie, a. s., Moravské nám. 13, Brno, tel.: 541 321 238, linka 310, 290, 208, fax: 541 243 679.

Amaro gendalos

Vychází měsíčně.

Společensko-kulturní měsíčník Amaro Gendalos

(Naše zrcadlo) vydává Sdružení Dženo.

Šéfredaktorkou je Jarmila Balážová.

Adresa redakce: Sdružení Dženo, V tůních 11, Praha 2, 120 00

Tel.: 224 941 945 nebo 224 941 947

Fax: 224 941 948

E-mail: dzeno-gendalos@ti.cz

<http://www.dzeno.cz/Amarogendalos/>

Nevo dživipen

Občasník.

Zpravodaj uveřejňuje sociálně-právní informace pro Romy a prezentuje významné regionální osobnosti a zajímavosti Českobudějovicka. Vydává jej Občanské sdružení Nevo dživipen (Nový život) ve spolupráci s OkÚ České Budějovice za podpory nadace Open Society Fund Praha.

Adresa redakce:

Květa Schüllerová (vedoucí redakční rady)

Okresní úřad Mánesova 3, 370 01 České Budějovice

Tel.: 387 724 236, Fax: 386 352 527

E-mail: schuller@okuch.cz

Kereka

Vychází měsíčně.

Vydává Demokratická aliance Romů v ČR.

Adresa redakce: DAR v ČR, Pospíšilova 70, 757 01

Valašské Meziříčí

Telefon: 571 614 711

Romano Džaniben

Vychází čtvrtletně od roku 1994.

Pojednává o životě a kultuře Romů u nás i ve světě. Obsahuje odborné i populárně zaměřené články, ukázky romské slovesnosti, literatury (v romštině a v překladu), výtvarného umění, hudby apod., aktuální informace a recenze vybraných publikací o Romech.

Časopis romistických studií vydává Společnost

přátel časopisu Romano Džaniben.

Adresa redakce: Cimburkova 23, 130 00 Praha 3

E-mail: dzaniben@volny.cz

<http://www.volny.cz/dzaniben/>

Rozhlas**O Roma vakeren**

Pořad vysílá třikrát týdně veřejnoprávní Český rozhlas a připravuje redakce romského vysílání, která vznikla v ČRo koncem roku 1992. Pořad romského vysílání O Roma vakeren – Romové hovoří, který je téměř výlučně v českém jazyce, si můžete poslechnout každé úterý a čtvrtek od 19.00 do 19.15 anebo od 19.45 do 20.00 hod. na frekvencích regionálních studií a každý pátek od 20.05 do 21.00 hod. na vlnách ČRo 1 – Radiožurnál 94,6 FM. Pořad se vysílá také v pondělí a v pátek v 19.15 hod. na vlnách ČRo 6.

Vysílání regionálních studií:

Brno, Ostrava, Ústí nad Labem, České Budějovice: út + čt 19.00 – 19.15 hod.

Hradec Králové, Olomouc, Plzeň, Regina: út + čt

19.45 – 20.00 hod.

Náklady na vysílání jsou součástí rozpočtu Českého rozhlasu.

Adresa redakce: Vinohradská 12, 120 00 Praha 2

Telefon: 221 552 171 nebo 221 552 131

E-mail: radiozurnal@cro.cz

Anna.Polakova@cro.cz

<http://radiozurnal.rozhlas.cz/>

Romský klub dorozumění

Vysílá ČRo Regina Praha každý lichý týden v pondělí v češtině a romštině na frekvencích 100,7 FM a 92,6 FM od 19.10 hodin.

Adresa redakce: Hybešova 10, 186 72 Praha

Telefon: 272 170 228

MEZINÁRODNÍ ROMSKÁ HYMNA

Gelem, gelem lugone dromenca (r)

Maladilem baxtale Promencar (r)

A, Promale, katar tumen aven

E caxrenca (r), bokhale chavenca (r)?

A, Promale! A, chavale!

(„x“ se čte jako „ch“.)

Východoslovenská romština

Gejľom – gelom le bare dromenca

Arakhlom man bachtale Romanca.

Jaj, Romale, khatar tumen aven

Le carhanca, bokhale čhavenca?

Jaj, Romale! Jaj, čhavale!

Nářečí olašských Romů

Gelem gelem lugone dromenca

Maladilem bachtale Romanca.

Jaj, romale, khatar tuman aven

E cechrenca, bokhale šarvorenca?

Jaj, Romale, Jaj, šavale!

Slovenský překlad

Šiel som, šiel som ďalekými cestami,

stretol som tam šťastných Rómov.

Oj, Rómovia, odkiaľ prichádzate

so stanmi a hladnými deťmi?

Oj, Rómovia, oj, chlapci!

Český překlad

Šel jsem, šel jsem po dalekých cestách,

potkal jsem tam šťastné Romy.

Oj, Romové, odkud přicházíte

se stany a hladovými dětmi?

Oj, Romové, oj, chlapci!

Mezinárodní romská hymna vznikla z písně jugoslávských Romů.

Text a hudbu k romské hymně složil Jarko

Jevanovič, srbský muzikant, v té době žijící v Paříži.

Mezinárodní den Romů

8. dubna 1971 na I. světovém kongresu Romů v Londýně poprvé zazněla romská hymna Gelem, gelem a zavlála oficiální romská vlajka. Vznikla i první mezinárodní romská organizace – Mezinárodní romská unie (IRU). Kongresu se zúčastnilo 70 Romů z 22 zemí. Osmý duben se zapsal do dějin romské historie a již několik let je v mnoha zemích slaven jako Mezinárodní den Romů nebo také jako Romský národní den.

Redakce neručí za správnost, aktuálnost zpráv, kontaktů převzatých z internetových stránek.

Vybral a zpracoval Pavel Bajer

**Členové Rady vlády
pro záležitosti romské komunity**

Jan Balog, kraj-Hlavní město Praha
Italská 12, 120 00 Praha 2
tel.: 225 125 080
e-mail: jan.balog@seznam.cz

Anna Cínová, Liberecký kraj
romská poradkyně
OkÚ Podhorská 62
467 52 Jablonec n. Nisou
tel.: 483 416 388, fax: 483 416 363
e-mail: anna.cinova@oku-jbc.cz

Ludvík Csonka, Plzeňský kraj
Břeclavská 966/7, 310 01 Plzeň
tel.: 373 526 206
e-mail: izolkryt@atlas.cz

Marta Pompová, Karlovarský kraj
OkÚ ul. Jednoty 654, 356 13 Sokolov
tel.: 352 615 344, fax: 352 615 332
e-mail: prednosta@oku-so.cz

Ing. Karel Holomek, Jihomoravský kraj
Bieblova 6, 613 00 Brno
tel.: 545 246 647, fax: 545 246 674
e-mail: rhangos@volny.cz

Julius Horváth, Pardubický kraj
romský poradce
OkÚ náměstí Republiky 12
532 02 Pardubice
tel.: 466 716 114, fax: 466 535 642
e-mail: julius.horvath@email.cz

Kateřina Kováčová, DiS., Olomoucký kraj
Černá cesta 5, 772 00 Olomouc
tel.: 585 220 058, e-mail: katka.olomouc@email.cz

Emílie Kurejová, Středočeský kraj
romská poradkyně
OkÚ Politických vězňů 20, 266 49 Beroun
tel.: 311 630 408, fax: 311 622 351
e-mail: milka.kurejova@seznam.cz

Lenka Kurová, Královéhradecký kraj
Havlíčková 92, 550 01 Broumov
tel.: 491 523 732
lenka.kurova@wordonline.cz

Matěj Šarközi, Jihočeský kraj
Kolárova 1576/46, 397 01 Písek
tel.: 383 377 223, fax: 383 323 746
e-mail: matej.sarkozi@oku-st.cz

Iveta Millerová, Ústecký kraj
OkÚ Radniční 1, 434 89 Most
tel.: 476 448 490, fax: 476 703 392
e-mail: iveta.millerova@oku-mo.cz

Lýdie Poláčková, Moravskoslezský kraj
Magistrát města Ostrava
Husova 7, 702 00 Ostrava
tel.: 596 118 822, fax: 596 116 505
e-mail: Lydia.P@seznam.cz

Ladislav Vašek, kraj Vysočina
Jarní 19, 586 01 Jihlava
tel.: 721 709 948

PhDr. Petr Tulia, Zlínský kraj
Smetanova 1149, 757 01 Valašské Meziříčí
tel./fax: 571 614 711, e-mail: darcr@vm.inext.cz

JUDr. Alois Cihlář, náměstek ministra spravedlnosti
Vyšehradská 16, 128 00 Praha 2
tel.: 221 997 258, fax: 221 997 553
e-mail: namestek2@m.sp.justice.cz

Ing. Ludmila Müllerová
nám. min. práce a sociálních věcí
Na poříčním právu 1, 128 00 Praha 2
tel.: 221 922 506, fax: 221 922 224
e-mail: ludmila.muellerova@mpsv.cz

Mgr. Miloslav Koudelný, 1. náměstek ministra vnitra
Nad Štolou 3, 170 00 Praha 7
tel.: 974 832 016, fax: 974 833 516
e-mail: koudelny@mvcz.cz

Ing. Jan Kasnar CSc.
vrchní řed. Správy služeb zaměstnanosti
Na poříčním právu 1, 128 00 Praha 2
tel.: 221 923 498, fax: 224 918 656
e-mail: jan.kasnar@mpsv.cz

František Vnouček
náměstek min. pro místní rozvoj
Staroměstské náměstí 6
110 15 Praha 1
tel.: 224 861 482
fax: 224 861 240
e-mail: frantisek.vnoucek@mmr.cz

MUDr. Rostislav Čevela
1. náměstek ministra zdravotnictví
Palackého nám. 4, 128 01 Praha 2
tel.: 224 972 896, fax: 224 923 798
e-mail: rostislav.cevela@mzcr.cz

PaedDr. Jaroslav Müllner, náměstek ministra školství
Karmelitská 5, 7, 8, 118 12 Praha 1
tel.: 257 193 292, fax: 257 193 760
e-mail: mullner@msmt.cz

Ing. Zdeněk Novák, náměstek ministra kultury
160 00 Praha 6
tel.: 257 085 402, fax: 233 371 872
e-mail: zdenek.novak@mkcr.cz

Ing. Jaroslava Příbylová
náměstkyně ministra obrany
Tychova 1, 160 00 Praha 6
tel.: 220 211 661, fax: 220 211 664
e-mail: jaroslava.pribylova@army.cz

Ing. Václav Petříček, CSc.
nám. min. průmyslu a obchodu
Na Františku 32, 110 15 Praha 1
tel.: 224 481 142, fax: 224 810 054
e-mail: petricek@alef.mpo.cz

Doc.ing. Jiří Volf, CSc., náměstek ministra financí
Letenská 15, 118 10 Praha 1
tel.: 257 043 028, fax: 257 042 423
e-mail: jiri.volf@mfcz.cz

JUDr. Pavel Vošalík
náměstek ministra zahraničních věcí
Loretánská nám. 5, 125 00 Praha 1
tel.: 224 182 358, fax: 224 182 027
e-mail: NMMV-sekretariat@mzv.cz

Pracovníci kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity při Úřadě vlády ČR:

Roman Křištof, tajemník Rady vlády a ředitel kanceláře Rady
Mgr. Viktor Sekyt, pracovník kanceláře
Zdeněk Duna, pracovník kanceláře
Darina Šildová, pracovník kanceláře
David Beňák, DiS., pracovník kanceláře
Mgr. Martina Vančáková, pracovník kanceláře

Adresa:
Úřad vlády
Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity
Nábřeží E. Beneše 4, 118 01 Praha 1
Tel.: 296 153 511

Vzdělávání pracovníků v rezidenčních službách pro seniory – cesta ke zlepšení kvality života

Koncem března se v Praze konala konference s názvem *Vzdělávání pracovníků v rezidenčních službách pro seniory – cesta ke zlepšení kvality života*. Akce představuje jeden z významných výstupů tříletého holandsko-českého projektu *Péče o seniory III*. Projekt byl realizován především díky podpoře nizozemského ministerstva zahraničních věcí – programu MATRA a s přispěním MPSV ČR. Cílem projektu byla podpora nového přístupu k práci s klienty v rezidenčních službách pro seniory, posílení vzájemných kontaktů mezi domovy pro seniory v ČR a v Nizozemí a zejména snaha o vytvoření základního rámce pro další vzdělávání pracovníků v sektoru rezidenční péče o seniory v ČR.

V dopolední plenární části doc. Oldřich Matoušek představil nejdůležitější aspekty výukového programu, který vznikl v rámci projektu. Do programu bylo zahrnuto 27 domovů důchodců z České republiky z řad účastníků projektu a z každého domova se programu účastnili tři zástupci, nejčastěji ve složení ředitel – vrchní sestra – sociální pracovník, kteří absolvovali kurs v tomto tříčlenném týmu. Strategie, aby klíčoví pracovníci zařízení absolvovali výcvik nikoli individuálně, ale společně jako tým, se velmi osvědčila. Tato forma výcviku může mnohem více přispět implementaci nových poznatků na pracoviště než oddělené školení pracovníků na jednotlivých pozicích. Ve svém příspěvku to potvrdila i Mgr. Olga Starostová, která v rámci projektu prováděla hodnocení výukového programu. Reflexi výukového programu a celého projektu vyslovili také dva zástupci z řad ředitelů českých domovů, kteří podpořili ideu, aby výukový program pokračoval i po skončení projektu a mohly do něj

vstoupit i další domovy důchodců z ČR. V plenární části zazněly i příspěvky zástupců MPSV ČR o významu vzdělávání v sociálních službách a o připravovaném systému rozvoje lidských zdrojů v této oblasti.

Odpolední část byla věnována seminářům, ve kterých některé týmy představily rozvojové projekty, které pro svůj domov vytvořily v rámci výukového programu. Rozvojové projekty se orientovaly na nejrůznější oblasti chodu domova důchodců – zlepšení kvality života klientů s demencí, získávání dobrovolníků, navázání kontaktů s rodinami klientů, aktivizace klientů apod. Právě přípravu rozvojového projektu účastníci hodnotili jako jednu z velmi podstatných částí výcviku – klíčoví pracovníci domova se společně učili stanovit si cíl, navrhnout a implementovat postupy k jeho naplnění, navíc byli skrze tento mini-projekt do výcviku zapojeni i další pracovníci a klienti domova. Na tvorbu rozvojového projektu byla orientována i týdenní stáž našich účastníků v zařízeních pro seniory v Nizozemsku, kde mohl každý tým získat pro svůj projekt také poznatky z praxe.

Na konferenci zazněl příslib, že jedním z výstupů holandsko-českého projektu bude i publikace, kde by měly být souhrnně podány nejdůležitější poznatky z přípravy a realizace výukového programu. V současné době probíhá také jednání s nestátními vzdělávacími agenturami o spolupráci pokračování výukového programu pro další domovy důchodců z České republiky.

Kateřina Kubalčíková

- Časopis *Sociální práce / Sociální práce nabízí organizacím a institucím orientovaných na pomoc potřebným a znevýhodněným lidem možnost zveřejnění pozvánek na semináře, přednášky, výstavy, kurzy a jiné akce.*

OBSAH

	strana
Editorial	3
O čem se mluví	
Reportáž: Romové chtějí z Matiční pryč	4
Názor: Člověk v tísní a terénní sociální práce	8
Anketa	
Otazníky integrace	11
Fakta, dokumenty...	
Koncepce romské integrace	14
Pohledy na věc	
Rozhovor s R. Křištofem:	
Rozšíření terénní speciální práce pomůže k integraci Romů	27
Rozhovor s M. Zimou:	
Romové se musejí podílet na řešení vlastních záležitostí	31
Akademické statě	
Integrace Romů/P.Navrátil	34
Romské děti a evaluace/M. Pospíšilová	57
Změna klienta a změna prostředí/L. Musil	73
Studentské práce	
Peer program/Š. Jakešová	87
Vliv sociálního prostředí na poruchy příjmu potravy/V. Krejčová	95
Školy se představují	
Provázení na křižovatku svobody/Jabok	103
Recenze	
Přečetli jsme za Vás	109
Praktické odkazy	
Tisk, rozhlas, internet... ..	118
Členové Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity	122
Zprávy a oznámení	
Vzdělávání pracovníků v rezidenčních službách	124

Pokyny autorům

Časopis vychází čtyřikrát v roce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis má následující strukturu:

- 1) Editorial;
- 2) O čem se mluví;
- 3) Anketa;
- 4) Fakta, dokumenty...;
- 5) Pohledy na věc;
- 6) Akademické statě;
- 7) Studentské práce;
- 8) Školy se představují;
- 9) Recenze;
- 10) Praktické odkazy;
- 11) Zprávy a oznámení

Zatímco v částech 6 a 7 jsou publikovány zejména texty, které referují o výzkumu, rubriky 2 – 5 jsou koncipovány širěji a jsou určeny pro publikování textů autorů z praxe (informace o zajímavých projektech, problematických skutečnostech výkonu profese atp.). Devátá až jedenáctá pak nabízejí prostor jak akademikům, tak autorům z praxe, studentům i jiným zájemcům. Nároky na úroveň autorských textů určených pro publikaci v jednotlivých rubrikách jsou odlišné. Následující pokyny jsou pak adresovány autorům do akademické části časopisu – (rubrika 6, 7).

Pokyny autorům akademických textů

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce/Sociální práce. Uveřejněná statě se stává majetkem časopisu a přetisknout její část nebo použít obrázek v jiné publikaci lze jen s citací původu. Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí. Studentské práce mají charakter akademických textů nebo volného eseje – reflexe problému nebo praxe.

Nabídka rukopisů

Redakci se zasílají tři provedení rukopisu. Jedno provedení na disketě 3,5 palce ve formátu RTF a dvě tištěné kopie, které neobsahují jméno ani pracoviště autora. Odkazy v textu, které by mohly vést k identifikaci autora, se uvádějí na zvláštním listu. Recenzní řízení je oboustranně anonymní, práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. Na základě posudků rozhodne redakční rada o jejich přijetí či odmítnutí. Podle připomínek recenzentů může být práce vrácena autorům k doplnění, či k přepracování.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyrozuměn. V případě potřeby je autor vyzván, aby dodal konečnou verzi práce buď na disketě 3,5 palce ve formátu RTF, nebo elektronickou poštou. Disketu je nutno označit nálepkou se jménem souboru.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami. Formátování textu odpovídá textové normostraně (tj. 30 řádků / řádkovač 2 / po 60 úhovech). **Texty žádáme napsané písmem Times New Roman, velikost písma 12, styl normální, nedělit, entry jen do odstavců, nezarovnávat.** Stránky jsou očíslovány.

1. Titulní strana obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině a angličtině, jména všech autorů, stručnou biografickou charakteristiku (do 50 slov) a v poznámce pod čarou také kontaktní informace pro korespondenci.
2. Abstrakt v češtině v rozsahu maximálně 200 slov.
3. Abstrakt v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov v angličtině.
4. Vlastní text (rozsah maximálně 5 000 slov)
5. Seznam citované literatury: Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování (viz níže). V textu se odkazuje uvedením autorova příjmení, roku publikace (Korda, 2002) a v případě, že se jedná o doslovnou citaci také strany uvedené za rokem po dvojtečce. Seznam literatury je uveden na konci statě a je v něm uvedena pouze literatura, na kterou se v textu odkazuje. Seznam je uspořádán abecedně podle autorů a v případě, že se odkazuje na více prací téhož autora, jsou jeho práce uvedeny chronologicky. Jestliže se odkazuje na práce autora, které publikoval v tomtéž roce, jsou práce odlišeny uvedením písmena a,b atd u roku vydání.

Citace a odkazy se uvádějí v souladu s ČSN ISO 690 (010197). Vybrané příklady zde uvádíme:

Monografická publikace: PELIKÁN, J. Základy výzkumu. Praha: Karolinum, 1998.

Příspěvky do monografické publikace: FOUČKOVÁ, M. Reinkarnace a hlubinná terapie. In WHITTON, J. L. a FISHER, J. Život mezi životy. Brno: Bollingenská věž, 1992, s. 9 –14.

Příspěvek do časopisu

WINTER, J. Z troskek likvidace signál celé Evropě. Českomoravský profit, 1995, roč. 6, č. 28, s. 10 –11.

Pokyny pro formát recenzí:

Rubrika recenze nabízí prostor všem zájemcům, kteří chtějí seznámit ostatní čtenáře se zajímavými knihami z oblasti sociální práce a příbuzných oborů.

Maximální rozsah recenze je stanoven na 1000 slov. Recenze musí obsahovat plný bibliografický údaj o hodnocené knize/zpracovaný podle ČSN ISO 690 (010197)/ a stručnou biografickou informaci (do 50 slov) o autorovi recenze spolu s kontaktem na pracoviště, příp. e-mailem. Nabídky recenzí zasílejte ve formátu RTF na disketě 3, 5 palce či e-mailem.

Ostatní rubriky

Příspěvky do rubrik 4 a 5 nemají stanovený závazný formát, jejich podoba bude upřesňována individuálně na základě dohody s redakcí.

Kontaktní údaje:

Své příspěvky zasílejte na adresu redakce:

ASVSP – Sociální práce/Sociální práce, Fakulta sociálních studií MU, Gorkého 7, Brno 602 00

Telefon: +420 541 615 220, e-mail: socialni_prace@quick.cz, [www:http://socprace.webpark.cz](http://socprace.webpark.cz)

Objednávka: